

ISSN 2786-7188 (Print)
ISSN 2786-7196 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ»

ІНКЛЮЗІЯ І СУСПІЛЬСТВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 3(11), 2025

Видавничий дім
“Гельветика”
2025

Ресстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1183 від 11.04.2024 року.
Ідентифікатор медіа: R30-03946.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»
(вул. Годованця, буд. 13, м. Кам'янець-Подільський Хмельницької обл., 32300, kр-peti@ukr.net, тел. (068) 176-96-17).

Фахова ресстрація (категорія «Б»): Наказ МОН України № 1166 від 23 грудня 2022 року (додаток 3). Спеціальності: А1 Освітні науки, А3 Початкова освіта, А5 Професійна освіта (за спеціалізаціями), А6 Спеціальна освіта (за спеціалізаціями), С1 Економіка, С4 Психологія.

Інклюзія і суспільство : науковий журнал / редкол.: М. М. Тріпак (гол. ред.), Петруха Н. М. (заст. гол. ред.), Топорівська Я. В. (заст. гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський : Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2025. Вип. 3(11). 82 с.

Головний редактор

Тріпак Мар'ян Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, обліку та оподаткування імені Сергія Юрія, ректор, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», заслужений працівник освіти України, академік НАН вищої освіти України, Україна.

Заступники головного редактора

Петруха Ніна Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту в будівництві, Київський національний університет будівництва і архітектури, Україна

Топорівська Ярослава Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри музикознавства та методики музичного мистецтва, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Редакційна колегія

Алексєєв Олександр Олексійович, доктор педагогічних наук, доцент, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка;

Брушневська Ірина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Гуменюк Ірина Леонтівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування імені С. Юрія, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»;

Жаркова Ірина Іванівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка;

Лаврук Олександр Валерійович, доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, в.о. проректора з науково-педагогічної роботи, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»;

Лучик Василь Сфремович, доктор економічних наук, професор, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна;

Лучик Світлана Дмитрівна, доктор економічних наук, професор, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна;

Мартинюк Тетяна Анатоліївна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна;

Марчак Тетяна Андріївна, кандидат філологічних наук, доцент, викладач кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»;

Мірошніченко Валентина Іванівна, доктор педагогічних наук, професор, начальник кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Україна;

Осадченко Тетяна Михайлівна, кандидат педагогічних наук, доцент, заступник декана з наукової роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Україна;

Прокіпшин Олександра Степанівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та оподаткування, Львівський національний університет природокористування;

Рясівська Яна Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту психології та соціальних наук, завідувач кафедри психології, Міжрегіональна Академія Управління персоналом;

Резнік Надія Петрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, Національний університет біоресурсів і природокористування України;

Тушко Клавдія Юрївна, доктор педагогічних наук, професор, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького;

Савчин Мирослав Васильович, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка;

Стахова Олена Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління та адміністрування, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», Україна;

Столяренко Ольга Борисівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, психології та соціокультурної діяльності ім. Т. Сосновської, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», Україна

Стецько Микола Васильович, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансових технологій та банківського бізнесу, Західноукраїнський національний університет;

Супрун Дар'я Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри спеціальної психології та медицини факультету спеціальної та інклюзивної освіти, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;

Удич Зоряна Ігорівна, кандидат педагогічних наук, доцентка, керівниця інклюзивно-ресурсного центру, доцентка кафедри педагогіки та менеджменту освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна

Щербяк Юрій Адамович, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності, Західноукраїнський національний університет;

Natallia Hanssen, PhD, Professor Special Needs Education, Nord University, Bodo, Norway.

Наукова рада:

Шевцов А. Г. (голова) – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАН; **Anetta Zielińska** – Dr hab., Prof.; **Дем'янишин В. Г.** – доктор економічних наук, професор; **Івашук І. О.** – доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України; **Лапушняк Г. С.** – доктор економічних наук, професор; **Обнявко О. В.** – кандидат економічних наук, доцент; **Тулай О. І.** – доктор економічних наук, професор.

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська.

Редакція не завжди поділяє думку автора. Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковим. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення AntiPlagiarism.NET.

Адреса редакції:

вул. Годованця, 13, м. Кам'янець-Подільський, Україна, 32300

ISSN 2786-7188 (print)

© Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2025

ISSN 2786-7196 (online)

© «Інклюзія і суспільство», 2025

© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2025

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

М. М. ТРІПАК, Н. С. ШЕВЧУК ІНФОРМАЦІЙНА АРХІТЕКТУРА ФІНАНСОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УПРАВЛІННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СЕРЕДОВИЩІ РИНКІВ КАПІТАЛУ.....	5
Я. А. СУШАРНИК ОЦІНКА ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ГАЛУЗІ ТВАРИННИЦТВА УКРАЇНИ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ SWOT-, PESTEL-АНАЛІЗУ ТА БЕНЧМАРКІНГУ.....	15
А. О. ТИМКІВ, О. Н. КОРКУШКО МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД АДАПТАЦІЇ СИСТЕМИ КОРПОРАТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ	25

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

О. В. ШЕВЧУК МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНФОРМАТИКИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ТА ВИКОРИСТАННЯ АСИСТИВНИХ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	34
---	----

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Н. О. ГЕВКАЛЮК, О. В. ЯВОРСЬКА ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДЕБРИФІНГ ЯК МЕТОД ПСИХОКОРЕКЦІЇ ПСИХОЕМОЦІЙНИХ РОЗЛАДІВ У ДІТЕЙ ІЗ СІМЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ НА СТОМАТОЛОГІЧНОМУ ПРИЙОМІ.....	41
Г. Т. КАЛАНДІЯ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ДЕПРЕСИВНИХ СТАНІВ У ДОРОСЛИХ ОСІБ З НАБУТОЮ ВТРАТОЮ ЗОРУ.....	52
Л. М. КОМАРНІЦЬКА, І. М. ЗАВАДСЬКА ФЕНОМЕН ПАНІКИ ТА ГРУПОВА ПОВЕДІНКА В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....	60
Л. І. РОМАНОВСЬКА, К. С. ОЛІЙНИК ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ: МОДЕЛІ, КОНЦЕПЦІЇ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕГРАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ.....	66
В. В. ШВЕД, А. В. КОВТУН ДОВІРА ЯК ПСИХОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ ФЕНОМЕН.....	74

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCES

M. M. TRIPAK, N. S. SHEVCHUK INFORMATION ARCHITECTURE OF FINANCIAL TRANSFORMATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE GLOBALIZED CAPITAL MARKET ENVIRONMENT.....	5
Ya. A. SUSHARNYK ASSESSMENT OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF UKRAINE'S LIVESTOCK SECTOR USING SWOT-, PESTEL-ANALYSIS AND BENCHMARKING.....	15
A. O. TYMKIV, O. N. KORKUSHKO INTERNATIONAL EXPERIENCE IN ADAPTING CORPORATE MANAGEMENT SYSTEMS UNDER DIGITALIZATION.....	25

PEDAGOGICAL SCIENCES

O. V. SHEVCHUK TEACHING METHODOLOGY OF COMPUTER SCIENCE IN AN INCLUSIVE ENVIRONMENT: THE ROLE OF THE SOCIAL WORKER AND THE USE OF ASSISTIVE DIGITAL TECHNOLOGIES.....	34
---	-----------

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

N. O. GEVKALIUK, O. V. YAVORSKA INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL DEBRIEFING AS A METHOD OF PSYCHOCORRECTION OF PSYCHOEMOTIONAL DISORDERS IN CHILDREN FROM FAMILIES OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS AT A DENTAL APPOINTMENT.....	41
G. T. KALANDIYA PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF DEPRESSIVE STATES FORMATION IN ADULTS WITH ACQUIRED VISUAL IMPAIRMENT.....	52
L. M. KOMARNITSKA, I. M. ZAVADSKA THE PHENOMENON OF PANIC AND GROUP BEHAVIOR IN CRISIS SITUATIONS: A SOCIO-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS.....	60
L. I. ROMANOVSKA, K. S. OLEJNIK THEORETICAL FOUNDATIONS OF INCLUSIVE SOCIALIZATION: MODELS, CONCEPTS AND MODERN APPROACHES TO THE INTEGRATION OF PEOPLE WITH SPECIAL NEEDS.....	66
V. V. SHVED, A. V. KOVTUN TRUST AS A PSYCHOLOGICAL AND ECONOMIC PHENOMENON.....	74

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 631.173:338.43

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-3-1>

Мар'ян Миколайович ТРПАК,
Заслужений працівник освіти України,
Академік НАН вищої освіти України,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів, обліку та оподаткування імені С. Юрія, ректор,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
ORCID: 0009-0000-5191-7730

Наталія Станіславівна ШЕВЧУК,
доктор філософії,
доцент кафедри фінансів, обліку та оподаткування імені С. Юрія,
керівник навчального відділу,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
ORCID: 0000-0002-4223-3174

ІНФОРМАЦІЙНА АРХІТЕКТУРА ФІНАНСОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УПРАВЛІННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СЕРЕДОВИЩІ РИНКІВ КАПІТАЛУ

Анотація. Вступ. *Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується поглибленням глобалізаційних процесів на ринках капіталу, що обумовлює зростання вимог до прозорості, порівнянності та інституційної узгодженості фінансової інформації суб'єктів господарювання. За таких умов аграрні підприємства, функціонуючи у специфічному секторі економіки, інтегруються у глобальний фінансовий простір і водночас зазнають впливу трансформаційних змін у системі фінансового управління та інформаційного забезпечення. Ключовою інституційною передумовою фінансової трансформації аграрних підприємств виступає впровадження міжнародних стандартів фінансової звітності, які забезпечують уніфікацію підходів до формування фінансової інформації та її адаптацію до вимог міжнародних інвесторів і кредиторів. Водночас практика функціонування аграрних підприємств засвідчує наявність проблеми фрагментованості облікових, фінансових та аналітичних інформаційних систем, що ускладнює формування цілісної інформаційної архітектури та знижує ефективність фінансової трансформації. Відсутність інтегрованого підходу до організації інформаційних потоків посилює інформаційну асиметрію, обмежує доступ до ринків капіталу та стримує інвестиційний розвиток аграрних підприємств. У зв'язку з цим актуалізується необхідність теоретико-методичного обґрунтування інформаційної архітектури фінансової трансформації аграрних підприємств у контексті глобалізованого середовища ринків капіталу.*

Мета статті – є теоретично обґрунтувати роль Міжнародних стандартів фінансової звітності у забезпеченні фінансової трансформації аграрних підприємств та визначити ключові складові інформаційної архітектури, необхідної для ефективної інтеграції підприємств аграрного сектору у глобалізоване середовище ринків капіталу.

Методологічною основою дослідження є системний та інституційний підходи, що забезпечують комплексний аналіз процесів фінансової трансформації аграрних підприємств та формування інформаційної архітектури відповідно до вимог МСФЗ. Для аналізу наукових джерел застосовано діалектичний метод, що дозволяє виявити взаємозв'язки між обліковими, аналітичними та звітними процесами. Оцінку нормативно-правового регулювання здійснено за допомогою емпіричного, порівняльного та оцінного методів, а моделювання інформаційних потоків – із використанням концептуального моделювання системи фінансової інформації. Узагальнення результатів, формулювання висновків і пропозицій базується на абстрактно-логічному методі, що дозволяє виділити ключові компоненти інформаційної архітектури фінансової трансформації та визначити їх роль у забезпеченні інтеграції аграрних підприємств у глобалізоване середовище ринків капіталу.

Наукова новизна дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні інформаційної архітектури фінансової трансформації аграрних підприємств як інтегрованої системи взаємодії бухгалтерського обліку, фінансової звітності за МСФЗ, управлінської аналітики та цифрових фінансових технологій. Запропонований підхід розширює традиційне трактування фінансової звітності, розглядаючи її не лише як результат облікового процесу, а як інструмент стратегічної комунікації підприємства з глобальними ринками капіталу.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що фінансова трансформація аграрних підприємств у глобалізованому середовищі ринків капіталу є системним процесом, який потребує формування цілісної інформаційної архітектури на засадах МСФЗ та цифрової інтеграції фінансових даних. Запропонована модель забезпечує підвищення прозорості, порівнянності та аналітичної цінності фінансової інформації, що сприяє зниженню інформаційної асиметрії та розширенню доступу аграрних підприємств до міжнародних фінансових ресурсів.

Ключові слова: фінансова трансформація, інформаційна архітектура, аграрні підприємства, міжнародні стандарти фінансової звітності, МСФЗ, прозора фінансова інформація, глобалізація ринків капіталу, концептуальне моделювання, управлінський облік, цифровізація фінансових процесів.

Marian Mykolaiovych TRIPAK,
Honored Worker of Education of Ukraine,
Academician of the NAS of Higher Education of Ukraine,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor at the Department of Finance, Accounting and
Taxation named after S. Yurii,
Rector,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
"Kamianets-Podilskyi State Institute"
ORCID: 0009-0000-5191-7730

Nataliia Stanislavivna SHEVCHUK,
PhD (in Accounting and taxation),
Associate Professor at the Department of Finance, Accounting and
Taxation named after S. Yurii,
Head of the Educational Department,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
"Kamianets-Podilskyi State Institute"
ORCID: 0000-0002-4223-3174

INFORMATION ARCHITECTURE OF FINANCIAL TRANSFORMATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE GLOBALIZED CAPITAL MARKET ENVIRONMENT

Abstract. Introduction. The current stage of global economic development is characterized by the deepening of globalization processes in capital markets, which leads to increased requirements for transparency, comparability, and institutional consistency of financial information of business entities. Under these conditions, agricultural enterprises, operating within a specific sector of the economy, are integrating into the global financial space while simultaneously undergoing transformational changes in financial management systems and information support. A key institutional prerequisite for the financial transformation of agricultural enterprises is the implementation of International Financial Reporting Standards, which ensure the unification of approaches to financial information formation and its adaptation to the requirements of international investors and creditors.

At the same time, the practical operation of agricultural enterprises reveals the problem of fragmentation of accounting, financial, and analytical information systems, which complicates the formation of an integrated information architecture and reduces the effectiveness of financial transformation. The absence of an integrated approach to organizing information flows intensifies information asymmetry, limits access to capital markets, and restrains the investment development of agricultural enterprises. In this regard, the need for theoretical and methodological substantiation of the information architecture of financial transformation of agricultural enterprises in the context of a globalized capital market environment becomes particularly relevant.

The purpose of the article is to theoretically substantiate the role of International Financial Reporting Standards in ensuring the financial transformation of agricultural enterprises and to identify the key components of the information architecture necessary for the effective integration of agricultural sector enterprises into the globalized capital market environment.

The methodological basis of the study comprises systemic and institutional approaches, which provide a comprehensive analysis of the processes of financial transformation of agricultural enterprises and the formation of information architecture in accordance with IFRS requirements. The dialectical method is applied to analyze scientific sources, enabling the identification of interrelationships between accounting, analytical, and reporting processes. The assessment of

regulatory and legal regulation is carried out using empirical, comparative, and evaluative methods, while the modeling of information flows is conducted through conceptual modeling of the financial information system. The generalization of results, formulation of conclusions, and development of proposals are based on the abstract-logical method, which allows identifying the key components of the information architecture of financial transformation and determining their role in ensuring the integration of agricultural enterprises into the globalized capital market environment.

Scientific novelty of the study lies in the theoretical substantiation of the information architecture of financial transformation of agricultural enterprises as an integrated system of interaction between accounting, IFRS-based financial reporting, management analytics, and digital financial technologies. The proposed approach expands the traditional interpretation of financial reporting by considering it not only as a result of the accounting process but also as a tool of strategic financial communication between the enterprise and global capital markets.

Conclusions. The study reveals that the financial transformation of agricultural enterprises in a globalized capital market environment is a systemic process that requires the formation of a holistic information architecture based on IFRS principles and digital integration of financial data. The proposed model enhances the transparency, comparability, and analytical value of financial information, thereby contributing to the reduction of information asymmetry and expanding agricultural enterprises' access to international financial resources.

Key words: financial transformation, information architecture, agricultural enterprises, International Financial Reporting Standards, IFRS, transparent financial information, globalization of capital markets, conceptual modeling, management accounting, digitalization of financial processes.

Вступ. У сучасних умовах глобалізації фінансових ринків ключовим чинником конкурентоспроможності підприємств стає здатність забезпечувати високоякісну, порівнянну та достовірну фінансову інформацію, що відповідає міжнародним стандартам і вимогам інвесторів. Аграрний сектор економіки характеризується специфічною структурою активів, високою волатильністю виробничих циклів та значним ризиком, що обумовлює підвищену складність фінансового управління та необхідність інтеграції в глобальний фінансовий простір.

У науковій літературі фінансова трансформація підприємств визначається як стратегічно орієнтований процес якісної перебудови фінансової моделі функціонування підприємства, що включає зміну підходів до формування і використання фінансових ресурсів, модернізацію системи фінансової звітності та розвиток інформаційної архітектури з метою забезпечення довгострокового інвестиційного розвитку та інтеграції у глобалізоване середовище ринків капіталу. На відміну від традиційних підходів, фінансова трансформація не зводиться лише до адаптації окремих фінансових інструментів, а передбачає переорієнтацію фінансової системи підприємства на стратегічні цілі розвитку, підвищення інвестиційної привабливості та інтеграцію у глобалізоване середовище ринків капіталу.

Впровадження Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) виступає інституційною та методологічною основою фінансової трансформації, здатною уніфікувати облікові підходи, підвищити прозорість фінансової інформації та забезпечити її порівнянність на міжнародних ринках капіталу. Разом із тим практична реалізація МСФЗ у аграрних підприємствах ускладнюється фрагментованістю інформаційних систем, дисбалансом між управлінською та фінансовою інформацією та недостатнім рівнем інтеграції аналітичних і звітних процесів, що суттєво обмежує ефективність фінансової трансформації та здатність залучати зовнішні фінансові ресурси.

Отже, актуальною науково-практичною проблемою стає розроблення системної концепції інформаційної архітектури фінансової трансформації аграрних підприємств, яка дозволяє не лише забезпечити інтеграцію фінансових і управлінських даних, а й створити підґрунтя для ефективної взаємодії із глобалізованим середовищем ринків капіталу, підвищити інвестиційну привабливість підприємств і мінімізувати інформаційну асиметрію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика фінансової трансформації підприємств у контексті глобалізації ринків капіталу останнім часом активно досліджується як українськими, так і зарубіжними науковцями. Зокрема, у сфері аграрного сектору питання застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) розглядаються як ключовий інструмент забезпечення прозорості та порівнянності фінансової інформації. У цьому контексті бухгалтерський облік виступає не лише механізмом фіксації економічних фактів, а й ядром інформаційної системи підприємства, що формує основу його інформаційної архітектури та забезпечує трансформацію економічних даних у фінансову інформацію стратегічного призначення. Так, у працях Куцика П. О. наголошується, що застосування міжнародних стандартів фінансової звітності забезпечує формування прозорої, порівнянної та релевантної

фінансової інформації, яка є передумовою доступу підприємств до міжнародних фінансових ресурсів та підвищення їх інвестиційної привабливості [3]. Такий підхід дозволяє розглядати фінансову звітність не лише як результат облікового процесу, а як інструмент стратегічної фінансової трансформації, що змінює характер взаємодії підприємства з інвесторами та фінансовими інститутами. Концептуальне підґрунтя цього підходу доповнюють положення, викладені у монографії Пушкар М. С. і Пушкар М. Р., у якій зазначається, що «інформаційне поле підприємства, де взаємодіють матеріальні, енергетичні, трудові, фінансові та інтелектуальні ресурси, породжуючи факти і на їх основі економічну інформацію для системи управління» [6, с. 6], що підкреслює роль облікової інформації як ключового елементу інформаційної архітектури у процесі фінансової трансформації. Аналіз наукових джерел свідчить, що сучасні підходи до організації облікових та фінансових систем підприємства спрямовані на інтеграцію внутрішніх і зовнішніх інформаційних потоків, підвищення ефективності управлінських рішень і забезпечення стратегічного розвитку в умовах глобалізованих ринків капіталу.

У сучасних дослідженнях акцентується увага на інформаційній ролі обліково-управлінських процесів у забезпеченні діяльності підприємств. Зокрема, О. Л. Шерстюк та С. М. Остапчук зазначають, що «адміністративний персонал виконує функції організаційно-інформаційного супроводження, зокрема створення інформаційних потоків, формування звітності та оптимізацію руху ресурсів» [8, с. 256]. Це підтверджує, що ефективна фінансова трансформація неможлива без формування цілісної інформаційної архітектури, яка забезпечує сузгодженість фінансових і управлінських рішень.

У цьому контексті заслуговують на увагу дослідження Трусової Н., Непочатенко О. та Чкан І., які обґрунтовують, що «фінансова трансформація аграрних підприємств в умовах виходу на міжнародні ринки капіталу є не стільки реакцією на зовнішні виклики, скільки передовою стратегією підвищення інвестиційної привабливості, що передбачає впровадження інноваційних фінансових стратегій, цифрових технологій та стандартів прозорості для інтеграції у глобальні фінансові потоки» [14].

У працях Непочатенко О. О. та співавторів роль інвестиційно-інноваційного забезпечення розглядається як ключовий чинник зміцнення фінансової позиції підприємств та підвищення їх конкурентоспроможності в умовах зовнішніх викликів і зміни фінансового середовища. Зокрема, автори обґрунтовують механізми формування фінансових і інвестиційних ресурсів для підвищення ефективності діяльності аграрних підприємств [5].

Жук В. М. у своїй праці відзначає, що інституціональна теорія бухгалтерського обліку формує нові підходи до розуміння ролі обліку в управлінні підприємством, що містить важливі ідеї для фінансової трансформації компаній в умовах глобалізації [1]. Шерстюк О. Л. та Жук Н. Л. показують, що облікове забезпечення аналізу ефективності діяльності підприємства підсилює інформаційну базу для прийняття управлінських рішень, що є важливою умовою фінансової трансформації [7].

У зарубіжній літературі цифрові фінансові технології розглядаються як один із ключових драйверів фінансової трансформації підприємств. Наприклад, Лі С. та Се Н. доводять, що розвиток цифрових фінансових сервісів сприяє зниженню фінансових бар'єрів, розширенню каналів фінансування та підтримує цифрову трансформацію організацій, що важливо для їхнього виходу на глобальні ринки капіталу [11]. Лю Ч. та Хоу В. зазначають, що цифрові фінанси трансформують ринки капіталу шляхом запровадження інноваційних технологій, таких як блокчейн, штучний інтелект та великі дані, що, у свою чергу, змінює інформаційну архітектуру фінансових процесів підприємств [12].

Метою статті є теоретично обґрунтувати роль Міжнародних стандартів фінансової звітності у забезпеченні фінансової трансформації аграрних підприємств та визначити ключові складові інформаційної архітектури, необхідної для ефективної інтеграції підприємств аграрного сектору у глобалізоване середовище ринків капіталу.

Виклад основного матеріалу. У сучасному контексті фінансова трансформація підприємств тісно пов'язана з процесами глобалізації, цифровізації та інституційних змін фінансових ринків, що обумовлює зростання ролі прозорості, порівнянності та аналітичної якості фінансової інформації. Саме тому ключовою складовою фінансової трансформації виступає модернізація системи бухгалтерського обліку та фінансової звітності відповідно до міжнародних

стандартів, що дозволяє сформувати інформаційну основу для ефективної взаємодії з інвесторами, кредиторами та іншими учасниками ринків капіталу.

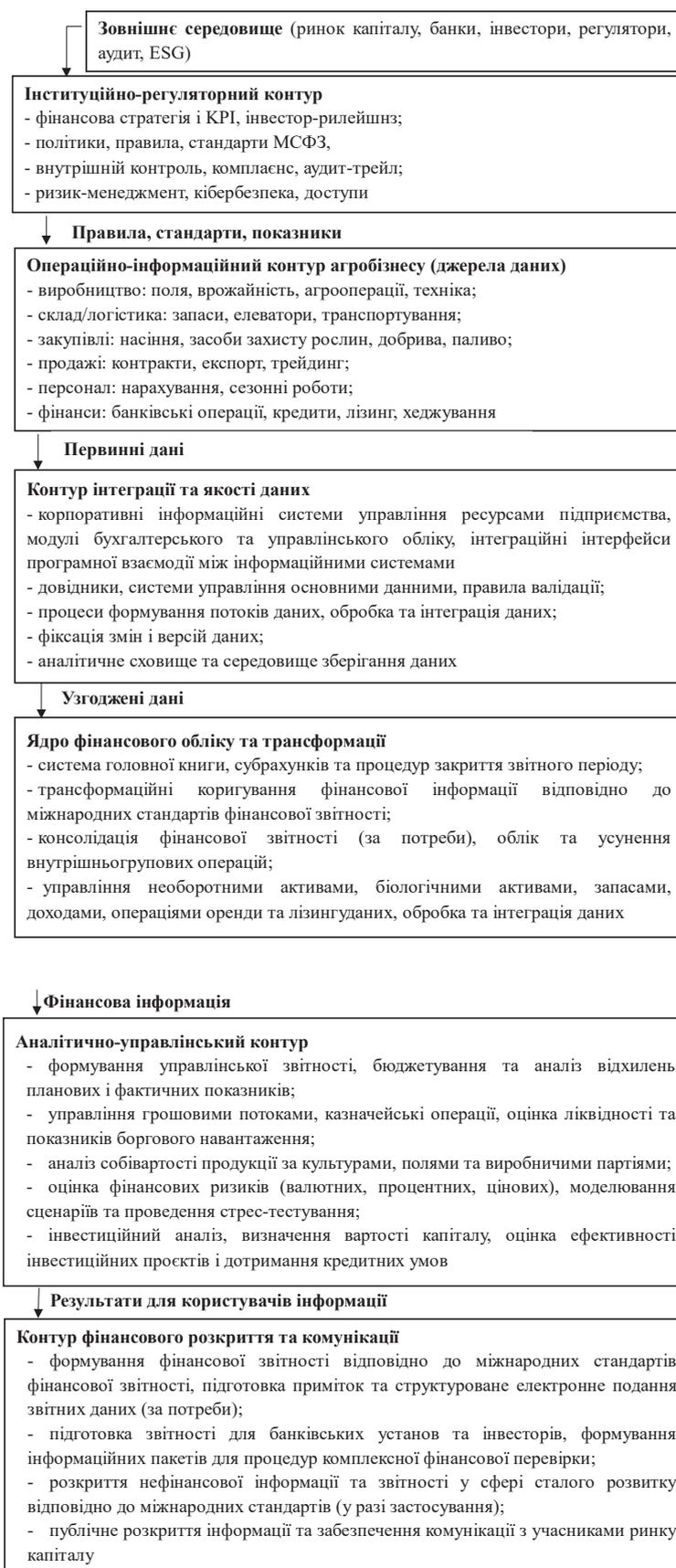
Для аграрного сектору фінансова трансформація має особливе значення з огляду на специфіку виробничих процесів, сезонність діяльності, високу залежність від природно-кліматичних факторів та підвищені фінансові ризики. У таких умовах формування якісної фінансової інформації стає критично важливим чинником зниження інформаційної асиметрії та підвищення довіри зовнішніх стейкхолдерів. Фінансова трансформація аграрних підприємств забезпечує перехід від фрагментованої системи фінансового управління до інтегрованої моделі, орієнтованої на довгостроковий інвестиційний розвиток, доступ до міжнародних фінансових ресурсів і стійкість у глобалізованому економічному середовищі. У межах дослідження інформаційну архітектуру фінансової трансформації аграрних підприємств доцільно розглядати як структуровану організовану систему формування, інтеграції, обробки та представлення фінансово-економічної інформації, яка забезпечує перетворення первинних операційних даних у фінансову інформацію стратегічного призначення, орієнтовану на потреби управління, інвесторів і ринків капіталу.

Така архітектура поєднує бухгалтерський облік, фінансову звітність за МСФЗ, управлінську аналітику, цифрові фінансові технології та механізми інформаційної взаємодії із зовнішнім фінансовим середовищем, формуючи єдину інформаційну основу фінансової трансформації підприємства.

У сучасному глобалізованому середовищі ринків капіталу міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ) виконують функцію універсального інструменту забезпечення порівнянності, прозорості та достовірності фінансової інформації. Вони формують єдину «мову» для міжнародних інвесторів, кредиторів та фінансових інститутів, знижують інформаційну асиметрію та сприяють більш ефективному розподілу фінансових ресурсів у глобальному масштабі. Застосування МСФЗ у понад 140 юрисдикціях підтверджує їхній статус ключового глобального механізму оцінки фінансового стану підприємств та доступу до міжнародного капіталу [10]. За даними Фонду МСФЗ, аналіз використання стандартів охоплює 169 юрисдикцій, що разом формують понад 98 % світового ВВП, а більш ніж 29 000 публічних компаній із 49 000 на основних фондових біржах світу використовують МСФЗ у якості бази фінансової звітності. Це підкреслює не лише їхнє поширення, але й роль у створенні інституційної бази для фінансової трансформації підприємств, оскільки стандарти дозволяють підприємствам адаптувати фінансові процеси до міжнародних вимог, підвищувати інвестиційну привабливість та забезпечувати стратегічну прозорість для потенційних інвесторів. Таким чином, МСФЗ виступають невід'ємним елементом інформаційної архітектури сучасних підприємств і є каталізатором їх інтеграції у глобальні фінансові потоки, що особливо актуально для аграрних компаній, які виходять на міжнародні ринки капіталу.

У дослідженні Султана Х. та співавторів було проаналізовано вплив впровадження Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) на глобальні фінансові ринки. Автори використали емпіричні дані 1200 компаній із 30 країн та застосували метод *difference-in-differences* (DiD) для порівняння фінансових показників до та після впровадження стандартів. Результати показали, що впровадження МСФЗ суттєво підвищує ліквідність ринку (~15 %), знижує волатильність цін на акції (~10 %), покращує порівнянність фінансової звітності (~25 %) та стимулює збільшення міжнародних інвестиційних потоків (~20 %). Це підтверджує, що МСФЗ не лише забезпечують прозорість і достовірність фінансової інформації, а й слугують ефективним інструментом фінансової трансформації підприємств та інтеграції їх у глобалізоване середовище ринків капіталу [13].

На відміну від традиційних підходів, фінансова трансформація не зводиться лише до адаптації окремих фінансових інструментів, а передбачає переорієнтацію фінансової системи підприємства на стратегічні цілі розвитку, підвищення інвестиційної привабливості та інтеграцію у глобалізоване середовище ринків капіталу. Інформаційна архітектура фінансової трансформації аграрного підприємства є багаторівневою системою, у якій первинні операційні дані через інтеграційний контур та ядро бухгалтерського обліку і МСФЗ-трансформації перетворюються на аналітичну та звітну інформацію стратегічного призначення для управління, інвесторів і ринків капіталу.

Рис. 1. Інформаційна архітектура фінансової трансформації аграрного підприємства

Джерело: складено авторами на основі власних досліджень.

Запропонована інформаційна архітектура фінансової трансформації аграрних підприємств (рис. 1) відрізняється від традиційних моделей обліково-фінансових систем акцентом на інтеграцію внутрішніх інформаційних потоків із зовнішнім середовищем ринків капіталу. На відміну від класичних підходів, у яких фінансова звітність розглядається переважно як результат облікового процесу, запропонована модель інтерпретує її як інструмент стратегічної комунікації з інвесторами та фінансовими інституціями.

Запропонована інформаційна архітектура відображає послідовний рух інформаційних потоків від операційної діяльності аграрного підприємства до формування фінансової звітності та аналітичної інформації стратегічного призначення. Кожен контур виконує окрему функціональну роль у процесі фінансової трансформації, а їх взаємодія забезпечує цілісність і узгодженість фінансової інформації відповідно до вимог МСФЗ та глобалізованого середовища ринків капіталу.

Для наочного відображення відмінностей між традиційною фінансовою системою та інформаційною архітектурою фінансової трансформації доцільно здійснити їх порівняльну характеристику (табл. 1).

Таблиця 1

Відмінності традиційної фінансової системи та інформаційної архітектури фінансової трансформації аграрних підприємств

Традиційний підхід	Трансформаційний підхід
Фінансова звітність розглядається як результат облікового процесу	Фінансова звітність виступає інструментом стратегічної комунікації з ринками капіталу
Облік орієнтований переважно на вимоги національного регулювання	Облік і звітність формуються з урахуванням вимог МСФЗ та міжнародних інвесторів
Фрагментовані облікові, фінансові та управлінські інформаційні системи	Інтегрована інформаційна архітектура з єдиними правилами даних
Обмежене використання аналітики у фінансовому управлінні	Використання управлінської аналітики, сценарного моделювання та оцінки ризиків
Фінансова інформація формується із затримкою	Забезпечується своєчасність та безперервність інформаційних потоків
Основна мета – фіксація фінансових результатів	Основна мета – підтримка стратегічних управлінських та інвестиційних рішень
Низький рівень прозорості для зовнішніх користувачів	Підвищена прозорість і зниження інформаційної асиметрії
Обмежений доступ до зовнішнього фінансування	Розширення доступу до банківського та інвестиційного капіталу

Джерело: складено авторами на основі власних досліджень.

Особливістю моделі є поєднання МСФЗ-орієнтованої фінансової звітності, аналітичних механізмів фінансового управління та цифрових інструментів обробки даних у єдиній інформаційній системі, що створює передумови для підвищення інвестиційної привабливості аграрних підприємств у глобалізованому фінансовому середовищі.

Наукова новизна дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні інформаційної архітектури фінансової трансформації аграрних підприємств як інтегрованої системи взаємодії бухгалтерського обліку, фінансової звітності за МСФЗ, управлінської аналітики та цифрових фінансових технологій, орієнтованої на потреби глобалізованих ринків капіталу. Запропонований підхід дозволяє розширити традиційне трактування фінансової звітності та розглядати її як інструмент стратегічної комунікації підприємства з інвесторами.

Запропонована інформаційна архітектура фінансової трансформації може бути використана аграрними підприємствами як методична основа для формування дорожньої карти модернізації фінансової системи. Зокрема, модель доцільно застосовувати при переході підприємств на Міжнародні стандарти фінансової звітності, підготовці до залучення банківського та інвестиційного фінансування, а також під час побудови або модернізації корпоративних інформаційних систем управління ресурсами (ERP). Її використання дозволяє забезпечити узгодженість операційних, облікових і аналітичних даних, підвищити якість фінансової інформації та сформувати прозорий інформаційний контур взаємодії з кредиторами й інвесторами.

Важливою функцією інформаційної архітектури фінансової трансформації є зниження рівня інформаційної асиметрії між аграрними підприємствами та зовнішніми користувачами фінансової інформації. Умови глобалізованих ринків капіталу передбачають підвищені вимоги до якості, своєчасності та порівнянності фінансових даних, що особливо актуально для аграрного сектору з притаманними йому сезонністю, біологічними активами та підвищеним рівнем ризику.

Формування єдиної інформаційної архітектури, побудованої на принципах МСФЗ та цифрової інтеграції даних, сприяє підвищенню довіри інвесторів, покращенню умов фінансування та зменшенню вартості залученого капіталу, що є ключовими чинниками фінансової трансформації підприємств.

Водночас процес фінансової трансформації аграрних підприємств супроводжується низкою ризиків та обмежень. До основних із них належать високі витрати впровадження міжнародних стандартів фінансової звітності, дефіцит фахівців із практичним досвідом МСФЗ, складність інтеграції різнорідних інформаційних систем та підвищені вимоги до цифрової безпеки фінансових даних.

Крім того, недостатній рівень цифрової зрілості підприємств та нерівномірність розвитку фінансової інфраструктури можуть стримувати повноцінну реалізацію потенціалу інформаційної архітектури, що потребує поетапного впровадження трансформаційних змін і методичної підтримки з боку державних та фінансових інституцій.

Висновки. У процесі дослідження встановлено, що фінансова трансформація аграрних підприємств у сучасних умовах глобалізації ринків капіталу є стратегічно орієнтованим процесом, який передбачає системну перебудову фінансової моделі підприємства, модернізацію обліково-звітної системи та розвиток інформаційного забезпечення управлінських рішень. Така трансформація спрямована на підвищення прозорості фінансової інформації, інвестиційної привабливості та інтеграцію підприємств у глобалізоване фінансове середовище.

Обґрунтовано, що ключову роль у фінансовій трансформації відіграють Міжнародні стандарти фінансової звітності, які забезпечують порівнянність і достовірність фінансової інформації та знижують рівень інформаційної асиметрії між підприємствами й зовнішніми користувачами. Їх застосування формує інституційну основу взаємодії аграрних підприємств з інвесторами, кредиторами та іншими учасниками ринків капіталу.

Доведено, що ефективна фінансова трансформація потребує формування цілісної інформаційної архітектури, яка забезпечує інтеграцію операційних, облікових і аналітичних даних у єдину систему підтримки управлінських та інвестиційних рішень. Запропонована модель дозволяє розглядати фінансову звітність не лише як результат облікового процесу, а як інструмент стратегічної комунікації підприємства з ринками капіталу.

Визначено, що для аграрного сектору така інформаційна архітектура є особливо важливою з огляду на сезонність виробництва, наявність біологічних активів та підвищений рівень ризику. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для удосконалення фінансового управління аграрних підприємств і розширення їх доступу до глобальних ринків капіталу.

Література:

1. Жук В. М. Інституціональна теорія бухгалтерського обліку: відповідь на виклики сучасності. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2015. № 8–9. С. 14–23.
2. Кучерява М. В., Швагер А. В. Аудит звітності підприємств про сталий розвиток: досвід регулювання в Європейському Союзі. *Наукові праці НДФІ*. 2023. № 4(105). С. 110–123. DOI: 10.33763/prpdfi2023.04.110
3. Куцик П. О. Інтегровані системи бухгалтерського обліку і звітності в корпоративному управлінні: теорія, методологія, організація : дис. д-ра екон. наук. Київ, 2017. 521 с. URL: <https://tinyurl.com/mrgyrvvu>
4. Куцик П. О. Концепція уніфікованої системи обліку і звітності в корпоративному управлінні : монографія. Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2017. 408 с.
5. Непочатенко О. О., Пташник С. А. Інвестиційно-інноваційне забезпечення підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Наукові записки Національного університету Острозька академія*. Серія: Економіка. 2016. № 3(31). С. 42–47.

6. Пушкар М. С., Пушкар М. Р. Інформаційні ресурси для бізнесу: формування та використання. Тернопіль : Карт-бланш, 2021. 217 с. URL: <https://tinyurl.com/2task75s>
7. Шерстюк О. Л., Жук Н. Л. Облікове забезпечення аналізу ефективності маркетингової діяльності підприємств. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит*. 2024. № 2. С. 45–52. DOI: 10.26906/EiR.2024.4(95).3626
8. Шерстюк О. Л., Остапчук С. М. Визначення завдань соціального аудиту. *Modern Economics*. 2025. № 52. С. 255–261. DOI: 10.31521/modecon.V52(2025)-36
9. Шерстюк О. Л. Обліковий підхід до формування інформації інтегрованої звітності. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2019. № 3(44). С. 75–81. DOI: 10.26642/pbo-2019-3(44)-75-81
10. IFRS Foundation. Use of IFRS Standards by jurisdiction. International Financial Reporting Standards – IFRS. 2025. URL: <https://tinyurl.com/2u9d6ztb>
11. Li S., Xie N. The impact of digital finance on firms digital transformation: Mechanism analysis based on enterprise financing. *International Review of Economics & Finance*. 2025. Vol. 86. P. 104–223. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iref.2025.104223>
12. Liu Z., Hou W. Digital finance: How innovation reshapes the capital markets. Springer Nature, 2023. URL: <https://tinyurl.com/3esz3wu6>
13. Sultan K. H., Hassan H. M., Mohamed J., Abbas N. A., Kubiv S. The effects of International Financial Reporting Standards on global capital markets. *Journal of Ecohumanism*. 2024. Vol. 3, No. 5. P. 604–620. DOI: 10.62754/joe.v3i5.3926
14. Trusova N., Nepochatenko O., Chkan I. Financial transformation of agricultural companies in the process of entering international capital markets. *Economy and Society*. 2025. No. 79. DOI: 10.32782/2524-0072/2025-79-6

References:

1. Zhuk, V. M. (2015). Instytutsionalna teoriia bukhgalterskoho obliku: vidpovid na vyklyky suchasnosti [Institutional theory of accounting: Response to the challenges of modernity]. *Bukhgalterskyi oblik i audyt*, (8–9), 14–23. [in Ukrainian].
2. Kucheriava, M. V., & Shvaher, A. V. (2023). Audyt zvitnosti pidpriemstv pro stalyy rozvytok: dosvid rehuliuвання v Yevropeiskomu Soiuzi [Audit of sustainability reporting of enterprises: Regulatory experience of the European Union]. *Naukovi pratsi NDFI*, (4(105)), 110–123. <https://doi.org/10.33763/nprndfi2023.04.110> [in Ukrainian].
3. Kutsyk, P. O. (2017). Intehrovani systemy bukhgalterskoho obliku i zvitnosti v korporatyvnomu upravlinni: teoriia, metodolohiia, orhanizatsiia [Integrated systems of accounting and reporting in corporate governance: Theory, methodology, organization]. *Doctor's thesis*. Kyiv. Retrieved from: <https://tinyurl.com/mryrvrvu> [in Ukrainian].
4. Kutsyk, P. O. (2017). Kontseptsiiia unifikovanoi systemy obliku i zvitnosti v korporatyvnomu upravlinni [The concept of a unified accounting and reporting system in corporate governance]. Lviv University of Trade and Economics Publishing House. [in Ukrainian].
5. Nepochatenko, O. O., & Ptashnyk, S. A. (2016). Investytsiino-innovatsiine zabezpechennia pidvyshchennia konkurentospromozhnosti silskohospodarskykh pidpriemstv [Investment and innovation support for increasing the competitiveness of agricultural enterprises]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiia. Seriia: Ekonomika*, (3(31)), 42–47. [in Ukrainian].
6. Pushkar, M. S., & Pushkar, M. R. (2021). Informatsiini resursy dlia biznesu: formuvannia ta vykorystannia [Information resources for business: Formation and use]. Kart-Blansh. Retrieved from: <https://tinyurl.com/2task75s> [in Ukrainian].
7. Sherstiuk, O. L., & Zhuk, N. L. (2024). Oblikove zabezpechennia analizu efektyvnosti marketynhovoii diialnosti pidpriemstv [Accounting support for analyzing the effectiveness of marketing activities of enterprises]. *Bukhgalterskyi oblik, analiz ta audyt*, (2), 45–52. [https://doi.org/10.26906/EiR.2024.4\(95\).3626](https://doi.org/10.26906/EiR.2024.4(95).3626) [in Ukrainian].
8. Sherstiuk, O. L., & Ostapchuk, S. M. (2025). Vyznachennia zvdan sotsialnoho audytu [Determining the objectives of social audit]. *Modern Economics*, (52), 255–261. [https://doi.org/10.31521/modecon.V52\(2025\)-36](https://doi.org/10.31521/modecon.V52(2025)-36) [in Ukrainian].
9. Sherstiuk, O. L. (2019). Oblikovyi pidkhid do formuvannia informatsii intehrovanoi zvitnosti [Accounting approach to the formation of integrated reporting information]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhgalterskoho obliku, kontroliu i analizu*, (3(44)), 75–81. [https://doi.org/10.26642/pbo-2019-3\(44\)-75-81](https://doi.org/10.26642/pbo-2019-3(44)-75-81) [in Ukrainian].
10. IFRS Foundation. (2025). *Use of IFRS Standards by jurisdiction*. International Financial Reporting Standards – IFRS. Retrieved from: <https://tinyurl.com/2u9d6ztb>. [in English].
11. Li, S., & Xie, N. (2025). The impact of digital finance on firms' digital transformation: Mechanism analysis based on enterprise financing. *International Review of Economics & Finance*, 86, 104–223. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2025.104223>. [in English].
12. Liu, Z., & Hou, W. (2023). *Digital finance: How innovation reshapes the capital markets*. Springer Nature. [in English].

13. Sultan, K. H., Hassan, H. M., Mohamed, J., Abbas, N. A., & Kubiv, S. (2024). The effects of International Financial Reporting Standards on global capital markets. *Journal of Ecohumanism*, 3(5), 604–620. <https://doi.org/10.62754/joe.v3i5.3926>. [in English].

14. Trusova, N., Nepochatenko, O., & Chkan, I. (2025). Financial transformation of agricultural companies in the process of entering international capital markets. *Economy and Society*, (79). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-79-6> [in English].

Отримано: 26.11.2025

Рекомендовано: 15.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 330.341.2:338.43(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-3-2>

Ярослав Анатолійович СУШАРНИК,
кандидат економічних наук,
викладач кафедри публічного управління, менеджменту та
інклюзивної економіки,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
ORCID: 0000-0002-6104-343X

ОЦІНКА ІНСТИТУЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ГАЛУЗІ ТВАРИННИЦТВА УКРАЇНИ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ SWOT- PESTEL-АНАЛІЗУ ТА БЕНЧМАРКІНГУ

Анотація. Вступ. Стаття присвячена комплексній оцінці інституційного середовища галузі тваринництва України з використанням сучасних аналітичних інструментів стратегічного планування – SWOT- та PESTEL-аналізів, а також методу бенчмаркінгу. На основі статистичних даних за 2025 рік проведено детальний аналіз динаміки поголів'я великої рогатої худоби та свиней, що дозволяє визначити основні тенденції розвитку секторів ВРХ та свинарства. Встановлено, що домогосподарства продовжують втрачати чисельність поголів'я ВРХ і демонструють низьку ефективність у виробництві молока та яловичини, тоді як промисловий сектор стабілізує виробництво та поступово збільшує свою частку у структурі галузі. Сектор свинарства демонструє поступове відновлення, хоча залишається чутливим до коливань цін на корми, воєнних ризиків та зміни купівельної спроможності населення.

Мета роботи. Метою дослідження є оцінка інституційного середовища тваринництва України, виявлення його внутрішніх сильних та слабких сторін, аналіз зовнішніх факторів впливу та визначення стратегічних напрямів підвищення ефективності галузі на основі порівняльного аналізу з міжнародним досвідом (бенчмаркінг).

Наукова новизна. У роботі проведено комплексне поєднання SWOT- та PESTEL-аналізів із застосуванням методу бенчмаркінгу для оцінки інституційного середовища галузі тваринництва України. Виявлено ключові внутрішні слабкі сторони, такі як залежність від імпорту кормів та технологій, застарілі виробничі технології, кадровий дефіцит і нерівномірний розвиток регіонів. PESTEL-аналіз ідентифікував зовнішні фактори, включаючи політичну та економічну нестабільність, соціальні зміни, технологічні прориви у сфері AgTech, екологічні виклики та правові вимоги відповідності європейським стандартам. Бенчмаркінг на прикладі Хорватії дозволив оцінити відповідність української моделі підтримки тваринництва міжнародним стандартам сталого розвитку та інноваційної модернізації.

Висновки. Дослідження показує, що підвищення конкурентоспроможності та стійкості галузі тваринництва потребує поєднання внутрішніх ресурсів та зовнішніх можливостей, адаптації управлінських моделей до сучасних інституційних і ринкових умов. Стратегічні напрями розвитку включають цифровізацію виробничих процесів, розвиток державно-приватного партнерства, оновлення генетичного потенціалу тварин, зниження ресурсоемності, зміцнення кооперації та підвищення експортного потенціалу продукції. Стаття є корисним аналітичним матеріалом для державних органів, аграрних підприємств, науковців та експертів, що займаються стратегічним плануванням та післявоєнним відновленням аграрного сектору України.

Ключові слова: тваринництво, інституційне середовище, SWOT-аналіз, PESTEL-аналіз, бенчмаркінг, аграрна політика, цифровізація.

Yaroslav Anatoliyovich SUSHARNYK,
Candidate of Economic Sciences,
Lecturer at the Department of Public Administration,
Management and Inclusive Economy,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
ORCID: 0000-0002-6104-343X

ASSESSMENT OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF UKRAINE'S LIVESTOCK SECTOR USING SWOT- PESTEL-ANALYSIS AND BENCHMARKING

Abstract. Introduction. The article is devoted to a comprehensive assessment of the institutional environment of Ukraine's livestock sector using modern analytical tools of strategic planning, namely SWOT and PESTEL analyses, as well as the benchmarking method. Based on statistical data for 2025, a detailed analysis of the dynamics of cattle and pig populations was conducted, which allows identifying the main development trends in the cattle and pig farming sectors. It was found that households continue to lose cattle stock and demonstrate low efficiency in milk and beef production, whereas the industrial sector stabilizes production and gradually increases its share in the industry structure. The pig farming sector shows gradual recovery, although it remains sensitive to fluctuations in feed prices, military risks, and changes in the population's purchasing power.

Purpose. The purpose of the research is to assess the institutional environment of Ukraine's livestock sector; identify its internal strengths and weaknesses, analyze external influencing factors, and determine strategic directions for improving sector efficiency based on a comparative analysis with international experience (benchmarking).

Scientific novelty. The study applies a comprehensive combination of SWOT and PESTEL analyses with the benchmarking method to evaluate the institutional environment of Ukraine's livestock sector. Key internal weaknesses were identified, including dependence on imported feed and technologies, outdated production technologies, staff shortages, and uneven regional development. The PESTEL analysis identified external factors such as political and economic instability, social changes, technological breakthroughs in AgTech, environmental challenges, and legal requirements for compliance with European standards. Benchmarking based on Croatia's experience allowed assessing the alignment of Ukraine's livestock support model with international standards of sustainable development and innovative modernization.

Conclusions. The research demonstrates that improving the competitiveness and resilience of the livestock sector requires combining internal resources with external opportunities and adapting management models to modern institutional and market conditions. Strategic development directions include digitalization of production processes, development of public-private partnerships, renewal of the genetic potential of animals, reduction of resource intensity, strengthening cooperation, and increasing the export potential of products. The article serves as a valuable analytical resource for government authorities, agricultural enterprises, researchers, and experts involved in strategic planning and post-war recovery of Ukraine's agricultural sector.

Key words: livestock, institutional environment, SWOT analysis, PESTEL analysis, benchmarking, agricultural policy, digitalization.

Вступ. Галузь тваринництва України забезпечує продовольчу безпеку, зайнятість населення та сталий економічний розвиток. Упродовж останніх років сектор зазнав значних викликів, зокрема зменшення чисельності великої рогатої худоби у домогосподарствах, низька продуктивність виробництва молока та яловичини, а також висока вразливість до зовнішніх факторів – коливання цін на корми, воєнні ризики та зміни купівельної спроможності населення. Водночас промисловий сектор демонструє стабілізацію та поступове зростання, що підкреслює необхідність комплексної оцінки інституційного середовища та стратегічного управління галуззю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що розвиток інституційного середовища аграрного сектору, зокрема тваринництва України, є важливим фактором забезпечення його стійкості, конкурентоспроможності та інноваційного зростання. Дослідження Кушніра С.О. (2020) висвітлює теоретико-методологічні основи інституційного забезпечення аграрного сектору та акцентує на необхідності поєднання державного регулювання та інноваційних механізмів для стимулювання розвитку. Опалько В. (2024) підкреслює, що національна конкурентоспроможність України значною мірою залежить від інтеграції до міжнародних ринків та модернізації інституційного середовища, що створює основу для ефективної аграрної політики. Досвід Хорватії, проаналізований у звіті Світового банку (2003), демонструє успішні підходи до післявоєнного відновлення аграрного сектору через інституційні реформи, що може слугувати прикладом для України. Звіт USDA (2025) містить

актуальні статистичні дані щодо поголів'я та виробництва продукції тваринництва в Україні, що дозволяє оцінити тенденції та ефективність сектору. Загалом, сучасні дослідження підтверджують, що ефективне функціонування та розвиток тваринництва України потребує комплексного підходу, який поєднує інституційні реформи, цифровізацію, модернізацію технологій, кооперацію та інтеграцію до міжнародних стандартів.

Метою дослідження є комплексна оцінка інституційного середовища тваринництва України, визначення його внутрішніх сильних та слабких сторін, аналіз зовнішніх чинників впливу та розробка стратегічних напрямів підвищення ефективності та стійкості галузі на основі порівняльного аналізу міжнародного досвіду (бенчмаркінгу).

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування стратегічних планів управління інституційним середовищем підтримки галузі тваринництва потребує комплексного та системного підходу. Необхідно оцінити як внутрішні ресурси та потенціал сектору, так і зовнішні умови, що впливають на його ефективність – політичні, економічні, соціальні та технологічні чинники. Комплексний аналіз дозволяє визначити ключові напрями підтримки та адаптації, а також виявити аспекти, що потребують трансформації відповідно до сучасних викликів.

Для ефективного управління галуззю тваринництва в Україні необхідно враховувати не лише стратегічні плани та інституційне середовище, але й поточні тенденції, що визначають розвиток цього сектору. На початок 2025 року в Україні спостерігається зменшення поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) до 2,094 млн голів, що на 156 тис. менше, ніж у 2024 році. Особливо відчутне зниження кількості молочних корів: у 2025 році їх 1,202 млн голів, а у 2026 році прогнозується подальше зменшення до 1,140 млн. Це підтверджує тривалий спад у домашніх господарствах, який триває понад 30 років. У той же час, промисловий сектор стабілізує поголів'я, і його частка у загальній кількості ВРХ зросла на понад 10% за останнє десятиліття, наближаючись до 50%. Зменшення поголів'я телят впливає на виробництво яловичини, яке також прогнозується до зниження в 2026 році [10].

Незважаючи на високий рівень волатильності через війну, захворювання та коливання цін на корми, кількість свиней на початок 2025 року становить 4,4 млн голів, з прогнозом зростання до 4,55 млн у 2026 році. Виробництво свинини очікується на рівні 610 тис. тонн у 2025 році, з можливим зростанням до 640 тис. тонн у 2026 році. Водночас, через високі ціни на свинину та зменшення купівельної спроможності, внутрішнє споживання знизиться до 635 тис. тонн у 2025 році. Частка домашніх господарств у виробництві свинини також зменшилась, поступово переходячи до промислового сектору, де він займає близько 35% виробництва [10].

На основі наведених даних виділяють основні тенденції розвитку секторів ВРХ та свинарства в Україні: по-перше, зменшення загальної кількості поголів'я ВРХ у домогосподарствах при стабілізації промислового сектору; по-друге, неефективність домашніх господарств у виробництві молока і м'яса, що призводить до збитковості та продажу молодняка за низькими цінами; по-третє, поступове відновлення промислового свинарства, високими витратами на корм та воєнними ризиками; по-четверте, високі ціни на м'ясо та зниження споживання через зменшення чисельності населення та обмежену купівельну спроможність; по-п'яте, значний вплив зовнішніх ринків та логістичних бар'єрів на експортні можливості секторів.

Для систематизації інформації та виявлення ключових резервів розвитку доцільно застосовувати аналітичні інструменти, які дозволяють комплексно оцінити внутрішні та зовнішні чинники. Саме такі підходи дають змогу визначити пріоритети, оцінити потенційні ризики та спрямувати стратегічні заходи на досягнення максимальної ефективності. SWOT- та PESTEL-аналізи набувають тут особливого значення та виступають фундаментальними інструментами для побудови стратегічних планів управління інституційним середовищем підтримки тваринництва.

SWOT-аналіз – інструмент стратегічного планування, який комплексно оцінює внутрішнє та зовнішнє середовище підприємства шляхом ідентифікації його сильних і слабких сторін, а також зовнішніх можливостей і загроз. Він виявляє ключові чинники, що впливають на конкурентоспроможність. Він дозволяє не лише систематизувати наявну інформацію про стан підприємства, а й краще зорієнтуватися у виборі пріоритетних напрямів діяльності. Його практична цінність полягає у здатності поєднувати внутрішні ресурси підприємства із зовнішніми викликами, формуючи адаптивну, а не шаблонну модель розвитку [2].

SWOT-аналіз допомагає системно оцінити внутрішній потенціал і проблеми галузі (сильні та слабкі сторони), а також окреслити зовнішні фактори впливу – можливості і загрози, що формують вектор її подальшого розвитку. Що дає змогу не лише виявити резерви зростання, але й попередити ризики, які можуть загальмувати реалізацію стратегічних ініціатив [9, с. 59].

На розвиток галузі впливають геополітичні та економічні ризики, низький рівень інвестицій і зміни клімату, які можуть зменшувати продуктивність тваринництва. Узагальнення цих факторів дозволяє виокремити стратегічні напрямки управлінських рішень для підвищення ефективності та стійкості галузі [6, с. 33].

Таблиця 1

SWOT-аналіз формування стратегічних планів управління ефективного інституційного середовища підтримки галузі тваринництва

<p>S – Сильні сторони</p> <ul style="list-style-type: none"> Ефективна державна координація аграрної політики у співпраці з міжнародними партнерами (FAO, ЄС, Світовий банк), що створює стабільні рамки для фінансування, моніторингу та відновлення тваринництва. Досвід адаптації до кризових умов (COVID-19, війна) дозволяє виробникам швидко впроваджувати антикризові рішення та гнучко перебудовувати ланцюги постачання. Підвищення прозорості через цифровізацію державних сервісів (ДАР, Agrohub, електронна звітність) спрощує доступ до підтримки та забезпечує довіру між учасниками сектору. Ефективне поєднання локальних традицій із сучасними стандартами дає змогу зберегти виробничу культуру, кадровий потенціал і підвищити конкурентоспроможність. Зміцнення коопераційного руху в регіонах – утворення спілок і кластерів, що підвищують переговорну силу дрібних фермерів на ринку. Синергія з суміжними секторами (рослинництво, логістика, переробка) створює мультиплікаційний ефект для зростання аграрної економіки. 	<p>W – Слабкі сторони</p> <ul style="list-style-type: none"> Значна залежність від імпорту кормів, технологій і ветеринарних препаратів – підвищує вразливість до глобальних ланцюгів постачання. Недостатня координація між державними і регіональними програмами підтримки, що створює дублювання функцій і затримки в реалізації ініціатив. Висока енергоємність виробництва та застарілі технології в частині господарств знижують економічну ефективність і ускладнюють перехід до «зелених» практик. Нестача кваліфікованих кадрів через міграцію та мобілізацію знижує потенціал розвитку нових проєктів. Малий і середній бізнес обмежено залучений до програм модернізації через складні бюрократичні вимоги. Нерівномірний розвиток між регіонами та різний рівень інституційної спроможності місцевих органів управління гальмує цілісне планування.
<p>O – Можливості</p> <ul style="list-style-type: none"> Інтеграція до європейських аграрних ініціатив (EU Green Deal, Farm to Fork, Horizon Europe) відкриває доступ до нових фінансових і технологічних ресурсів. Відновлення логістики через розвиток альтернативних портів і сухопутних коридорів (Румунія, Польща, Балтія) дозволяє розширити експортну географію. Впровадження систем сертифікації якості (екологічна, органічна, етична продукція) підвищує додану вартість українського продукту на ринку ЄС. Цифрова трансформація галузі (AgTech, AI-моніторинг, електронний облік поголів'я) дає змогу оптимізувати управління ресурсами та підвищити продуктивність. Розвиток державно-приватного партнерства (ДПП) у сфері ветеринарних послуг, енергоефективності та інфраструктури створює нові робочі місця й сприяє залученню інвестицій. Післявоєнна відбудова – шанс для структурної модернізації галузі на інноваційній основі замість відновлення старих моделей. 	<p>T – Загрози</p> <ul style="list-style-type: none"> Тривале збереження воєнного стану й висока ймовірність атак на інфраструктуру підвищують витрати на логістику, охорону та страхування. Дефіцит водних ресурсів і кліматичні зрушення (засухи, спекотні періоди) можуть знизити врожайність кормових культур і продуктивність тваринництва. Зростання вартості кредитів і страховок через макрофінансові ризики робить інвестиції менш доступними для фермерів. Посилення конкуренції з боку європейських виробників у разі відкриття ринку після вступу до ЄС може витіснити дрібних учасників без належної підготовки. Поглиблення соціально-економічної нерівності між регіонами, особливо між відновленими і прифронтовими, може створити інституційну напругу. Зниження довіри інвесторів у разі політичної або регуляторної нестабільності уповільнить темпи залучення капіталу.

Джерело: сформовано на основі власних досліджень.

Галузь тваринництва постає як динамічна система, що перебуває на перетині внутрішніх трансформацій та зовнішніх викликів. Ці два інструменти у взаємодії дають змогу не лише описати ситуацію, а й осмислити напрямки структурного перезавантаження галузі в межах сучасних інституційних реалій.

Найявна інституційна основа має достатній потенціал для масштабування ефективних практик – цифровізації, кооперації, державно-приватних партнерств і досвіду антикризового реагування.

Ці сильні сторони обмежуються низкою глибинних внутрішніх бар'єрів – фрагментарністю управлінських програм, відсутністю цілісної координації між центральними та регіональними рівнями, технологічною відсталістю значної частини господарств, а також кадровими викликами, які суттєво загострилися в умовах повномасштабної війни. Мобілізація, вимушена міграція, демографічний тиск і втрата фахових працівників у сільських громадах зменшили трудовий потенціал галузі та ускладнили реалізацію модернізаційних ініціатив. Додатковим ударом став підрив Каховської ГЕС, наслідком чого стали порушення гідрологічного балансу, дефіцит води та деградація ґрунтів, зокрема на півдні України. Оскільки тваринництво є ресурсозалежною галуззю, особливо у частині водопостачання, це створює серйозні ризики для стійкості виробництва.

Війна призвела до руйнування виробничої, логістичної та ветеринарної інфраструктури, що посилює навантаження на існуючі інститути підтримки та вимагає не лише фінансового відновлення, а й перегляду управлінських моделей. Регіональні диспропорції між прифронтовими, звільненими та тилловими територіями посилюють асиметрію в доступі до ресурсів, сервісів і стратегічного планування.

Середовище трансформацій відкриває широкі зовнішні можливості – від доступу до європейських фінансових і технологічних ресурсів до імплементації сучасних екологічних та інноваційних стандартів. Важливо, що міжнародні ініціативи та партнерські проекти все активніше враховують особливі умови ведення аграрного виробництва в умовах війни.

Однак загрози – зокрема безпекові, кліматичні, макроекономічні та соціальні – вимагають системної адаптивності й стратегічної готовності до тривалої нестабільності. Це стосується як ризиків фізичної безпеки (атаки на об'єкти інфраструктури), так і фінансових обмежень, високої вартості страхування та кредитів, що знижують інвестиційну привабливість галузі. Емоційне вигорання, соціальна втома та зниження довіри до інституцій впливають на динаміку галузі, вимагаючи переосмислення підходів до управління людським капіталом.

PESTEL-аналіз – це інструмент, який дозволяє системно вивчати зовнішні умови, що впливають на діяльність певної галузі або підприємства. Його мета – ідентифікувати ключові чинники впливу з шести макросередовищ: політичного, економічного, соціального, технологічного, екологічного та правового [1].

PESTEL-аналіз дозволяє глибше зрозуміти ширший контекст – політичні, економічні, соціальні, технологічні, екологічні та правові тенденції, які прямо або опосередковано впливають на інституційне середовище галузі тваринництва. Його проведення дає змогу відслідковувати динаміку змін, прогнозувати зовнішні впливи та адаптувати управлінські стратегії до реальних умов [4, с. 347].

PESTEL-аналіз виступає інструментом для стратегічного планування та впровадження ефективних управлінських рішень у галузі тваринництва України [5, с. 35].

Таблиця 2

PESTEL-аналіз формування стратегічних планів управління ефективного інституційного середовища підтримки галузі тваринництва

1. Політичні фактори
Активна інтеграція України до європейського аграрного ринку стимулює адаптацію законодавства та стандартів тваринництва до норм ЄС.
Військовий стан впливає на логістичні шляхи, інвестиційні процеси та страхування ризиків у тваринництві.
Політика держави щодо підтримки відновлення пошкоджених війною господарств і інфраструктури.
Посилення міжнародного співробітництва з донорськими організаціями для підтримки розвитку аграрної інфраструктури.

2. Економічні фактори
• Зростання цін на енергоносії, корми та ветеринарні засоби збільшує собівартість продукції.
Нестабільність валютного курсу та інфляційні процеси знижують інвестиційну привабливість тваринництва.
Високі страхові тарифи та воєнні ризики обмежують розвиток аграрного страхування, що підвищує вразливість галузі.
Зростання ролі локальних кооперативів і кластерів для оптимізації витрат і збільшення прибутковості дрібних господарств.
3. Соціальні фактори
Попит на якісну, екологічно чисту вироблену продукцію стабільно зростає серед українських споживачів.
Міграція населення та зміни демографічної структури зменшують доступ до трудових ресурсів у сільській місцевості.
Онлайн-освіта, вебінари та консультаційні платформи стають основним джерелом знань для фермерів.
Соціальна втома та зниження купівельної спроможності населення впливають на структуру попиту та обсяг споживання м'ясної продукції.
4. Технологічні фактори
Впроваджуються цифрові рішення для управління фермою – моніторинг стану тварин, автоматичне годування, аналіз даних у реальному часі.
Розвиваються стартапи у сферах агроінновацій, біотехнологій і ветеринарної діагностики.
Застосування дронів і супутникових технологій для спостереження за пасовищами підвищує ефективність управління ресурсами.
Недостатній рівень інтернет-покриття та технічного забезпечення у віддалених громадах уповільнює цифрову трансформацію тваринництва.
5. Екологічні фактори
Зростають вимоги до екологічності виробництва та скорочення шкідливих викидів, особливо метану.
Підвищення кліматичних ризиків (посухи, нестача води, коливання температур) негативно впливає на кормову базу.
Посилюється контроль за якістю кормів, зокрема вмістом пестицидів і шкідливих домішок.
Заохочення використання відновлюваних джерел енергії (сонячні панелі, біогазові установки) на фермах та підприємствах переробки.
6. Правові фактори
Впроваджуються нові вимоги до продукції тваринного походження відповідно до норм ЄС.
Розширюються можливості для участі фермерів у грантових програмах і державних компенсаціях через прозорі цифрові механізми.
Розробляються стандарти енергоефективності та утримання тварин, що відповідають цілям “зеленого переходу”.
Законодавче стимулювання інновацій та модернізації виробництва через податкові пільги та спрощені процедури.

Джерело: сформовано на основі власних досліджень.

PESTEL-аналіз дозволив інституційно “вписати” галузь у ширший суспільно-економічний контекст, де умовами ефективного управління стають:

- політична воля до інтеграції з ЄС, що стимулює гармонізацію законодавства, запровадження європейських стандартів добробуту тварин, якості продукції та безпеки харчових ланцюгів,

- розширення міжурядового та донорського співробітництва – створює нові інституційні механізми для підтримки тваринницьких господарств і покращення регіонального управління,

- економічна доцільність інвестування в “зелені” технології та цифрові рішення, які забезпечують не лише підвищення ефективності, а й доступ до зовнішніх ринків і фінансових інструментів (грантів, субсидій, програм ЄС),

- стратегічна роль сектору в післявоєнному економічному відновленні – тваринництво як стабілізуючий фактор продовольчої безпеки, зайнятості в регіонах і розвитку внутрішнього ринку,

- соціальний запит на якісну, безпечну та локальну продукцію – зростає як у міських, так і в сільських споживчих групах, стимулюючи розвиток малого і середнього бізнесу,

– посилення ролі громад і локальних ініціатив – у формуванні кластерів, кооперативів і нових моделей аграрної взаємодії, що набувають все більшої ваги на фоні децентралізації та регіонального вирівнювання,

– технологічні прориви у сфері AgTech (дрони, цифровий облік, AI-аналітика) – трансформують традиційні моделі управління тваринництвом і створюють нову якість інституційного планування,

– регуляторна прозорість і підтримка інновацій – особливо через цифрові платформи, спрощення доступу до державної допомоги та стимулювання модернізації.

Проведені SWOT- та PESTEL-аналізи комплексно оцінили внутрішні можливості та зовнішні виклики, що формують розвиток галузі тваринництва України. Для формування дієвих управлінських рішень необхідно зіставити його з кращими міжнародними практиками, що довели свою ефективність у схожих економічних і соціальних умовах. Саме на цьому етапі доцільним стає застосування методу бенчмаркінгу, який дозволяє визначити, наскільки інституційна модель підтримки галузі відповідає світовим стандартам, і які елементи потребують вдосконалення.

Бенчмаркінг виступає як один із ключових інструментів підвищення конкурентоспроможності підприємств. Морщенок Т.С., зазначає, що поняття бенчмаркінгу трактується багатогранно – як метод, процес, концепція, інструмент стратегічного розвитку. Його суть полягає у систематичному, безперервному пошуку, вивченні та адаптації найкращих практик ведення бізнесу з метою підвищення ефективності власної діяльності [5].

Застосовано галузевий та інституційний бенчмаркінг, який базується на порівнянні основних напрямів організації, фінансування та цифрової трансформації аграрного сектору України з досвідом країн Європейського Союзу. Такий підхід дозволяє:

– оцінити, наскільки українська модель підтримки відповідає принципам сталого та інноваційного розвитку;

– виявити дієві управлінські рішення, що забезпечують ефективне функціонування інституційних структур у європейських країнах;

– визначити адаптаційні механізми, які можуть бути інтегровані у стратегічне планування національної політики розвитку тваринництва.

Вибір Хорватії як прикладу для дослідження інституційного бенчмаркінгу є обґрунтованим з огляду на її історичний та економічний контекст. Війна за незалежність у Хорватії (1991–1995 рр.) завдала країні колосальних людських і матеріальних втрат, що суттєво вплинули на її подальший соціально-економічний розвиток. Бойові дії охопили близько 54% території держави, де проживало понад третину населення; понад 25% земель перебували під окупацією. Загалом було зруйновано промислові об'єкти, житловий фонд, культурні пам'ятки та інфраструктуру, спричинено серйозну гуманітарну кризу. Втрати становили понад 14 тис. загиблих і зниклих безвісти, близько 36 тис. поранених і понад 600 тис. вимушених переселенців. За даними Державного аудиту Хорватії, прямі збитки від війни перевищили 31 млрд євро. Водночас повоєнний період супроводжувався складними процесами реструктуризації та приватизації державних підприємств, що нерідко супроводжувалися корупційними зловживаннями, залишивши довготривалий відбиток на економічній стабільності та рівні довіри до державних інституцій [8].

Як одна з небагатьох держав Центрально-Східної Європи, що здійснювала післявоєнне відновлення одночасно з процесом інтеграції до Європейського Союзу, Хорватія стикалася з подвійним викликом – відбудовою зруйнованої економіки та адаптацією національних інституцій до стандартів і норм ЄС.

Саме цей досвід робить хорватський кейс релевантним для порівняння з Україною, яка нині перебуває у фазі післявоєнного відновлення та прагне поєднати економічну стабілізацію з євроінтеграційними процесами. Хорватія пройшла схожі етапи – від централізованого управління реконструкцією до створення ефективних інституцій підтримки аграрного сектору, від скорочення державних субсидій до розвитку приватних інвестицій та впровадження екологічних стандартів ЄС.

Порівняння показує, що і Хорватія, і Україна проходять схожі етапи інституційного розвитку аграрного сектору під впливом євроінтеграційних процесів. Для обох країн ключовими чинниками стали адаптація законодавства до норм ЄС, реформування управлінських структур, лібералізація торгівлі та залучення приватних інвестицій.

Порівняльна характеристика факторів впливу на інституційне середовище забезпечення конкурентоспроможного розвитку сільського господарства: Хорватія та Україна

Фактор	Хорватія	Україна
Інтеграція до ЄС / Угода про асоціацію	Підписання Угоди про стабілізацію та асоціацію (SAA) у 2001 р. стало поштовхом до гармонізації аграрної політики та наближення до стандартів ЄС.	Угода про асоціацію з ЄС (2014 р.) та статус країни-кандидата (2022 р.) заклали основи адаптації аграрного законодавства до норм і вимог ЄС.
Економічна / воєнна стабілізація	Післявоєнна макроекономічна стабілізація створила умови для інвестицій і реформування аграрного сектору.	Війна спричинила руйнування аграрної інфраструктури, втрату ресурсів і ринків, але водночас стала каталізатором післявоєнного відновлення та структурних реформ.
Реформування інституційної структури	Відбулося створення нових інституцій та реформування агропромислових структур для відповідності стандартам ЄС.	Триває реформа управлінських органів агросектору, впровадження цифрових інструментів, децентралізація управління та зміцнення місцевих інституцій.
Рівень субсидій і державна підтримка	Сектор сільського господарства значною мірою залежав від державних субсидій, що вимагало їх скорочення та оптимізації.	Через війну ресурси державної підтримки обмежені, проте активізовано адресні програми допомоги, кредитування та гранти для фермерів.
Торговельна лібералізація та експортна політика	Зростання частки експорту до країн ЄС стимулювало підвищення якості продукції та відповідність міжнародним стандартам.	ЄС став головним торговельним партнером України, що зумовило адаптацію стандартів якості, безпеки та розвиток нових логістичних маршрутів («Шляхи солідарності»).
Інвестиційна політика та роль приватного сектору	Нестача державних коштів спонукала до залучення приватного капіталу в аграрну сферу.	Високі воєнні ризики вимагають створення механізмів страхування інвестицій і розширення державно-приватного партнерства.

Сформовано на основі: [7; 11].

Якщо у Хорватії ці процеси відбувалися в умовах післявоєнної стабілізації, то в Україні – у ситуації триваючої війни, що ускладнює, але водночас прискорює структурні зміни. Україна, подібно до Хорватії, поступово формує нову модель інституційного середовища, орієнтовану на європейські стандарти, сталий розвиток і підвищення конкурентоспроможності сільського господарства. Тваринництво виступає одним із головних напрямів трансформації аграрного сектору, який потребує глибокої модернізації та цифрової інтеграції.

Галузь тваринництва поступово відходить від традиційних моделей, орієнтуючись на напрями з вищою економічною ефективністю, регіональну переорієнтацію виробничих центрів і зміцнення ролі підприємств у забезпеченні стабільності та конкурентоспроможності. Такі тенденції визначають формування нової моделі розвитку, яка поєднує швидку адаптацію до ринкових умов, посилення інтеграційних процесів і необхідність державної підтримки найбільш ресурсоємних сегментів.

Підґрунтям стратегії модернізації виступають структурні зміни у співвідношенні категорій господарств, що визначають баланс виробництва основних видів продукції тваринництва. Як було зазначено в попередніх розділах спостерігається поступовий перехід від домінування господарств населення до посилення ролі підприємств. Такий перерозподіл є наслідком економічної нестабільності, воєнних втрат і більшої адаптивності великих виробників, здатних ефективніше впроваджувати технологічні інновації та підтримувати стабільність виробництва.

Модернізаційна траєкторія галузі повинна враховувати ці тенденції – спрямовуватись на підвищення ефективності підприємств, водночас створюючи умови для відновлення господарств населення через розвиток кооперації, спрощення доступу до фінансування та запровадження державних стимулів. Пріоритетними напрямками мають стати цифровізація виробничих процесів, оновлення генетичного потенціалу тварин, зменшення ресурсоємності та зміцнення експортного потенціалу продукції.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження демонструє, що підвищення конкурентоспроможності та стійкості галузі тваринництва України неможливе без комплексного поєднання внутрішніх ресурсів та зовнішніх можливостей. Це передбачає адаптацію управлінських моделей до сучасних економічних, інституційних та ринкових умов, забезпечення гнучкості виробничих процесів та оперативного реагування на зовнішні ризики, зокрема політичну нестабільність, коливання цін на корми, зміни попиту та купівельної спроможності населення. Стратегічні напрями розвитку галузі включають: цифровізацію виробничих процесів для підвищення ефективності та прозорості, розвиток державно-приватного партнерства як інструменту залучення інвестицій та обміну технологічним досвідом, оновлення генетичного потенціалу тварин для підвищення продуктивності та якості продукції, зниження ресурсоємності шляхом впровадження сучасних технологій, зміцнення кооперації між виробниками та підвищення експортного потенціалу продукції на міжнародних ринках. Перспективи подальших досліджень полягають у системній оцінці ефективності впровадження запропонованих стратегічних заходів, розробці методик моніторингу розвитку галузі, а також вивченні нових моделей післявоєнного відновлення аграрного сектору України з урахуванням світових практик та сучасних технологічних інновацій. Такий підхід дозволить не лише підвищити економічну ефективність тваринництва, а й забезпечити його соціальну та екологічну стійкість, а також адаптацію до умов глобалізованого ринку.

Література:

1. Гудзь Ю. Pest-аналіз в системі маркетингового аналізу аграрних підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2023. № 3. С. 260–264. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-40>
2. Довбня С. Б. Комплексна оцінка конкурентоспроможності та обґрунтування стратегії її підвищення на підприємствах кондитерської промисловості. *Економіка та суспільство*. 2023. № 57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-117>
3. Домінанти становлення інклюзивного соціуму в Україні: колективна монографія / За загальною редакцією М. Тріпака, С. Петрухи, А. Тимківа. Кам'янець-Подільський : ЗНУ, 2022. 457 с.
4. Кушнір С. О. Інституційне забезпечення функціонування аграрного сектору України в контексті його інноваційного розвитку: теорія, методологія, практика. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Заклад вищої освіти «Центральна спілка споживчих товариств України Львівський торговельно-економічний університет», Львів, 2020. URL: https://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/pidrozdzily/Aspirantura/Rady/Spec_vchena_rada/Dysertacii/2020_11/Kushnir_Disertacija_Kushnir.pdf (дата звернення: 07.11.2025)
5. Морщенок Т.С. Бенчмаркінг як інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємницьких структур. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 533–540.
6. Опалько В. Національна конкурентоспроможність України: сучасний стан, виклики та перспективи міжнародного співробітництва. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Економічні науки»*. 2024. Том 28. № 3–4. С. 28–40. DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2024-3-4-28-40>
7. Croatia. Country Economic Memorandum A Strategy for Growth through European Integration (In Two Volumes) Volume II: Main Report. № 25434-HR. July 2003. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/424081468748758191/pdf/254341HR10vol02.pdf> (дата звернення: 07.11.2025)
8. Grubišić M. C. Facing the Consequences of war and Reforming the state. Croatian experience in post war recovery and integration into the EU Майя Цвітан Грубішич. Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки: Збірник тез III Міжнародної наукової конференції, 20-21 квітня 2023 р./упоряд. Криськов АА, Габрусєва НВ–Тернопіль : ФОП Паляниця ВА, 2023. С. 166–170.
9. Klymenko M. Developing an institutional environment to stimulate long-term investment in dairy farming. *Economics and Business Management*. 2025. № 16(3). pp. 50–68. <https://doi.org/10.31548/economics/3.2025.50>
10. Livestock and Products Annual Ukraine. UP2025-0027. Foreign Agricultural Service. September 17, 2025. URL: https://apps.fas.usda.gov/newgainapi/api/Report/DownloadReportByFileName?fileName=Livestock%20and%20Products%20Annual_Kyiv_Ukraine_UP2025-0027.pdf (дата звернення: 07.11.2025)
11. Trofimtseva O. European Integration of the Agricultural sector: what can be done to Strengthen Negotiating positions? 20 September 2024. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/eu-integration-of-the-ukrainian-agri-sector.pdf> (дата звернення: 07.11.2025)

References:

1. Ghudzj, Ju. (2023). Pest-analiz v systemi marketyngovogho analizu aghrarnykh pidpryjemstv [Pest analysis in the system of marketing analysis of agricultural enterprises]. *Visnyk Khmelnyckogho nacionalnogho universytetu*, 3, 260–264. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-40> [in Ukrainian].
2. Dovbnja, S. B. (2023). Kompleksna ocinka konkurentospromozhnosti ta obghruntuvannja strateghiji jiji pidvyshhennja na pidpryjemstvakh kondytersjkoji promyslovosti [Comprehensive assessment of competitiveness and justification of the strategy for its improvement at confectionery enterprises]. *Ekonomika ta suspiljstvo*, 57. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-117> [in Ukrainian].
3. Tripak, M., Petrukh, A., & Tymkiv, A. (Eds.). (2022). Dominanty stanovlennia inkluzyvnoho sotsiumu v Ukraini: kolektyvna monohrafiia [Dominants of the formation of an inclusive society in Ukraine: a collective monograph]. Kamianets-Podilskyi : ZUNU [in Ukrainian].
4. Kushnir, S. O. (2020). Instytutsiine zabezpechennia funktsionuvannia ahrarnoho sektoru Ukrainy v konteksti yoho innovatsiinoho rozvytku: teoriia, metodolohiia, praktyka [Institutional support for the functioning of the agrarian sector of Ukraine in the context of its innovative development: theory, methodology, practice]. *Doctor's thesis*. Lviv, 2020. Retrieved from: https://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/pidrozdily/Aspirantura/Rady/Spec_vchena_rada/Dysertacii/2020_11/Kushnir_Disertacija_Kushnir.pdf [in Ukrainian].
5. Morshhenok, T.S. (2017). Benchmarking jak instrument pidvyshhennja konkurentospromozhnosti pidpryjemnyckyx struktur [Benchmarking as a tool for increasing the competitiveness of business structures.]. *Ekonomika i suspiljstvo*, 9, 533–540 [in Ukrainian].
6. Opalko, V. (2024). Natsionalna konkurentospromozhnist Ukrainy: suchasnyi stan, vyklyky ta perspektyvy mizhnarodnoho spivrobitnytstva [National Competitiveness of Ukraine: Current State, Challenges and Prospects of International Cooperatio]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seria «Ekonomichni nauky»*, Vol. 28, 3–4, 28–40. DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2024-3-4-28-40> [in Ukrainian].
7. Croatia. Country Economic Memorandum A Strategy for Growth through European Integration (2003) (In Two Volumes) Volume II: Main Report. № 25434-HR. July. Retrieved from <https://documents1.worldbank.org/curated/en/424081468748758191/pdf/254341HR10vol02.pdf> [in English].
8. Grubišin, M. C. (2023). Facing the Consequences of war and Reforming the state. Croatian experience in post war recovery and integration into the EU. oienni konflikty ta tekhnohenni katastrofy: istorychni ta psiholohichni naslidky: Zbirnyk tez III naukovo konferentsii – Military conflicts and man-made disasters: historical Mizhnarodnoi and psychological consequences: Collection of abstracts of the III International Scientific Conference, April 20–21– Ternopil: FOP Palyanytsia V.A. pp. 166–170. [in English].
9. Klymenko, M. (2025). Developing an institutional environment to stimulate long-term investment in dairy farming. *Economics and Business Management*, 16(3), 50–68. <https://doi.org/10.31548/economics/3.2025.50> [in English].
10. Livestock and Products Annual Ukraine. (2025). UP2025-0027. Foreign Agricultural Service. September 17. Retrieved from https://apps.fas.usda.gov/newgainapi/api/Report/DownloadReportByFileName?fileName=Livestock%20and%20Products%20Annual_Kyiv_Ukraine_UP2025-0027.pdf [in English].
11. Trofimtseva, O. (2024). European Integration of the Agricultural sector: what can be done to Strengthen Negotiating positions? 20 September. Retrieved from <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/eu-integration-of-the-ukrainian-agri-sector.pdf> [in English].

Отримано: 14.11.2025

Рекомендовано: 09.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 339.92:004:005.35

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-3-3>

Андрій Олександрович ТИМКІВ,

кандидат економічних наук,

викладач кафедри фінансів, обліку та оподаткування імені С. Юрія,

Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»;

докторант кафедри управління інноваційною

діяльністю та сферою послуг,

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

E-mail: andriy_t@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8001-0588

Олег Никодимович КОРКУШКО,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри фінансів, обліку та оподаткування імені С. Юрія,

декан факультету економіки, управління та діджиталізації

Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

E-mail: oleg-ua82@ukr.net

ORCID: 0000-0001-6577-8647

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД АДАПТАЦІЇ СИСТЕМИ КОРПОРАТИВНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Анотація. Вступ. У XXI столітті цифрові технології визначають темпи інноваційного розвитку, змінюють структуру виробництва, механізми управління та характер соціально-економічних відносин. Корпоративний менеджмент, як центральна складова системи управління підприємством, зазнає суттєвого впливу цифрових змін, що вимагає адаптації його моделей, процесів і управлінських підходів. Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах постпандемічного відновлення, коли цифрові інструменти стали основою забезпечення стійкості бізнесу. Відтак дослідження міжнародного досвіду цифрової трансформації корпоративного менеджменту є важливим для визначення ефективних моделей управління у цифрову добу.

Мета роботи. Метою дослідження є комплексний аналіз процесів трансформації корпоративного менеджменту під впливом цифровізації економіки та виявлення основних тенденцій і моделей управління, що довели свою результативність у міжнародній практиці.

Наукова новизна. Наукова новизна дослідження полягає у систематизації міжнародного досвіду цифрової трансформації корпоративного менеджменту та виявленні структурно-функціональних змін, спричинених цифровими технологіями. Узагальнено комплекс управлінських інновацій, що визначають нову парадигму корпоративного управління, а саме, перехід від ієрархічних до мережових структур, заміну контролю автономією, використання великих даних у стратегічному плануванні, інтеграцію ESG-показників у цифрові аналітичні системи.

Висновки. Результати дослідження свідчать, що цифровізація стає не лише технологічним, а й соціально-економічним феноменом, який радикально змінює сутність корпоративного менеджменту. Порівняльний аналіз провідних економік показав, що високі позиції у світових рейтингах цифровізації корелюють із гнучкістю організаційних структур, підвищенням продуктивності праці та здатністю компаній до швидкого прийняття рішень. Успішні корпорації демонструють перехід від централізованих до самоорганізованих моделей управління, де ключовим ресурсом стають дані, а головним чинником розвитку є цифрові компетентності персоналу.

Ключові слова: менеджмент, цифровізація, індекс цифровізації, корпоративне управління, цифрові навички.

Andrii Oleksandrovych TYMKIV,
Candidate of Economic Sciences,
Lecturer at the Department of Finance, Accounting and Taxation named after S. Yurii,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
"Kamianets-Podilskyi State Institute",
Doctoral Researcher,
Ternopil Ivan Puluj National Technical University
E-mail: andriy_t@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8001-0588

Oleh Nykodymovych KORKUSHKO,
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor at the Department of Finance, Accounting and Taxation named after S. Yurii,
Dean of the Faculty of Economics, Management and Digitalization,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
"Kamianets-Podilskyi State Institute"
E-mail: oleg-ua82@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6577-8647

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN ADAPTING CORPORATE MANAGEMENT SYSTEMS UNDER DIGITALIZATION

Abstract. Introduction. *In the 21st century, digital technologies determine the pace of innovative development, re-shape production structures, transform management mechanisms, and redefine the nature of socio-economic relations. Corporate management, as a central component of an enterprise's governance system, is significantly influenced by digital change, which necessitates the adaptation of its models, processes, and managerial approaches. This issue has gained particular relevance in the post-pandemic recovery period, when digital tools have become the foundation for ensuring business resilience. Therefore, the study of international experience in the digital transformation of corporate management is crucial for identifying effective management models in the digital age.*

Purpose of the study. *The purpose of this research is to conduct a comprehensive analysis of the processes of corporate management transformation under the influence of economic digitalization and to identify key trends and management models that have proven effective in international practice.*

Scientific novelty. *The scientific novelty of the study lies in the systematization of international experience in the digital transformation of corporate management and in identifying structural and functional changes caused by digital technologies. The research generalizes a set of managerial innovations that define a new paradigm of corporate governance – namely, the transition from hierarchical to network-based structures, the replacement of control with autonomy, the use of big data in strategic planning, and the integration of ESG indicators into digital analytical systems.*

Conclusions. *The results of the study demonstrate that digitalization has become not only a technological but also a socio-economic phenomenon that radically transforms the essence of corporate management. A comparative analysis of leading economies shows that higher positions in global digitalization rankings correlate with the flexibility of organizational structures, increased labor productivity, and the ability of companies to make rapid decisions. Successful corporations illustrate a shift from centralized to self-organized management models, where data become the key resource and digital competencies of personnel represent the main factor of development.*

Key words: *management, digitalization, digitalization index, corporate governance, digital skills.*

Вступ. Радикальні зміни у веденні підприємницької діяльності відбуваються сьогодні під впливом цифровізації, що обумовлює перегляд традиційних підходів до менеджменту.

З 2020 року спостерігаються значні темпи цифровізації, частково завдяки пандемії COVID-19, що зумовила швидке впровадження організаціями цифрових технологій, а частково під впливом глобальних тенденцій розвитку цифрової економіки.

На сьогодні, уряди держав та глобальний корпоративний бізнес активно інвестує у розвиток власної цифрової інфраструктури та цифрових інновацій. Основна мета таких інвестицій – це підвищення конкурентоспроможності. Такі тенденції чітко відображені в т.з. «індексах цифровізації», зокрема DESI та ICT Development Index (IDI).

Слід зазначити також, що у добу стрімкої цифрової трансформації підходи до соціальної відповідальності бізнесу зазнають глибинних змін. Завдяки технологіям колективна соціальна відповідальність набуває нового змісту, адже з'являються інструменти інформаційної прозорості, інклюзивної участі та оперативного збору даних, що посилює довіру стейкхолдерів.

Цифрові рішення дають змогу компаніям у реальному часі демонструвати цілі, стратегії й прогрес. А це черговий крок до довіри з боку споживачів та інвесторів, що формує нове розуміння «відповідального цифрового перетворення», оскільки трансформація повинна враховувати соціальні наслідки та забезпечувати створення спільних цінностей для всіх зацікавлених сторін.

Усе це стає підґрунтям до трансформації системи менеджменту суб'єктів господарювання. А така трансформація неможлива без новачійних підходів до побудови організаційної структури, прийняття управлінських рішень, планування та контролю діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних вчених Філіпова Н. В. розглядає ключові аспекти цифрової трансформації в управлінні організаціями, що є невід'ємною складовою сучасного стратегічного розвитку підприємств [4].

Т.І. Грінка, Т.А. Немченко обґрунтовують значення та роль цифрової трансформації бізнесу та необхідність переорієнтації відповідних систем управління на нові стратегічні орієнтири [1, с. 49–57].

Чернікова Н. М., Іщенко І. С. Большая О. В. розглядають питання трансформації систем менеджменту в умовах цифровізації бізнесу та інноваційного розвитку підприємств та передумови та необхідність проведення даних змін [5, с. 54–58].

Седікова І.О. та Седіков Д.В. розглядають сучасну парадигму цифровізації суспільства, що базується на впровадженні цифрової економіки та управління, порівнюючи традиційний та цифровий менеджмент [3, с. 37–43].

Роль ефективного мотиваційного механізму у впровадженні цифрових технологій у бізнес процеси підприємств, зокрема промисловості досліджено у праці Шерстюка Р.П. та Плотнікова О.М. [6, с. 655–672].

Окремі аспекти діджиталізації освіти у дискурсі підготовки фахівців соціономічних професій в контексті національного та європейського виміру розглядаються авторами монографії «Домінанти становлення інклюзивного соціуму в Україні» [2, с. 270]

Зарубіжні дослідження охоплюють ряд фундаментальних засад управлінських змін під впливом цифровізації. Так, зокрема, піонером досліджень цифрової трансформації на сьогодні вважається Вестермен Дж, який є співавтором праці «Leading Digital: Turning Technology Into Business Transformation» [25]. Разом з колегами Боннетом Д., та Макафі А., Вестермен Дж. досліджує вплив цифровізації на бізнес-моделі, розвиток лідерських здібностей під впливом цифровізації, поведінку клієнтів в умовах цифрових новацій тощо.

Дослідження Майкла Вейда зосереджені переважно на ідентифікації помилок під час реалізації цифрових програм, інтеграції цифрових технологій у ширшу організаційну та культурну трансформацію, інноваціях та етиці цифровізації. Він є співавтором багатьох праць у сфері діджиталізації та цифровізації, зокрема фундаментальністю відзначаються «Digital Vortex: How Today's Market Leaders Can Beat Disruptive Competitors at Their Own Game» [18] та «Hacking Digital: Best Practices to Implement and Accelerate Your Business Transformation» [24].

Дослідники Папас І., Мікалеф П., Двіведі Й., Дакчері Л. Та Кругсті Дж. наголошують, що «сучасні цифрові бізнес-моделі мають не лише генерувати економічну вигоду, а й створювати спільну цінність, відповідаючи на суспільні виклики; для цього необхідні скоординовані дії науковців, держави, бізнесу та громадянського суспільства» [15].

Відтак, у коло наукових інтересів багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених активно увійшла цифровізація та пов'язані із нею процеси змін в управлінській парадигмі суб'єктів господарювання.

Мета дослідження полягає у аналізі сучасних змін в системі менеджменту суб'єктів господарювання під впливом цифровізації економіки в контексті міжнародних тенденцій трансформації управлінських підходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цифровізація як детермінант сучасного соціально-економічного розвитку не лише описується теоретичними концепціями, але й має конкретні практичні параметри. Серед показників цифровізації які глибоко описують міру цифрових змін слід виокремити європейський індекс DESI та ICT Development Index.

Так, європейський DESI комплексно оцінює цифровий розвиток країн ЄС за чотирма параметрами [22]:

- 1) Рівень «коннектингу» (підключення);
- 2) Цифрові навички (розвиток людського капіталу);
- 3) Впровадження цифрових технологій у бізнесі;
- 4) Цифровізація публічних послуг.

Аналіз індексу DESI показує, за останні роки спостерігається поступове зростання рівня цифровізації, хоча темпи процесу різняться серед країн. Лідерами цифровізації в ЄС традиційно є держави північної Європи. Так, Фінляндія утримувала перше місце у рейтингу DESI в 2019 та 2020 роках, маючи у 2020 році оцінку 72,3 зі 100 (при середньому показнику по ЄС 52,6) [10]. У 2022 році Фінляндія знову очолила рейтинг із індексом 69,6, тоді як середній індекс по ЄС становив 52,3 [9].

Загалом, за період з 2020–2022 рр. ЄС продемонстрував прогрес у цифровізації хоча й проявилися окремі проблемні аспекти, зокрема, дефіцит цифрових навичок у населення, недостатня цифровізація малого і середнього бізнесу та сповільнення розвитку 5G-мереж. Для прискорення змін Євросоюз інвестував понад 127 млрд. євро у реформи цифрової інфраструктури. Метою такого масштабного інвестування є досягнення цілей цифрового десятиліття до 2030 року [22].

В свою чергу, глобальний індекс IDI, що публікується Міжнародним союзом електрозв'язку (ITU), дозволяє порівняти рівень цифрового розвитку різних країн світу. Після паузи у 2018–2022 рр. цей індекс був оновлений за новою методологією і в черговий раз опублікований у 2023 році.

Дані IDI демонструють дуже високий рівень «цифрової зрілості» провідних економік світу. Так, за IDI 2023–2024 більшість розвинених країн отримали оцінки вище 90 зі 100 [17].

США належать до лідерів, оскільки їх індекс становить 97 з 100, що відображає майже універсальний доступ населення до швидкісного інтернету та високий рівень використання цифрових технологій. В свою чергу, Японія дещо поступається, маючи близько 94 бали хоча в країні традиційно сильні показники доступності Інтернету, однак деякі процеси, наприклад, використання хмарних сервісів чи цифровізація державного сектору перебувають на етапі становлення.

Стрімко наростив свій цифровий потенціал Китай. Його оцінка IDI наближається до 91, що є доволі високим результатом для країни з настільки чисельним населенням і великими регіональними диспропорціями. Високий бал Китаю зумовлений масштабним розвитком телекомунікаційної інфраструктури, масовим впровадженням мобільного інтернету та цифрових сервісів навіть у віддалених регіонах.

Варто зазначити, що середній світовий показник IDI у 2023 році становив 73, а в 2025 році зріс до 78, а відтак, констатуємо, що глобально рівень цифровізації стабільно підвищується [14].

Таким чином, США, Японія, ЄС та Китай станом на 2025 рік знаходяться серед цифрових лідерів планети, хоча кожен з них стикається зі своїми викликами. Так, наприклад, США та Європа працюють над усуненням «цифрового розриву» серед різних груп населення. У той час як Японія долає консерватизм бізнес-культури, а Китай забезпечує універсальність підключення у сільській місцевості.

З огляду на вищезазначене, швидка цифровізація економіки з 2020 по 2025 роки спричинила суттєві зміни у сфері управління в організаціях по всьому світу. Керівництво корпорацій вимушено адаптувати структури компаній, стилі управління та корпоративну культуру до нових цифрових реалій.

Цифрові технології зробили можливим масовий перехід на віддалену роботу, особливо під час пандемії. У Японії традиційно панувала культура офісної присутності, проте COVID-19 змусив компанії змінитися. Це підтверджує той факт, що частка фірм які впровадили можливості для віддаленої роботи зросла з 20% у 2019 році до 66% за 2020–2023 роки. А частка працівників, що постійно працюють дистанційно, зросла в Японії з 13% у 2016 році до 30,7% у 2023 році [13].

Для порівняння, у США цей показник теж зріс під час пандемії, однак, зупинився на рівні 35%. Такий масштабний перехід до віддаленої роботи вимагав від менеджменту опанування нових підходів управління розподіленими командами, підтримка дистанційної продуктивності

та залученості працівників он-лайн, а також активізації розвитку цифрових комунікаційних навичок. Виникла потреба змістити акцент з контролю присутності на оцінку результатів. В багатьох випадках керівники були змушені довіряти командам завдяки зростанню їх автономії.

Водночас з'явилися нові виклики, які піднімали проблеми підтримки «командного духу» при роз'єднаному колективі, а також суттєво впливали на налагодження неформальної комунікації он-лайн та процес контролю за ефективністю без надмірного мікроменеджменту.

Констатуємо, що гнучкі режими роботи і надалі залишаються однією з головних тенденцій, що змушує менеджмент освоювати інструменти відеоконференцій, спільної роботи в хмарі і практику гнучкого графіку.

Прагнучи підвищити швидкість інновацій і адаптивність бізнесу, багато компаній перейшли від жорстких ієрархій до гнучких структур управління за методикою Agile. Популяризація Agile-управління розпочалася ще до 2020 року в ІТ-секторі, але в останні роки її принципи стали впроваджуватися у різних галузях економіки. Яскравим прикладом є нідерландський банк ING, який здійснив широкомасштабну agile-трансформацію своєї організації. Вже у 2015–2017 рр. ING замінив традиційні відділи на міждисциплінарні команди т.з. «скводи» («загони») по 9 осіб, об'єднані в «трайби» («племена») за зразком структури технологічних компаній [16].

До 2020-х років ця модель показала вражаючі результати завдяки скороченню часу виходу продуктів на ринок та зростанню залученості співробітників та їх продуктивності праці. Спрацював базовий принцип методики, а саме, мінімізація бюрократії і надання командам більше автономності для прийняття рішень.

В ING після переходу на agile-методику скасували багато традиційних управлінських посад, відмовившись від великої кількості управлінських рівнів. Натомість фахівці працюють у крос-функційних групах, де немає постійних керівників, а роль лідера гнучко виконується залежно від проекту і компетенцій.

Такий перехід вимагав і зміни системи оцінки персоналу. Так, якщо раніше статус менеджера визначався розміром підрозділу та бюджетом, то в agile-моделі оцінювання ґрунтується на експертності та внеску кожного в спільний продукт. Тобто, трендом стало спрощення організаційної структури, скорочення рівнів менеджменту і перехід до командо-орієнтованих, проектних підходів в управлінні.

Поряд з цим, цифровізація вимагає від корпоративного менеджменту активності в контексті змін та постійних інновацій. Саме це обумовлює трансформації корпоративної культури через мотивацію до інноваційних експериментів, навчання на помилках та клієнтоорієнтованості. Так, для прикладу, китайська корпорація Haier яка спеціалізується на виробництві побутової техніки та електроніки, реалізувала реформу своєї управлінської моделі, що обумовлена темпами цифрового розвитку. Суть цієї реформи полягає у тому, що топ-менеджмент компанії оголосив курс на злам старої бюрократичної системи і впровадження нової управлінської концепції згідно якої управлінської модель, в якій 99 тисяч співробітників розділено на тисячі підрозділів (мікропідприємств), що самостійно керуються і напряду взаємодіють з клієнтами [20].

По суті, корпорація Haier перетворилася на екосистему внутрішніх стартапів. Середній менеджмент як управлінський рівень майже зник, адже було ліквідовано понад 12 тис. посад середніх керівників, а ієрархічні рівні були спрощені. Кожна з створених мікрокоманд несе повну відповідальність за свій продукт або проект, а цінність кожного працівника вимірюється тим, який внесок він робить у задоволення потреб споживача.

Цей радикальний експеримент зробив організацію надзвичайно гнучкою, інноваційною і орієнтованою на стрімкий розвиток цифрових технологій та максимальне задоволення потреб клієнтів.

Оцифрування бізнес-процесів породило безпрецедентні обсяги даних, і перед менеджментом відкрилися нові можливості для аналітики та прийняття рішень на основі даних (data-driven management). Топ-менеджери дедалі частіше покладаються на параметри показників в режимі реального часу, що генеруються аналітичні панелі при плануванні і контролі, особливо коли це стосується колективної соціальної відповідальності (табл. 1). Великі компанії

дедалі частіше публікують інтерактивні звіти-дашборди, де відображають екологічний слід, соціальні програми та результати їх реалізації.

Таблиця 1

Інтерактивні звіти компаній*

Компанія	Звітність компанії
Microsoft	Microsoft має Emissions Impact Dashboard, який показує викиди, які генеруються через використання хмарних сервісів (Azure, Microsoft 365), в тому числі в деталях по окремих ресурсах. У Microsoft Sustainability Manager також реалізовані інтерактивні аналітичні панелі (таблиці, графіки) для відстеження показників викидів, води, відходів тощо [7]
Siemens	Siemens публікує інтерактивні «sustainability figures» (звіти + можливість взаємодії з даними) на своєму сайті. У рішеннях для будівель (Building X) Siemens також має дашборди, що відслідковують показники сталості, споживання, енергії із можливістю візуалізації й індивідуальних віджетів [21].
Unilever	У своїй практиці Unilever має NDPE dashboard (No Deforestation, No Peat, No Exploitation) як інтерактивну панель моніторингу ланцюга постачання пальмової олії, відстеження площ вирубки лісу. На своєму сайті Unilever використовує інтерактивні графіки, інфографіку та веб-звіти, щоб показати свій прогрес по ESG-показниках [21].

*Примітка. Сформовано авторами

Системи не лише акумулюють показники, а й формують культуру відкритості, оскільки суспільство бачить, як саме компанії застосовують технології та який екологічний і соціальний ефект це дає.

Більш того, з 2020 по 2025 рік спостерігається бум впровадження штучного інтелекту та застосування в управлінській практиці технологій Big Data. Такі процеси охоплюють і алгоритми прогнозування попиту і, навіть, систем підтримки рішень у HR-менеджменті. Так, зокрема, китайська компанія Alibaba в рамках стратегії нового ритейлу об'єднала онлайніві і фізичні торговельні операції, ґрунтуючись на єдиній цифровій платформі обліку товарів та даних про клієнтів [19].

Поряд з тим, компанія активно застосовує Big Data, машинне навчання та штучний інтелект для оптимізації операцій та створення цінності з даних, що дозволяє забезпечити персоналізацію обслуговування завдяки аналізу поведінки сотень мільйонів покупців. Тим самим, компанія вдосконалює асортимент, логістику і навіть формат мережі.

У США ритейл-гігант Walmart також провів цифрову трансформацію системи менеджменту через впровадження обробки великих даних і «хмарні» обчислення для підвищення ефективності ланцюгів постачання та задоволення потреб клієнтів [23, с. 734–741].

Відтак, Менеджмент Walmart приймає рішення на основі аналітичних даних, джерелом яких є сучасні цифрові технології у сфері управління запасами товарів у реальному та таргетованих маркетингових кампаній, які побудовані на поведінкових даних від споживачів.

У контексті дослідження зазначимо, що цифрова трансформація неможлива без відповідних компетенцій, а тому одним із важливих завдань менеджменту є підвищення кваліфікації персоналу та залучення висококваліфікованих фахівців, які здатні працювати із сучасними технологіями. В багатьох компаніях з'явилися окремі підрозділи та посади які відповідають за цифрові зміни і, які координують цифрові проєкти.

Керівники всіх рівнів роблять великі зусилля для більшого розуміння цифрових технологій, зокрема через навчання основам роботи з даними, принципам кібербезпеки, agile-методикам, тощо.

На сьогодні, країни підтримують розвиток цифрових навичок. Для наприкладу, у ЄС реалізуються програми Digital Skills and Jobs, що спрямовані на навчання менеджерів малого і середнього бізнесу цифровим навичкам [12].

Важливою стала концепція «лідерства у змінах», де успішні менеджери виступають агентами змін, які не тільки впроваджують нові технології, а й трансформують мислення всередині організації. Так, Microsoft змінила корпоративну культуру на «culture of learning» і «growth mindset», що дозволило їй змістити організаційні та управлінські процеси у бік хмарних сервісів та штучного інтелекту. Подібно, як японська корпорація Fujitsu, запускаючи програму Work Life Shift,

зосередилася на необхідності культурних змін суть яких полягає у переході до довіри й автономії співробітників, навчання менеджерів ефективній комунікації з розподіленими командами та підтримці добробуту працівників [8].

Загалом, останні роки є періодом масштабних трансформацій в галузі менеджменту. Світові корпорації випробували нові моделі управління через прискорення впровадження у бізнес-процеси цифрові рішення, тим самим, даючи підґрунтя для управлінської науки переосмислити роль менеджера в цифрову добу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Перехід до цифрової економіки спричинив глибоку трансформацію корпоративного менеджменту. Індекси цифровізації, такі як DESI та IDI, підтверджують, що провідні економіки (ЄС, США, Японія, Китай) досягли значного прогресу у розвитку цифрової інфраструктури. Цей прогрес створив як нові можливості, так і виклики для управлінців. З одного боку, цифрові технології надали менеджменту потужний інструментарій, а з іншого боку, обумовили зміни, адже щоб реалізувати потенціал цифрових технологій, менеджменту довелося змінити стиль лідерства і організаційну культуру, відійти від надмірного контролю і багаторівневої ієрархії, розвивати гнучкість, довіру, орієнтацію на результати та постійне навчання.

Проаналізовані кейси показують, що трансформація менеджменту може набувати різних форм, проте спільним тут є здатність організацій адаптуватися до цифрової ери. Ті компанії, які швидко опанували нові управлінські практики, змогли підвищити свою стійкість і конкурентоздатність. Натомість компанії, що чинили опір змінам, на сьогодні ризикують відстати у власному розвитку. Це підтверджують показують індекси цифровізації, адже країни з консервативним стилем управління, де темпи цифрових реформ значно нижчі, мають нижчі темпи економічного розвитку.

Важливо зазначити, що трансформація менеджменту є не одноразовим, а безперервним процесом. Сучасні топ-менеджери усвідомлюють, що технології продовжують розвиватися, а отже і менеджмент повинен еволюціонувати. Цифровізація не просто впроваджує нові технології, а перебудовує сам фундамент управління.

На нашу думку, перспективними надалі залишатимуться дослідження у сфері розширення ролі даних у прийнятті рішень, гнучкості в організаційних структурах компаній та підвищення цифрової стійкості компаній до зовнішніх шоків.

Література:

1. Грінка Т.І., Немченко Т.А. Нові стратегії менеджменту при цифровій трансформації бізнесу в Україні. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2023. Вип. 9(42), с. 49–57. DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.9\(42\).49-57](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.9(42).49-57)
2. Домінанти становлення інклюзивного соціуму в Україні: колективна монографія. За загальною редакцією М. Тріпака, С. Петрухи, А. Тимківа. Кам'янець-Подільський: ЗУНУ, 2022. 457 с.
3. Седікова І.О., Седіков Д.В. Нові парадигми менеджменту в умовах цифрової економіки. *Економіка харчової промисловості*. 2022. Том 14. Вип. 3. с. 37–43. DOI: 10.15673/ie.v14i3.2360
4. Філіпова Н. В. Управління організацією в умовах цифрової трансформації. *Вісник академії праці, соціальних відносин і туризму. Серія: економіка, психологія та управління*. 2025. № 3. 2025. DOI:10.54929/3041-2390-2025-03-04-01
5. Чернікова Н. М., Іщенко І. С. Большая О. В. Трансформація систем менеджменту в умовах цифровізації та інноваційного розвитку підприємств. *Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут»*. 2023. № 25. с. 54–58. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5651.25.2023.278602>
6. Шерстюк Р.П., Плотніков О.М. Стимулювання персоналу для забезпечення впровадження інструментарію цифровізації в ключові бізнес-процеси підприємства. *«Успіхи і досягнення у науці» (Серія «Право», Серія «Освіта», Серія «Управління та адміністрування», Серія «Соціальні та поведінкові науки»)*. 2025. № 8, (18). С. 655–672. DOI:10.52058/3041-1254-2025-8(18)-655-672
7. Connect to the Emissions Impact Dashboard for Azure URL: https://learn.microsoft.com/en-us/power-bi/connect-data/service-connect-to-emissions-impact-dashboard?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 05.11.2025)
8. Digital Skills and Jobs Platform URL: <https://digital-skills-jobs.europa.eu/en> (дата звернення: 05.11.2025)
9. Finland ranks first in EU digital performance comparison URL: <https://english.news.cn/europe/20220728/84fdca7d22884cbd9b5cf03b1da62361/c.html#:~:text=The%20maximum%20score%20in%20the,Denmark%2C%20the%20Netherlands%20and%20Sweden> (дата звернення: 29.10.2025)
10. Finland retains top position in EU digital comparison URL: https://vm.fi/en/-/finland-retains-top-position-in-eu-digital-comparison?languageId=en_US#:~:text=The%20maximum%20score%20in%20the,are%20Malta%2C%20Ireland%20and%20Estonia (дата звернення: 28.10.2025)

11. Fujitsu introducing permanent remote working policy for 80,000 global staff. URL: <https://www.benefitscanada.com/news/bencan/fujitsu-introducing-permanent-remote-working-policy-for-80000-global-staff/#:~:text=It's%20also%20transforming%20its%20company,visualizes%20and%20analyzes%20working%20conditions> (дата звернення: 05.11.2025)
12. Gou Y. A Study of Digital Transformation Success: The WalMart Case. Proceedings of the 2025 International Conference on Financial Risk and Investment Management (ICFRIM 2025) p. 734–741. DOI:10.2991/978-94-6463-748-9_81
13. How Digitalization and the Spread of Remote Work Are Changing Employment in Japan URL: <https://info.jelper.co/post/2407-remote-work-in-japan-en#:~:text=Since%20the%20pandemic%20in%202020%2C,in%202023> (дата звернення: 03.11.2025)
14. ICT Development Index by Country 2025 URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/ict-development-index-by-country#:~:text=Telecommunication%20Union%20%28ITU%29,Higher%20IDI%20scores%20are%20preferable> (дата звернення: 01.11.2025)
15. Ilias O. Pappas, Patrick Mikalef, Yogesh K. Dwivedi, Letizia Jaccheri, John Krogstie Responsible Digital Transformation for a Sustainable Society. *Information Systems Frontiers*. 2023. 25(1). DOI: <https://doi.org/10.1007/s10796-023-10406-5>
16. ING's agile transformation URL: www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/ings-agile-transformation#:~:text=Established%20businesses%20around%20the%20world,until%20recently%2C%20was%20the%20chief (дата звернення: 03.11.2025)
17. ITU's 2023 ICT Development Index shows strong correlation between digital and economic development. URL: <https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/wp-content/uploads/sites/5/2023/12/BDT-Member-communicue-ICT-Development-Index-2023.pdf#:~:text=,and%2050%20countries%20score> (дата звернення: 01.11.2025)
18. Loucks J., Macaulay J., Noronha A., Wade M. Digital Vortex: How Today's Market Leaders Can Beat Disruptive Competitors at Their Own Game. International Institute for Management Development, 2016. 266 p.
19. Our palm oil supply chain URL: https://www.unilever.com/sustainability/nature/deforestation-free-supply-chain/palm-oil-story/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 05.11.2025)
20. Shattering the status quo: A conversation with Haier's Zhang Ruimin URL: <https://www.mckinsey.com/capabilities/people-and-organizational-performance/our-insights/shattering-the-status-quo-a-conversation-with-haiers-zhang-ruimin> (дата звернення: 03.11.2025)
21. Sustainability Manager URL: https://www.siemens.com/us/en/products/buildingtechnologies/building-x/sustainability-manager.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 05.11.2025)
22. The Digital Economy and Society Index (DESI) URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi#:~:text=The%20EU%20has%20put%20on,of%20their%20RRF%20allocation%20to> (дата звернення: 01.11.2025)
23. The new retail revolution URL: <https://www.cgap.org/research/publication/new-retail-revolution#:~:text=Aside%20from%20investing%20in%20all,inventory%20management%20platform%20for%20merc> (дата звернення: 05.11.2025)
24. Wade M., Bonnet D., Yokoi T., Obwegeser N. Hacking Digital: Best Practices to Implement and Accelerate Your Business Transformation. McGraw Hill Professional, 2021. 240 p.
25. Westerman G., Bonnet D., McAfee A. Leading Digital: Turning Technology Into Business Transformation. HARVARD BUSINESS REVIEW PRESS Boston, Massachusetts. 2014, 303 p.

References:

1. Hrinka, T.I., & Nemchenko, T.A. (2023). Novi stratehii menedzhmentu pry tsyfrovii transformatsii biznesu v Ukraini [New management strategies in the digital transformation of business in Ukraine]. *Tsentrálnoukrajinskij naukovij visnyk. Ekonomichni nauky*, 9(42), 49–57. DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.9\(42\).49-57](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2023.9(42).49-57) [in Ukrainian].
2. Dominanty stanovlennia inkluzyvnoho sotsiumu v Ukraini: kolektyvna monohrafiia (2022). [Dominants of the formation of an inclusive society in Ukraine: a collective monograph]. Za zahalnoi redaktsiieiu M. Tripaka, S. Petrukhy, A. Tymkiva. Kamianets-Podilskyi: ZUNU, 457 s. [in Ukrainian].
3. Sedikova, I.O., & Sedikov, D.V. (2022). Novi paradyhmy menedzhmentu v umovakh tsyfrovoy ekonomiky [New management paradigms in the context of a digital economy]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, Vol. 14, 3, 37–43. DOI: [10.15673/ie.v14i3.2360](https://doi.org/10.15673/ie.v14i3.2360) [in Ukrainian].
4. Filipova, N. V. (2025). Upravlinnia orhanizatsiieiu v umovakh tsyfrovoy transformatsii [Organizational management in the context of digital transformation]. *Visnyk akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu. Seriia: ekonomika, psykholohiia ta upravlinnia*, 3. DOI: [10.54929/3041-2390-2025-03-04-01](https://doi.org/10.54929/3041-2390-2025-03-04-01) [in Ukrainian].
5. Chernikova, N.M., Ishchenko, I.S., & Bolshaia, O.V. (2023). Transformatsiia system menedzhmentu v umovakh tsyfrovizatsii ta innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv [Transformation of management systems in the context of digitalization and innovative development of enterprises]. *Ekonomichniy visnyk NTUU «Kyivskiy politekhnichnyi instytut»*, 25, 54–58. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5651.25.2023.278602> [in Ukrainian].
6. Sherstiuk, R.P., & Plotnikov, O.M. (2025). Stymuliuvannia personalu dlia zabezpechennia vprovadzhennia instrumentarii tsyfrovizatsii v kliuchovi biznes-protsesey pidpriemstva [Stimulating personnel to ensure the

implementation of digitalization tools in key business processes of the enterprise]. «*Uspikhy i dosiahnennia u nauksi*» (Seriiia «Pravo», Seriiia «Osvita», Seriiia «Upravlinnia ta administruvannia», Seriiia «Sotsialni ta povedinkovi nauky»), 8, (18), 655–672. DOI:10.52058/3041-1254-2025-8(18)-655-672 [in Ukrainian].

7. Connect to the Emissions Impact Dashboard for Azure (2025). Retrieved from: https://learn.microsoft.com/en-us/power-bi/connect-data/service-connect-to-emissions-impact-dashboard?utm_source=chatgpt.com [in English].

8. Digital Skills and Jobs Platform (2025). Retrieved from: <https://digital-skills-jobs.europa.eu/en> [in English].

9. Finland ranks first in EU digital performance comparison (2025). Retrieved from: <https://english.news.cn/europe/20220728/84fdca7d22884cbd9b5cf03b1da62361/c.html#:~:text=The%20maximum%20score%20in%20the,Denmark%2C%20the%20Netherlands%20and%20Sweden> [in English].

10. Finland retains top position in EU digital comparison (2025). Retrieved from: https://vm.fi/en/-/finland-retains-top-position-in-eu-digital-comparison?languageId=en_US#:~:text=The%20maximum%20score%20in%20the,are%20Malta%2C%20Ireland%20and%20Estonia [in English].

11. Fujitsu introducing permanent remote working policy for 80,000 global staff (2025) Retrieved from: <https://www.benefitscanada.com/news/bencan/fujitsu-introducing-permanent-remote-working-policy-for-80000-global-staff/#:~:text=It's%20also%20transforming%20its%20company,visualizes%20and%20analyzes%20working%20conditions> [in English].

12. Gou Y. (2025). A Study of Digital Transformation Success: The WalMart Case. *Proceedings of the 2025 International Conference on Financial Risk and Investment Management (ICFRIM)*, 734–741. DOI:10.2991/978-94-6463-748-9_81 [in English]

13. How Digitalization and the Spread of Remote Work Are Changing Employment in Japan (2025) Retrieved from: <https://info.jelper.co/post/2407-remote-work-in-japan-en#:~:text=Since%20the%20pandemic%20in%202020%2C,in%202023> [in English].

14. ICT Development Index by Country (2025). Retrieved from: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/ict-development-index-by-country#:~:text=Telecommunication%20Union%20%28ITU%29,Higher%20IDI%20scores%20are%20preferable> [in English].

15. Ilias O. Pappas, Patrick Mikalef, Yogesh K. Dwivedi, Letizia Jaccheri & John Krogstie (2023). Responsible Digital Transformation for a Sustainable Society. *Information Systems Frontiers*. 25(1). DOI: <https://doi.org/10.1007/s10796-023-10406-5> [in English].

16. ING's agile transformation (2025). Retrieved from: www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/ings-agile-transformation#:~:text=Established%20businesses%20around%20the%20world,until%20recently%2C%20was%20the%20chief [in English].

17. ITU's 2023 ICT Development Index shows strong correlation between digital and economic development. (2023). Retrieved from: <https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/wp-content/uploads/sites/5/2023/12/BDT-Member-communique-ICT-Development-Index-2023.pdf#:~:text=,and%2050%20countries%20score> [in English].

18. Loucks, J., Macaulay, J., Noronha, A., & Wade, M. (2016). Digital Vortex: How Today's Market Leaders Can Beat Disruptive Competitors at Their Own Game. *International Institute for Management Development*, 266 p. [in English].

19. Our palm oil supply chain (2025). Retrieved from: https://www.unilever.com/sustainability/nature/deforestation-free-supply-chain/palm-oil-story/?utm_source=chatgpt.com [in English].

20. Shattering the status quo: A conversation with Haier's Zhang Ruimin (2025) Retrieved from: <https://www.mckinsey.com/capabilities/people-and-organizational-performance/our-insights/shattering-the-status-quo-a-conversation-with-haiers-zhang-ruimin> [in English].

21. Sustainability Manager (2025). URL: https://www.siemens.com/us/en/products/buildingtechnologies/building-x/sustainability-manager.html?utm_source=chatgpt.com [in English].

22. The Digital Economy and Society Index (DESI) (2025). Retrieved from: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi#:~:text=The%20EU%20has%20put%20on,of%20their%20RRF%20allocation%20to> [in English].

23. The new retail revolution (2025). Retrieved from: <https://www.cgap.org/research/publication/new-retail-revolution#:~:text=Aside%20from%20investing%20in%20all,inventory%20management%20platform%20for%20merc> [in English].

24. Wade, M., Bonnet, D., Yokoi, T., & Obwegeser, N. (2021). Hacking Digital: Best Practices to Implement and Accelerate Your Business Transformation. *McGraw Hill Professional*, 240 p. [in English].

25. Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A. (2014). Leading Digital: Turning Technology Into Business Transformation. *HARVARD BUSINESS REVIEW PRESS Boston, Massachusetts.*, 303 p. [in English].

Отримано: 27.11.2025

Рекомендовано: 22.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 37.091.3:004.9:376

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-3-4>

Олександр Володимирович ШЕВЧУК,

кандидат педагогічних наук,

викладач кафедри цифрових, освітніх та соціо-економічних технологій,

Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут»

E-mail: olexandr-shevchuk@kpdi.edu.ua

ORCID: 0000-0002-0557-2994

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНФОРМАТИКИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ТА ВИКОРИСТАННЯ АСИСТИВНИХ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. Вступ. Розвиток цифрового суспільства посилює потребу в якісній інформатичній освіті для всіх здобувачів, зокрема для учнів з різними освітніми потребами. Інклюзивне середовище вимагає переосмислення традиційних підходів до навчання інформатики через зняття бар'єрів доступності, зниження надмірного когнітивного навантаження, забезпечення альтернативних способів сприйняття, взаємодії та демонстрації результатів. Особливої ваги набуває роль соціального працівника як фахівця, що координує міждисциплінарну взаємодію, підтримує освітню траєкторію здобувача, сприяє соціальній адаптації, комунікації з родиною та командою психолого-педагогічного супроводу.

Мета роботи. Обґрунтувати методику викладання інформатики в інклюзивному середовищі на засадах доступності та педагогічної доцільності, визначити функції соціального працівника в організації підтримки здобувачів освіти, а також описати підходи до добору й інтеграції асистивних цифрових технологій у навчальний процес з урахуванням різних освітніх потреб, контексту класу та ресурсних можливостей закладу освіти.

Наукова новизна. Запропоновано інтегративний підхід до методики викладання інформатики, у якому поєднано дидактичні рішення (варіативні способи подання матеріалу, диференціацію практичних завдань, поетапність формування навичок, гнучкі формати оцінювання) із соціально-педагогічним супроводом. Уточнено модель взаємодії «вчитель інформатики – соціальний працівник – команда супроводу – родина», де соціальний працівник виступає координатором ресурсів, посередником комунікації та ініціатором середовищних змін.

Висновки. Ефективне викладання інформатики в інклюзивному середовищі можливе за умови системного поєднання дидактичної адаптації, універсальних рішень доступності та адресної підтримки. Соціальний працівник підсилює результативність освітнього процесу через координацію супроводу, профілактику ізоляції, розвиток навичок самостійності й цифрової участі здобувача. Асистивні цифрові технології, інтегровані у навчальні завдання та оцінювання, підвищують доступність змісту, сприяють мотивації, залученості та формуванню цифрової компетентності. Перспективи подальших досліджень пов'язані з оцінюванням ефективності конкретних технологічних рішень у різних категоріях освітніх потреб і розробленням практико-орієнтованих рекомендацій для міждисциплінарних команд.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інформатика, методика навчання, соціальний працівник, асистивні технології, цифрова доступність, універсальний дизайн навчання, диференціація, міждисциплінарний супровід, цифрова компетентність.

Oleksandr Volodymyrovych SHEVCHUK,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Lecturer at the Department of Digital, Educational and Socio-Economic Technologies,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education «Kamianets-Podilskyi State Institute»

E-mail: olexandr-shevchuk@kpdi.edu.ua

ORCID: 0000-0002-0557-2994

TEACHING METHODOLOGY OF COMPUTER SCIENCE IN AN INCLUSIVE ENVIRONMENT: THE ROLE OF THE SOCIAL WORKER AND THE USE OF ASSISTIVE DIGITAL TECHNOLOGIES

Abstract. Introduction. *The development of the digital society increases the need for high-quality computer science education for all learners, including students with diverse educational needs. An inclusive environment requires a rethinking of traditional approaches to teaching computer science by removing accessibility barriers, reducing excessive cognitive load, and ensuring alternative ways of perceiving information, interacting, and demonstrating learning outcomes. The role of the social worker becomes particularly important as a specialist who coordinates interdisciplinary collaboration, supports the learner's educational pathway, promotes social adaptation, and facilitates communication with the family and the team providing psychological and pedagogical support.*

Purpose. *To substantiate a methodology for teaching computer science in an inclusive environment based on accessibility and pedagogical appropriateness; to define the functions of the social worker in organizing support for learners; and to describe approaches to selecting and integrating assistive digital technologies into the educational process, taking into account different educational needs, classroom context, and the resource capacity of the educational institution.*

Scientific novelty. *An integrative approach to the methodology of teaching computer science is proposed, combining didactic solutions (variable ways of presenting material, differentiation of practical tasks, step-by-step skills development, and flexible assessment formats) with social and pedagogical support. The interaction model "computer science teacher – social worker – support team – family" is clarified, in which the social worker acts as a resource coordinator, communication mediator, and initiator of environmental changes.*

Conclusions. *Effective teaching of computer science in an inclusive environment is possible under the condition of a systematic combination of didactic adaptation, universal accessibility solutions, and targeted support. The social worker enhances the effectiveness of the educational process through coordination of support, prevention of isolation, and development of learners' independence and digital participation skills. Assistive digital technologies, integrated into learning tasks and assessment, increase content accessibility and contribute to motivation, engagement, and the development of digital competence. Further research prospects are related to evaluating the effectiveness of specific technological solutions for different categories of educational needs and developing practice-oriented recommendations for interdisciplinary teams.*

Key words: *inclusive education, computer science, teaching methodology, social worker, assistive technologies, digital accessibility, Universal Design for Learning, differentiation, interdisciplinary support, digital competence.*

Вступ. Актуальність проблеми зумовлена одночасним посиленням ролі інформатики як базової складової цифрової компетентності та розширенням практик інклюзивної освіти, що вимагає забезпечення рівного доступу здобувачів до змісту, діяльності й оцінювання навчальних результатів незалежно від індивідуальних освітніх потреб. Навчання інформатики в інклюзивному середовищі ускладнюється специфікою предмета: високою часткою абстрактних понять, необхідністю операційного мислення, швидкого опрацювання інформації, роботи з інтерфейсами, кодуванням і налагодженням, що може посилювати когнітивне навантаження та провокувати бар'єри участі для окремих груп учнів. Водночас цифровізація освітнього простору – використання електронних платформ, дистанційних форматів, цифрових ресурсів – без належної доступності й педагогічно виваженої адаптації здатна відтворювати нерівність, коли технології стають не інструментом включення, а джерелом додаткових перешкод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У новітніх дослідженнях розв'язання проблеми методики викладання інформатики в інклюзивному середовищі обґрунтовується через поєднання принципів універсального дизайну навчання, цифрової доступності та використання асистивних технологій як інструментів зняття бар'єрів участі. Позиція CAST у настановах UDL задає рамку для проектування навчання з множинними способами представлення, діяльності та залучення, що безпосередньо застосовується до інформатики як предмета з високим когнітивним навантаженням і значною часткою практичної роботи в цифрових середовищах [3]. На європейському рівні European Agency for Special Needs and Inclusive Education систематизує політики та практики «inclusive digital education», акцентуючи на доступності платформ,

педагогічній адаптації цифрового навчання та необхідності інституційної підтримки для учнів з інвалідністю [4]. Глобальний контекст підсилюють документи UNESCO щодо технологічних інновацій в освіті та аналітика про технології в disability-inclusive education, де асистивні рішення розглядаються як чинник рівного доступу за умови педагогічно керованого впровадження [8]. Практико-орієнтовану лінію розвивають UNICEF-матеріали (Teacher's guide) і кейс-стаді щодо України, де наголошено на командній взаємодії фахівців та нарощуванні спроможності шкіл упроваджувати асистивні технології [6]. В українському науковому полі актуалізовано роль цифрових та асистивних технологій для інклюзії, зокрема в дистанційному/змішаному навчанні (О. Прокопенко та співавт., 2025), а також ширший зв'язок цифровізації соціальної сфери з доступністю підтримки для вразливих груп (М. Скочко, 2025), що методично важливо для осмислення ролі соціального працівника в освітньому процесі [7].

Водночас у наявних публікаціях зберігаються невирішені частини проблеми, які доцільно винести в окрему статтю. Недостатньо операціоналізовано саме предметно-методичний рівень «інформатики» в інклюзії: бракує порівнюваних моделей диференціації практичних робіт (алгоритмізація/програмування/робота з інтерфейсами/даними) з чіткими критеріями зниження когнітивного навантаження та збереженням очікуваних результатів навчання на основі UDL [3]. Не повністю визначено функції соціального працівника саме в контурі методики викладання інформатики: у літературі переважають загальні описи міждисциплінарної взаємодії та доступності, тоді як потребує уточнення його роль у відборі асистивних рішень, координації навчальних адаптацій, комунікації з родиною та формуванні навичок цифрової участі здобувача [10]. Також недостатньо розроблено верифіковані критерії педагогічного добору асистивних технологій під конкретні навчальні дії інформатики та показники ефективності їх упровадження (навчальні результати, автономність, залученість, безпечність і етика), попри наявність міжнародних рекомендацій і оглядів. Окремої уваги потребує узгодження методики з вимогами цифрової доступності освітніх платформ і ресурсів у контексті європейських підходів до e-accessibility, що в практиці закладів освіти часто лишається декларативним [5].

Метою дослідження є науково обґрунтувати методику викладання інформатики в інклюзивному освітньому середовищі шляхом визначення педагогічних умов доступності й диференціації навчання, уточнення функцій соціального працівника в організації міждисциплінарного супроводу здобувачів освіти та розроблення підходів до добору й інтеграції асистивних цифрових технологій у навчальний процес для зняття бар'єрів участі, підвищення залученості та забезпечення досягнення очікуваних результатів навчання всіма учнями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна інформатична освіта дедалі більше визначає здатність людини повноцінно навчатися, працювати й брати участь у суспільному житті, адже цифрові інструменти є не лише змістом навчання, а й універсальним середовищем доступу до знань. У цьому контексті інклюзивна освіта переходить від окремих «пристосовань» до системного проектування навчання так, щоб бар'єри участі мінімізувалися на рівні змісту, діяльності та оцінювання. Європейські підходи до інклюзивної цифрової освіти акцентують, що цифровізація сама по собі не гарантує рівності: без доступних платформ, педагогічно виважених адаптацій і підтримки вразливих груп цифрове середовище може відтворювати або посилювати нерівність [4].

Особливої методичної уваги потребує викладання інформатики, оскільки воно поєднує абстрактні поняття, алгоритмічне мислення, інтенсивну роботу з інтерфейсами та потребу в швидкій зворотній дії під час розв'язування задач. Для частини здобувачів це створює підвищене когнітивне навантаження та ризики «прихованого виключення», коли учень формально присутній у класі, але не має реальної можливості виконувати навчальні дії на рівних. Тому в міжнародній практиці дедалі ширше застосовуються засади універсального дизайну навчання (UDL), що орієнтують педагога змінювати дизайн освітнього середовища, а не «виправляти» учня, забезпечуючи множинні способи представлення матеріалу, виконання діяльності та залучення до навчання [2].

Український контекст додатково підсилює актуальність теми через нормативне закріплення прав на інклюзивне навчання та державні управлінські рішення, спрямовані на розвиток інклюзивного навчання й організацію освітнього процесу для дітей з особливими освітніми потребами. Відповідно, методика викладання інформатики має узгоджуватися з інституційними

вимогами до створення умов навчання та підтримки, а також із курсом на цифрову трансформацію освіти, який висуває до шкіл нові вимоги щодо доступності цифрових ресурсів і компетентностей педагогів [1].

Ключовим практичним механізмом забезпечення участі в інформатичній освіті виступають асистивні цифрові технології та функції доступності (екранні читачі, альтернативні засоби введення, засоби субтитрування, підтримка читання й письма, персоналізація інтерфейсу), однак їх ефективність залежить від педагогічно керованої інтеграції в навчальні завдання та систему оцінювання. Саме тому вагомою є роль соціального працівника як учасника міждисциплінарної взаємодії: він/вона координує підтримку, забезпечує комунікацію між школою та родиною, допомагає організувати доступ до ресурсів і зменшує ризики стигматизації, поєднуючи освітні цілі з соціальною адаптацією та добробутом дитини. Досвід програм підтримки в Україні у 2022–2024 рр. підкреслює значущість інклюзивних підходів у цифровій освіті та потребу в системному розвитку екосистеми асистивних технологій для дітей з інвалідністю [9].

В інклюзивному викладанні інформатики «доступність» варто розуміти не як додаткову опцію наприкінці уроку, а як принцип проєктування самого навчального досвіду: способу подання матеріалу, формату практики, темпу, зворотного зв'язку й оцінювання. Європейські підходи до *inclusive digital education* підкреслюють, що цифровізація без продуманих умов доступу може створювати нові бар'єри, тому ефективність інклюзії залежить від того, чи є цифрові ресурси, платформи та навчальні активності спроектованими «для всіх», а не лише «адаптованими для окремих» [4].

На практиці це означає, що асистивні цифрові технології доцільно вводити не як «компенсацію», а як інструменти, що підтримують навчальні дії з інформатики: читання/аналіз умови задачі, планування алгоритму, написання коду чи інструкцій, перевірку помилок, оформлення результату. Логіка UDL (множинні способи представлення, дії та залучення) дає методичну основу для того, щоб один і той самий результат навчання досягався різними маршрутами: наприклад, через альтернативні способи введення, озвучення, субтитрування, персоналізацію інтерфейсу, допоміжні засоби для читання й письма – без зниження академічних вимог [2].

Окремий вимір – роль соціального працівника, яку можна розглядати як «координатора доступу» між школою, родиною та командою супроводу: не лише підтримати дитину емоційно й соціально, а й допомогти підібрати та організувати використання асистивних засобів так, щоб вони реально працювали в класі (доступ до пристрою, навченість дорослих, узгоджені правила використання, уникнення стигматизації, розвиток автономності). Український досвід, зокрема аналітика про формування національної екосистеми АТ/ААС та ініціативи UNICEF щодо інклюзивної освіти й цифрових рішень у 2022–2024 рр., показує, що результат дає саме системна модель підтримки (ресурси + підготовка фахівців + координація), а не поодинокі закупи техніки [6].

Таблиця 1

Матриця педагогічної доступності уроку інформатики: «бар'єр → інструмент → роль фахівців → показники результативності»

Тип бар'єру в інформатиці	Приклад на уроці	Асистивні/доступні цифрові рішення	Дії вчителя інформатики (методика)	Дії соціального працівника (супровід)	Як виміряти результат
Зоровий/сприйняття	дрібний шрифт IDE, коду не видно	екранний читач, масштабування, високий контраст, озвучення	дублювати текст у доступному форматі, використовувати короткі інструкції, шаблони коду	допомогти підібрати ПЗ/налаштування, організувати доступ до пристрою	% виконаних кроків без допомоги; час на читання умови
Слуховий/комунікація	пояснення без візуальної підтримки	субтитри, транскрипти, візуальні підказки	«пояснення + приклад + чек-лист», відео з субтитрами	узгодити з командою супроводу способи комунікації	зменшення повторних запитань; точність відтворення інструкції

Моторика/ введення	важко друкувати код	альтернативне введення, автодоповнення, голос-в-текст	дозволити альтернативні форми відповіді (псевдокод, блок- схема), парне програмування	навчити користуванню інструментом, домовитись про правила в класі	кількість помилки введення; стабільність темпу роботи
Когнітивне навантаження	«завис» на помилці, не розуміє дебаг	органайзери, таймери, підказки, покрокові інструкції	розбиття задачі на мікрокроки, приклад «мінімального робочого коду», рубрики оцінювання	підтримка саморегуляції, профілактика фрустрації, комунікація з родиною	% виконання мікрокроків; зниження кількості «зупинок»
Мовленнєво- мовний бар'єр	не розуміє терміни інтерфейсу	глосарій, пиктограми, переклад інтерфейсу	термінологічні картки, «слово→дія», більше демонстрацій	підбір ресурсів, підтримка комунікації	засвоєння ключових термінів; якість пояснення своїми словами
Соціальна участь	ізоляція в групі	спільні дошки, чати, модерація	чіткі ролі в групі (кодер/тестер/ документатор), правила взаємодії	запобігання стигматизації, медіація конфліктів	участь у групі; кількість взаємодій «по справі»
Доступність платформ	LMS/ тести «не дружать» зі скрінридером	WCAG-практики, альтернативні формати	перевірка доступності матеріалів, резервні варіанти завдань	організація ресурсів, донесення потреб до адміністрації	відсоток матеріалів у доступному форматі

Таблиця відображає логіку проектування інклюзивного уроку інформатики як керованого процесу зняття бар'єрів навчальної діяльності. У першому стовпці подано типові бар'єри (сенсорні, моторні, когнітивні, комунікативні, соціальні та бар'єри доступності цифрових платформ), у другому – як саме вони проявляються під час виконання інформатичних завдань (робота в IDE, читання умови, введення коду, дебаг, групова робота). Далі зіставлено відповідні асистивні/доступні цифрові рішення та методичні дії вчителя, що забезпечують досягнення однакових результатів навчання різними маршрутами. Окремо уточнено внесок соціального працівника як координатора супроводу (ресурси, комунікація, профілактика стигматизації, розвиток автономності). Завершальний стовпець фіксує вимірювані індикатори ефективності (автономність виконання, час на завдання, зменшення помилок, участь у групі), що дозволяє перевести інклюзію з рівня декларацій у площину моніторингу якості.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Узагальнення поданих матеріалів засвідчує, що результативність навчання інформатики в інклюзивному середовищі визначається не окремими «приспособленнями», а цілісним дидактико-супровідним рішенням, у якому поєднано універсальний дизайн навчання, диференціацію практичних завдань, доступність цифрових ресурсів і цілеспрямоване використання асистивних технологій. Встановлено, що соціальний працівник у межах моделі «вчитель інформатики – соціальний працівник – команда супроводу – родина» виконує критично важливі функції координації підтримки, узгодження ресурсів, фасилітації комунікації та профілактики соціальної ізоляції, що безпосередньо підсилює навчальну участь і автономність здобувачів. Перспективи подальших досліджень доцільно пов'язати з емпіричною перевіркою ефективності запропонованої матриці педагогічної доступності на різних рівнях освіти, розробленням і валідацією критеріїв добору асистивних технологій під конкретні види інформатичної діяльності (робота з інтерфейсом, програмування, дебаг, робота з даними), а також із побудовою системи індикаторів якості (автономність, темп, залученість, навчальні результати, соціальна участь) для моніторингу інклюзивності цифрового навчання в умовах змішаних форматів.

Література:

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII (редакція від 01.01.2021). База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/ed20210101>
2. CAST. About the Guidelines 3.0 Update. CAST UDL Guidelines. 2024. URL: <https://udlguidelines.cast.org/more/about-guidelines-3-0>
3. CAST. CAST UDL Guidelines (Guidelines 3.0). CAST UDL Guidelines. 2024. URL: <https://udlguidelines.cast.org>
4. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. Inclusive Digital Education (H. Weber, A. Elsner, D. Wolf, M. Rohs, M. Turner-Cmuchal, eds.). Odense, Denmark : European Agency for Special Needs and Inclusive Education, 2022. 163 p.
5. Fonseca A. J. D. Roadmap on Inclusive Digital Transition and E-Accessibility : Deliverable 2.2 (HAWKING project No. 101128741). Funchal (Madeira), 2025. 37 c. URL: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/grants/docs/080166e5195c7aec/Attachment_0.pdf
6. Hoogerwerf E.-J. Strengthening the national ecosystem for the provision and use of assistive technology / augmentative and alternative communication for children with disabilities in Ukraine. UNICEF Europe and Central Asia Regional Office. URL: <https://www.unicef.org/eca/media/30511/file/Ukraine%20Case%20Study%20for%20building%20capacity%20for%20assistive%20technology.pdf>
7. Prokopenko O., Ivliieva O., Korshevniuk T., Koldovskiy A., Shostak I. The role of digital technologies in ensuring the inclusivity of distance education. Revista Conrado. 2025. Vol. 21, No. 103 (March–April). e4431. 11 p. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745198/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8F%20WoS.pdf>
8. UNESCO Institute for Information Technologies in Education (IITE). Technology in Disability-Inclusive Education : UNESCO Institute for Information Technologies in Education (IITE), 2023. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark%3A/48223/pf0000387737>
9. UNICEF. Disability Inclusion in UNICEF Activities in Ukraine 2022–2024 : brief. 2025. URL: https://clearinghouse.unicef.org/sites/ch/files/ch/teams-UKR-PrgmEff-UCO%20KnowledgeUNICEF-Disability_inclusion_in_UNICEF_activities%20in_Ukraine_2022-2024-2.0_0.pdf
10. United Nations Children’s Fund (UNICEF) Regional Office for Europe and Central Asia. The use of Assistive Technology in Education: A Guide for Teachers and Schools. 2022. 112 p. URL: <https://www.unicef.org/eca/media/30671/file/Teacher%27s%20guide%20for%20building%20capacity%20for%20assistive%20technology.pdf>

References:

1. Verkhovna Rada Ukrainy. (2021). Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05 veresnia 2017 r. No. 2145-VIII (redaktsiia vid 01 sichnia 2021 r.) [On Education: Law of Ukraine of 5 September 2017 No. 2145-VIII (version of 1 January 2021)]. Zakonodavstvo Ukrainy database. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/ed20210101> [in Ukrainian].
2. CAST. (2024). CAST UDL Guidelines (Guidelines 3.0). CAST UDL Guidelines. Retrieved from <https://udlguidelines.cast.org> [in English].
3. CAST. (2024). About the Guidelines 3.0 update. CAST UDL Guidelines. Retrieved from <https://udlguidelines.cast.org/more/about-guidelines-3-0> [in English].
4. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. (2022). Inclusive digital education (H. Weber, A. Elsner, D. Wolf, M. Rohs, & M. Turner-Cmuchal, Eds.). European Agency for Special Needs and Inclusive Education. [in English].
5. Fonseca, A. J. D. (2025). Roadmap on inclusive digital transition and e-accessibility (Deliverable 2.2; HAWKING project No. 101128741). Retrieved from https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/grants/docs/080166e5195c7aec/Attachment_0.pdf [in English].
6. Hoogerwerf, E.-J. (n.d.). Strengthening the national ecosystem for the provision and use of assistive technology / augmentative and alternative communication for children with disabilities in Ukraine. UNICEF Regional Office for Europe and Central Asia. Retrieved from <https://www.unicef.org/eca/media/30511/file/Ukraine%20Case%20Study%20for%20building%20capacity%20for%20assistive%20technology.pdf> [in English].
7. Prokopenko, O., Ivliieva, O., Korshevniuk, T., Koldovskiy, A., & Shostak, I. (2025). The role of digital technologies in ensuring the inclusivity of distance education. Revista Conrado, 21(103), e4431. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745198/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8F%20WoS.pdf> [in English].
8. UNESCO Institute for Information Technologies in Education (IITE). (2023). Technology in disability-inclusive education. UNESCO. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark%3A/48223/pf0000387737> [in English].
9. UNICEF. (2025). Disability inclusion in UNICEF activities in Ukraine 2022–2024 [Brief]. Retrieved from <https://clearinghouse.unicef.org/sites/ch/files/ch/teams-UKR-PrgmEff-UCO%20>

KnowledgeUNICEF-Disability_inclusion_in_UNICEF_activities_%20in_Ukraine_2022-2024-2.0_0.pdf [in English].

10. United Nations Children's Fund (UNICEF) Regional Office for Europe and Central Asia. (2022). The use of assistive technology in education: A guide for teachers and schools. Retrieved from <https://www.unicef.org/eca/media/30671/file/Teacher%27s%20guide%20for%20building%20capacity%20for%20assistive%20technology.pdf> [in English].

Отримано: 28.11.2025

Рекомендовано: 22.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.922.7:615.851:688.7:616.31-053.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-3-5>

Наталія Олександрівна ГЕВКАЛЮК,
доктор медичних наук, професор,
професор кафедри дитячої стоматології,
Тернопільський національний медичний університет
імені І.Я. Горбачевського Міністерства охорони здоров'я України
E-mail: gevkalyuk@tdmu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-7718-4616

Оксана Василівна ЯВОРСЬКА,
магістрант спеціальності С4 «Психологія»,
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
E-mail: yavorskaov@tdmu.edu.ua
ORCID: 0009-0004-2683-2531

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДЕБРИФІНГ ЯК МЕТОД ПСИХОКОРЕКЦІЇ ПСИХОЕМОЦІЙНИХ РОЗЛАДІВ У ДІТЕЙ ІЗ СІМЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ НА СТОМАТОЛОГІЧНОМУ ПРИЙОМІ

Анотація. *Вступ.* Протягом майже чотири роки воєнний стан в Україні продовжує порушувати життя понад 3,6 мільйона внутрішньо переміщених осіб та 6,7 мільйона біженців, серйозно впливаючи на стан психічного здоров'я. Стрес, психологічний тиск, тривале психологічне напруження сьогодні стали невід'ємною складовою життя кожного українця внаслідок постійної загрози життю та здоров'ю. Діти та підлітки особливо чутливі до стресу внаслідок стадій їх розвитку та гостро потребують психологічної підтримки для пом'якшення наслідків стресу.

Мета дослідження полягає в оцінці показників психоемоційного стану в дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб на основі мультимодального підходу – психологічного, поведінкового та фізіологічного й визначити ефективність психокорекції виявлених порушень із застосуванням індивідуального психологічного дебрифінгу та позитивної психології для проведення стоматологічного лікування.

Наукова новизна. Психологічний метод вимірювання стресу полягав у проведенні анкетування з використанням опитувальника – шкали психологічного стресу Рідера Л. (Reeder L.) (RSI). Оцінка психоемоційного стану дітей продемонструвала превалювання високого рівня стресу (56,5%). Помірний та низький рівень стресу за оціночними балами RSI було визначено в 33,9% та в 9,7% осіб відповідно. Клінічна та клініметрична оцінка якості сну за Піттсбурзьким індексом PSQI показала, що в 85,5% визначався поганий сон із його розладами, тоді як лише в 14,5% дітей за оцінкою глобального бала PSQI показник трактувався як хороший сон. Дослідження за поведінковою модальністю при об'єктивному обстеженні дітей дозволило виявити невербальні емоції, основними проявами яких були понижений емоційний фон, гіпомімія – маскоподібність обличчя, зниження інтонаційного забарвлення мови та сповільненість рухів, і невербальні сигнали дітей передували вербальним знакам. Підтримуюча поведінка інтерв'юера сприяла емоційним проявам дітей і підвищувала інформативність дослідження. За фізіологічною модальністю дослідження біомаркерного профілю стресу – рівнів кортизолу та мелатоніну в слині показало адекватне стрес-індуковане збільшення рівня кортизолу в 3,2 раза та дефіцит мелатоніну, який був у 3,3 раза меншим за референтні значення, що свідчить про хронічний стрес. Проведення психотерапевтичних методів – індивідуального психологічного дебрифінгу та позитивної психології дозволило мінімізувати та пом'якшити стрес, підвищити мотивацію дітей, що допомогло сформувати позитивне відношення до стоматологічного лікування та виконати необхідний об'єм запланованої терапії.

Висновки. Отримані дані підкреслюють необхідність мультимодального моніторингу психофізіологічного стану та розробки комплексної програми психологічної допомоги дітям в умовах війни, здатної сприяти збереженню стресостійкості та відновлювати здатність до подолання складних життєвих обставин.

Ключові слова: стрес, тривога, нервово-емоційні напруження, кортизол, мелатонін, діти, індивідуальний психологічний дебрифінг.

Nataliia Oleksandrivna GEVKALIUK,
Doctor of Medical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Pediatric Dentistry,
Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine
E-mail: gevkalyuk@tdmu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-7718-4616

Oksana Vasylivna YAVORSKA,
Master's Degree Candidate in Specialty C4 "Psychology",
Ternopil Ivan Puluj National Technical University
E-mail: yavorskaov@tdmu.edu.ua
ORCID: 0009-0004-2683-2531

INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL DEBRIEFING AS A METHOD OF PSYCHOCORRECTION OF PSYCHOEMOTIONAL DISORDERS IN CHILDREN FROM FAMILIES OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS AT A DENTAL APPOINTMENT

Abstract. Introduction. For almost four years, martial law in Ukraine continues to disrupt the lives of over 3.6 million internally displaced persons and 6.7 million refugees, seriously affecting on mental health status. Stress, psychological pressure, and prolonged psychological tension have today become an integral part of the life of every Ukrainian due to the constant threat to life and health. Children and adolescents are particularly sensitive to stress due to their developmental stages and are in dire need of psychological support to mitigate the effects of stress.

The purpose of the study is to assess the indicators of the psycho-emotional state in children from families of internally displaced persons based on a multimodal approach – psychological, behavioral and physiological and determine the effectiveness of psychocorrection of identified disorders using individual psychological debriefing and positive psychology for conducting dental treatment.

Scientific novelty. The psychological method of measuring stress consisted of conducting a survey using a questionnaire – the L. Reeder Psychological Stress Scale (RSI). Assessment of the psycho-emotional state of children demonstrated the prevalence of high levels of stress (56.5%). Moderate and low levels of stress according to RSI scores were determined in 33.9% and 9.7% of individuals, respectively. Clinical and clinimetric assessment of sleep quality using the Pittsburgh PSQI index showed that 85.5% had poor sleep with its disorders, while only 14.5% of children were interpreted as having good sleep based on the PSQI global score. A study of behavioral modality during an objective examination of children allowed us to identify nonverbal emotions, the main manifestations of which were a lowered emotional background, hypomimia – a mask-like face, a decrease in the intonation of speech, and slowness of movements, and children's nonverbal signals preceded verbal signs. The interviewer's supportive behavior facilitated children's emotional expressions and increased the informativeness of the study. By physiological modality, the study of the biomarker profile of stress – cortisol and melatonin levels in saliva – showed an adequate stress-induced increase in cortisol levels by 3.2 times and a melatonin deficiency that was 3.3 times lower than the reference values, indicating chronic stress. Conducting psychotherapeutic methods – individual psychological debriefing and positive psychology – allowed us to minimize and soften stress, increase children's motivation, which helped to form a positive attitude towards dental treatment and complete the necessary amount of planned therapy.

Conclusions. The obtained data emphasize the need for multimodal monitoring of the psychophysiological state and the development of a comprehensive program of psychological assistance to children in war conditions, capable of contributing to the preservation of stress resistance and restoring the ability to overcome difficult life circumstances.

Key words: stress, anxiety, neuro-emotional tension, cortisol, melatonin, children, individual psychological debriefing.

Вступ. Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну продовжує створювати тривалий потужний психологічний тиск на українців. Внаслідок постійної тривожності, викликаної обстрілами та ризиком для життя та здоров'я, у внутрішньо переміщених осіб, зокрема, в дітей, які перебували на небезпечній території, формується хронічний стресовий стан. Поточна ситуація з невизначеними термінами закінчення війни поглиблює відчуття безсилля та невизначеність майбутнього. Стрес може суттєво впливати на психічне здоров'я як дорослих, так і дітей та підлітків, які є особливо вразливою групою, вплив стресу може впли-

нути на їх перспективи. Люди, які проживають у гуманітарних кризових умовах, піддаються впливу цілого ряду фізичних та психологічних стресових факторів, які роблять їх вразливими до розвитку психічних розладів [16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основним викликом для здоров'я населення під час російсько-української війни, згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) [26], є психічне здоров'я, оскільки «майже половина населення має проблеми (тривога, депресія), що є наслідком травматичного досвіду та постійного стресу». Впродовж майже чотирьох років воєнний стан в Україні продовжує порушувати життя понад 3,6 мільйона внутрішньо переміщених осіб та 6,7 мільйона біженців, серйозно впливаючи на стан психічного здоров'я. Крім того, за оцінками ВООЗ, кожна п'ята людина (майже 8,5 мільйонів), яка зазнала впливу війни, перебуває під ризиком розвитку психічних захворювань та потребує підтримки психічного здоров'я та підвищення стресостійкості.

Стресогенні фактори негативно впливають на психологічний стан людей, знижуючи здатність до концентрації уваги, погіршуючи пам'ять, сповільнюючи когнітивні процеси та зменшуючи внутрішню мотивацію до діяльності. Стрес на сьогоднішній день є однією з найпоширеніших світових проблем, що, крім психічного дискомфорту, є індуктором понад 80% захворювань. Згідно з визначенням ВООЗ [25], «стрес – це стан занепокоєння чи психічної напруги, викликані важкою ситуацією; стрес є природною реакцією людини, яка фокусує її увагу на проблемах або загрозах, що виникають у повсякденному житті; стан стресу тією чи іншою мірою відчуває кожна людина, однак від того, як ми реагуємо на стрес, багато в чому залежить наше загальне благополуччя».

Ранні ознаки погіршення психічного здоров'я різноманітні та включають фізіологічні (розлади сну, порушення роботи органів травлення, втрату апетиту, швидку стомлюваність, рухову загальмованість, біль різної локалізації, ін.), емоційно-когнітивні (тривожність, пригнічення настрою, дратівливість, апатію, ін.) та соціальні (труднощі в комунікації, обмеження спілкування, відсутність життєвих інтересів, відсутність мотивації до будь-якої діяльності) [5]. Стрес, психологічний тиск, тривале психологічне напруження сьогодні стали невід'ємною складовою життя кожного українця внаслідок постійної загрози життю та здоров'ю. Особливо чутливі до стресу діти та підлітки, які переживають та співпереживають хронічний стрес батьків. Тривалий час перебування в стані стресу може призвести до виникнення серйозних порушень психічного стану, тому необхідно застосовувати ефективні інструменти зниження рівня стресу – різні напрямки психотерапії. Діти передпідліткового та підліткового віку більш схильні до стресу через стадію їх розвитку та гостро потребують коучингової підтримки, тому для пом'якшення наслідків стресу необхідним є ефективна мобілізація ресурсів для управління емоціями, подолання життєвих викликів, почуття ізоляції, труднощів у спілкуванні, створення сприятливого психологічного середовища на основі підліткового коучингу [2].

Клименко І. С. [3] для інтегративного медико-психологічного супроводу військовослужбовців і цивільного населення пропонує модель надання гуманітарної допомоги з метою підтримки психічного здоров'я, зниження рівня психосоціальної вразливості та підвищення стресостійкості.

В поясненні генезу стресу Г. Сельє [21] розрізняв поняття «еустрес», що проявляється позитивними змінами, які не створюють проблем для подолання або адаптації до нової ситуації, та «дистрес», здатний призводити до негативних наслідків для фізичного та психічного здоров'я. На сьогоднішній час відомо про численні механізми, які викликають та супроводжують розвиток стрес-реакції. Внаслідок тривалого та інтенсивного впливу незалежно від виду стресора в організмі людини запускається каскад патофізіологічних реакцій, здатних порушувати як психічний стан, так і викликати численні соматичні захворювання. Особливо чутливі до стресу діти, наслідки якого сприяють розвитку в дорослому віці ряду психіатричних синдромів, зокрема афективних тривожних розладів, і є значною проблемою для здоров'я. Сучасні дослідження свідчать, що стресові фактори раннього життя пов'язані з підвищеним ризиком психопатології в дорослому віці. Стрес, пережитий у дитинстві – дитяча травма, негативні життєві події пов'язують із серцево-судинними та іншими захворюваннями [7]. Стрес викликає гіпоксію на системному, тканинному та клітинному рівнях, що супроводжується дисба-

лансом між клітинними процесами та зменшенням енергетичного метаболізму, призводячи до порушень практично всіх функцій організму.

У традиційній медицині давно встановлено, що здоров'я тіла та розуму нерозривно пов'язані. На сьогодні існують переконливі докази, що свідчать про зв'язок між розладами, які включають дисрегуляцію гіпоталамо-гіпофізарно-надниркової осі (ГГН), та ризиком розвитку психічних захворювань. Цікаво, що соматичні захворювання та стани, зокрема, метаболічні розлади та серцево-судинні захворювання, також пов'язані зі змінами ГГН. Крім того, багато інших системних розладів, пов'язаних із вищою частотою психічних захворювань, включають значний запальний компонент. Фактично, запальні та ендокринні шляхи взаємодіють як у периферичній, так і в центральній нервовій системі, посилюючи стани психічної дисфункції [18].

Сьогодні все ґрунтовніше досліджується взаємозв'язок між стресом, функцією осі гіпоталамус-гіпофізарно-надниркової системи, а також роль стресу в ранньому житті як важливого фактора ризику дисфункції осі ГГН. Ранні стресові життєві події можуть спровокувати зміни стресової реакції, а отже, й осі ГГН, які можуть зберігатися в дорослому віці, створюючи схильність до розвитку психопатології [12]. Підвищена активність осі ГГН пов'язана з підвищеною та тривалою її активацією, спричиняє широкий спектр психологічних станів – тривожні розлади, депресію, паніку, фобії, ін. Дисфункція та аномальна активність осі ГГН пояснюється дисбалансом між глюкокортикоїдними та мінералокортикоїдними рецепторами та пов'язана з гіперкортизолемією.

Біологічні маркери стресу охоплюють різносторонні фізіологічні параметри – імунні, гормональні, мікробіотичні та нейрохімічні, що поглиблюють розуміння генезу стресу та допомагають не лише в проведенні діагностики, але й визначенні комплексної програми лікування [15]. Серед досліджуваних біомаркерів стресу та важливою складовою біомаркерного профілю пацієнта є порушення функції осі ГГН, зокрема підвищена її активність, яка супроводжується підвищенням рівня кортизолу в організмі, що негативно впливає на пластичність структур мозку та свідчить про хронічний стрес [22].

Експериментальні дані, отримані на тваринних моделях, розглядають взаємодію між периферичними та центральними факторами, розвиваючи розуміння на молекулярному та клітинному рівнях того, як процеси в усьому організмі можуть впливати на психологічний стан та психіатричне здоров'я. В експериментальному дослідженні на щурах лінії Вістар, у яких моделювали гострий іммобілізаційний стрес шляхом фіксації тварин у положенні на спині та вивчали зразки тканин переглядом у електронному мікроскопі, показано, що при стресі порушується ультраструктура мітохондрій у більш ніж 70% органел клітин, призводячи до різного роду дисфункцій [1]. Зниження секреції мелатоніну, крім ряду патологічних станів, може викликати безсоння, стрес, депресії. Авторами встановлено, що виявлені стрес-реакції можна корегувати застосуванням мелатоніну (N-ацетил-метокситриптамін) – гормону епізіза з потужною антиоксидантною дією.

На сьогодні критично важливим є вивчення біологічних маркерів психологічних розладів – об'єктивних показників, що відображають патофізіологічні процеси, пов'язані з виникненням і перебігом патологічних станів, аналіз яких дасть можливість для моніторингу психологічного стану пацієнта з метою його психологічної підтримки.

Мета дослідження полягає в оцінці показників психоемоційного стану в дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб на основі мультимодального підходу – психологічного, поведінкового та фізіологічного й визначенні ефективності психокорекції виявлених порушень із застосуванням індивідуального психологічного дебрифінгу та позитивної психології для проведення стоматологічного лікування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використано мультимодальний підхід – дослідження виконано за трьома основними модальностями: психологічною, поведінковою та фізіологічною, що сприятиме розробці комплексної системи реабілітації пацієнтів із порушеннями психоемоційного стану. Проведено дослідження 62 дітей (33 дівчаток і 29 хлопчиків), середній вік яких становив 12,5 років, що звертались в стоматологічне відділення Університетської лікарні Тернопільського національного медичного університету імені І.Я. Горбачевського МОЗ України.

Психологічний метод вимірювання стресу полягав у проведенні анкетування з використанням опитувальника – шкали психологічного стресу Рідер Л. (Reeder L.) – *Reeder Stress Inventory* (RSI). Поширеність скарг на сон серед обстежених пацієнтів спонукала нас до анкетування за спеціально розробленим для вимірювання якості сну в клінічних популяціях Піттсбурзьким індексом якості сну (PSQI) [8]. Анкета самооцінки визначається за дев'ятнадцятьма окремими пунктами, які генерують сім «компонентних» балів: суб'єктивна якість сну, латентність сну, тривалість сну, звична ефективність сну, порушення сну, вживання снодійних препаратів та денна дисфункція. Сума балів за цими семи компонентами дає один глобальний бал.

Фізіологічний метод полягав у неінвазивному дослідженні слини на вміст стресових гормонів кортизолу та мелатоніну, так як вегето-соматичні симптоми стресу в шкалі психологічного стресу RSI відсутні.

Клінічне стоматологічне обстеження проводилось при первинному звертанні до клініки та після проведеного психологічного дебрифінгу, метою якого було надати емоційну та психологічну підтримку дітям, які пережили стресові події, та навчання за методикою, що ґрунтується на позитивній психології. Зниження рівня психоемоційного стресу в дітей дозволило лікарю налагодити довірливі відносини з дитиною та виконати необхідний об'єм запланованого стоматологічного лікування.

Статистична обробка результатів дослідження проведена на персональному комп'ютері за допомогою програми Microsoft Excel 2020. Для аналізу кількісних параметрів використовували середні значення показників і їх стандартні відхилення ($M \pm m$). Для якісних даних розраховували показники частоти (%).

При первинному стоматологічному обстеженні діти пред'являли скарги на зубний біль, який виникав незалежно від дії подразників. З інших скарг ведучими були скарги на «важкість» в голові, загальну слабкість, відчуття дискомфорту зі сторони шлунково-кишкового тракту, нудоту, відсутність апетиту.

Результати об'єктивного обстеження дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб дозволило виявити невербальні емоції, основними проявами яких були понижений емоційний фон, гіпомімія – маскоподібність обличчя, зниження інтонаційного забарвлення мови та сповільненість рухів. Результати показали, що діти виражали більше невербальних емоцій, причому невербальні сигнали дітей передували вербальним знакам. Невербальні емоції опосередковували зв'язок між підтримкою та інформативністю. Результати підкреслюють цінність невербального емоційного вираження під час інтерв'ю та демонструють, як підтримуюча поведінка інтерв'юера може сприяти емоційним проявам дітей і підвищувати інформативність дослідження. Отримані результати узгоджуються з повідомленням Карні-Візел Я. (Karni-Visel Y.) та співавт. [14] про інформативність невербальних емоцій дітей під час судово-медичних інтерв'ю з ймовірними жертвами жорстокого поводження з дітьми.

Стресові реакції в дітей при відвідуванні стоматологічного кабінету, викликаючи психоемоційне напруження, не дають можливості лікарю провести необхідні лікарські маніпуляції, тому потребують психологічної підготовки та корекції психоемоційного стану.

При обстеженні пацієнтів проведено визначення рівня тривожності, нервової напруги, нервозності, стресу та емоційного виснаження шляхом анкетування з використанням опитувальника – шкали психологічного стресу RSI. Опитувальник Л. Рідер як експрес-метод дозволяє швидко виявляти психічний дискомфорт, пов'язаний зі стресом, та кількісно оцінити рівень суб'єктивного стресу респондентів на основі відповідей на сім запитань. Шкала RSI дозволяє виділити найбільш значимі признаки психоемоційного стану: тривожність, стресовий стан, нервову напругу, дратівливість, нетерпимість, підвищену втомлюваність, напруженість міжособистісних відносин. Універсальна методика RSI для експрес-діагностики зручна своєю лаконічністю, нескладними запитаннями, меншою кількістю пунктів, що скорочує час заповнення анкети. Для визначення рівня стресу респонденту пропонується оцінити свій психоемоційний стан за 4-бальною шкалою – від «Так, згоден», до «Ні, не згоден».

Шкала RSI зручна й легкістю підрахунку підсумкових балів і отриманням оціночного результату визначення рівня психоемоційного стресу – низького, помірного або високого. Крім того, RSI адаптована до різних вікових вибірок, включаючи дітей, і дозволяє проводити дослідження в амбулаторних умовах.

Оцінка психоемоційного стану дітей під час проведеного тестування RSI продемонструвала превалювання високого рівня стресу, що відмічався в 35 осіб (56,5%). Помірний рівень стресу було оцінено в 21 дитини (33,9%), і тільки в 6 (9,7%) осіб за оціночним балом RSI визначався низький рівень стресу.

Проведене дослідження показало, що в 91,9% (n=57) респондентів виявлено порушення психоемоційного стану. Анкетовані відзначали, що часто відчувають підвищену психоемоційну збудливість, яка характеризується тривожністю, занепокоєнням, замкнутістю, дратівливістю, нервовою напругою. Тривожність щодо повсякденного життя визнали 85,5% (n=53) опитаних, пов'язуючи даний стан із недостатнім розумінням нинішньої ситуації в країні та сумнівом щодо майбутнього, співпереживання хронічного стресу батьків, страхом не виправдати надії батьків і вчителів, високими навчальними вимогами та навантаженням, відсутністю достатньої моральної та матеріальної безпеки, ін.

Стрес від повсякденної діяльності виявлено в 88,7% (n=55) опитаних, за словами яких він спричинений розладом сну, хронічним недосипанням, тривожними сновидіннями з минулого, відсутністю необхідного часу на відпочинок, недостатньою соціальною підтримкою, невизначеним майбутнім. Наслідками хронічного стресу внаслідок нестабільної ситуації в країні, які можуть з часом призвести до тривожних і депресивних станів, є зниження пам'яті та уваги, виявлені в 46,7% (n=29) опитаних.

Нервову напругу в навчанні та повсякденному житті відчувають 75,8% (n=47) респондентів. Напружене спілкування з однолітками та напруженість міжособистісних відносин підтвердили всі опитані діти, яким важко адаптуватись до вимушеної зміни місця проживання та розлуки з друзями. Емоційне виснаження та підвищену втомлюваність наприкінці дня відмітили 59,7% (n=37) опитаних, вважаючи причиною цих станів психічну втому внаслідок значного навчального та інформаційного навантаження, недостатнього часу на сон та відпочинок. Крім того, 54,8% (n=34) опитаних вказали на різні психосоматичні реакції: головний біль – 16 осіб (25,8%), порушення стану шлунково-кишкового тракту – 11 (17,7%), підвищення артеріального тиску – 7 (11,3%).

Клініметричні та клінічні властивості Піттсбурзького індекса PSQI дають можливість оцінити якість сну та його ритми. Клінічна оцінка якості сну за індексом PSQI показала, що глобальний бал PSQI > 5, пов'язаний із поганим сном і його розладами, було встановлено в 85,5% (n=53) дітей. Лише в 9 осіб (14,5%) глобальний бал PSQI не перевищував 5, що є показником хорошого сну.

Отримані нами результати високого рівня психоемоційного стресу узгоджуються з повідомленням Меткаф К. (Metcalf C.) та співавт. [16] про те, що високі підсумкові бали за RSI сильно коррелювали з нервовим напруженням, симптомами тривоги та гніву, емоційною лабільністю, особистими переживаннями, які асоціюються з психологічним стресом.

Оскільки вегето-соматичні симптоми стресу в шкалі RSI відсутні, оцінку психологічного стресу проводили на основі визначення стресових гормонів у слині пацієнтів. Відомо, що хронічний стрес призводить до порушення зворотного зв'язку в гіпоталамо-гіпофізарно-наднирниковій (ГГН) осі. Це відбувається внаслідок резистентності глюкокортикоїдних рецепторів і зумовлює гіперактивацію ГГН та стабільно підвищений рівень глюкокортикоїдів. Хронічний стрес в умовах війни в Україні суттєво порушує нейроендокринну регуляцію організму, спричиняючи дисфункцію ГГН системи, гормональний дисбаланс, що призводить до виснаження адаптаційних механізмів. З боку нервової системи дисфункція ГГН може проявлятися тривожними розладами, депресією, когнітивними порушеннями та дезадаптацією.

Оцінку психологічного статусу за рівнем «стресового» гормону ГГН осі було проведено шляхом визначення гормону кортизолу в слині методом імуноферментного аналізу як одного з компонентів стрес-реалізуючої системи. Дослідження зразків слини для визначення гормонів проводили з урахуванням очевидних переваг методу – неінвазивної, безболісної та зручної процедури. Встановлено адекватне стрес-індуковане збільшення рівня кортизолу в слині обстежених ((491,26 ± 63,15) нмоль/л), що в 3,2 раза перевищував референтне значення показника. Отримані дані високого рівня кортизолу слід розцінювати як порушення регуляторної активності стрес-реалізуючої системи в дітей, що відбувається на фоні зниження потенціалу стрес-лімітуючої системи при високому стресовому навантаженні. Прогнозоване підвищення рівня

кортизолу, який секретується гіпоталамусом у стресових умовах, продемонструвало високий рівень стресу та тривожності в обстежених дітей, що підтверджується дослідженнями інших авторів щодо підвищення рівня біологічних маркерів, зокрема, кортизолу [4; 10]. З огляду на це, для зниження рівня стресового гормону кортизолу важливим є комплексний підхід до зміни способу життя, в тому числі, зменшення стресу, налаштування якісного сну, дотримання збалансованого харчування та заняття фізичною активністю помірної інтенсивності.

Для дослідження впливу стресових факторів на організм дітей та оцінки причин безсоння, якості сну та його ритмів проводили визначення методом рідинної хроматографії зі спектрометрією секреції мелатоніну – гормону, що регулює біоритми та сон. Визначення рівня мелатоніну в слині, забір якої здійснювався в нічний час, показало, що досліджуваний показник становить $(24,17 \pm 1,31)$ пг/мл. Оскільки синтез мелатоніну епіфізом головного мозку вночі зростає, досягаючи рівня 80–120 пг/мл, то отримані результати демонструють дефіцит даного гормону, що в 3,3 раза менше за мінімальне значення нормативного показника.

Дефіцит мелатоніну може призвести до появи ознак неспокою, дистресу, безсоння та до синдрому хронічної втоми, здатних змінювати роботу всіх систем організму шляхом впливу на секрецію інших гормонів і синтез біологічно активних речовин. Крім того, враховуючи антиоксидантні властивості мелатоніну та його здатність утилізувати вільні радикали в обмінних процесах організму, зниження секреції гормону впливає на захист клітин організму від ушкоджень пероксидними радикалами.

Зміни у функціонуванні осі гіпоталамо-гіпофізарно-наднирникової системи та вегетативної нервової системи при тривожних розладах у дітей вказують на хронічний стрес [9]. У великому когортному дослідженні [24], в якому вивчався зв'язок між кількома підтипами тривожних розладів і різними показниками кортизолу, показано, що поточний тривожний розлад був пов'язаний з вищим рівнем кортизолу. Оцінка базального рівня кортизолу в дітей віком від 8 до 16 років із тривожним розладом показала, що рівень кортизолу корелює з рівнем тривожності в осіб із різними тривожними розладами [13]. Результати проведених психофізіологічних досліджень підтверджують необхідність корекції виявлених порушень, що вказують на хронічний стрес.

Вимушені переселенці стикаються із завданням адаптації психосоціальних систем для підтримки психологічного благополуччя та психічного здоров'я, зокрема, на основі психотерапевтичного підходу [23]. Науково обґрунтовані методи сучасної терапії, включаючи трансдіагностичний підхід та використання елементів когнітивно-поведінкової терапії, таких як методи вирішення проблем та емоційної регуляції переселенців, допомагає їм осмислити їх досвід, емоційні та міжособистісні реакції на виклики, з якими вони стикаються в сімейному та громадському контексті [17]. Принципи інтегративної адаптаційної терапії для переселенців можна використовувати як трамплін для впровадження конкретних, керованих та значущих змін у житті на індивідуальному рівні, що є потенційно новим підходом до психосоціальних втручань у цій галузі.

З розвитком клінічної психології зросла роль психологів, які надають клінічні послуги з широким спектром теоретичних підходів та методик із метою зміцнення загального та психічного здоров'я людей. Психологія здоров'я зосереджується на вивченні впливу психологічних факторів на здоров'я та хвороби, аналізуючи найефективніші способи контролю для розробки стратегії охорони здоров'я, що сприятимуть емоційному та фізичному благополуччю.

Діти та підлітки, які пережили травмуючі події, мають високий ризик розвитку посттравматичного стресового розладу та інших негативних емоційних, поведінкових та психічних наслідків для здоров'я, для запобігання яких необхідно використовувати широкий спектр психологічних методів лікування [11]. Профілактика довготривалого психологічного дистресу після травматичних подій є серйозною проблемою, ефективним засобом запобігання якій є індивідуальний психологічний дебрифінг [19].

Після завершення психологічного дослідження було проведено індивідуальний психологічний дебрифінг (англ. *debriefing* – розбір) як важливу етичну складову – бесіду з дитиною, яка пережила стресову, травмуючу подію. Метою психологічного дебрифінгу було надати емоційну та психологічну підтримку, допомогти пережити ситуації страху, дискомфорту, осмислити пережитий досвід, мінімізувати депресивні тенденції, підвищити мотивацію до різного

роду діяльності та мінімізувати ризик розвитку посттравматичних розладів і інших психологічних проблем. Усі пацієнти мали бажання виговоритись, реалізація якого була спрямована саме на осіб, які не були очевидцями трагічних подій.

Природній механізм психологічного захисту – феномен «відторгнення спогадів шляхом їх вербалізації», за словами дітей, приносив їм істотне полегшення, що проявлялось відновленням психологічної рівноваги, зниженням стану перевтоми, покращенням показників фізичної та розумової працездатності та пам'яті, відновленням снів без тривожного та кошмарного змісту, які трансформували враження трагічних подій. Отже, проведення індивідуального психологічного дебрифінгу як найважливішого компонента профілактики психопатології продемонструвало ефективність і значимість методично обґрунтованого дебрифінгу для успішної подальшої реабілітації.

Після попереднього індивідуального психологічного дебрифінгу діти пройшли навчання за спеціальною методикою, яка використовувала п'ять вправ, що ґрунтуються на позитивній психології: підкреслення цінностей та переконань, розвиток самоспівчуття, сприяння самоусвідомленню сильних сторін характеру та практика вдячності. Для пом'якшення наслідків стресу в дітей препубертатного віку важливими є оцінка ступеня пережитого стресу та визначення науково обґрунтованих заходів, зокрема, позитивної психології, що захищає психічне здоров'я дітей передпідліткового віку [20].

Було проведено пост-тестування з використанням RSI, результати якого оцінювались на сьомий день після первинного звернення. Під час попереднього тестування RSI високий рівень стресу було виявлено в 35 осіб (56,5%), помірний рівень – в 21 дитини (33,9%), низький рівень – в 6 (9,7%) осіб. Після застосування методик психологічного дебрифінгу та позитивної психології в дітей спостерігалось значне покращення балів за шкалою RSI від моменту попереднього тестування до сьомого дня дослідження. Так, в групі дітей із високим рівнем стресу лише сім осіб (20,0%) повідомили про відчуття помірного стресу. В групі дітей із помірним рівнем стресу оціночний бал за шкалою RSI в 14 осіб (66,7%) відповідав низькому рівню.

Отримані результати продемонстрували ефективність застосування методик психологічного дебрифінгу та позитивної психології в пом'якшенні та зведенні до мінімуму стресу серед дітей передпідліткового віку з сімей внутрішньо переміщених осіб. Застосування цих психотерапевтичних методик відкриває перспективні шляхи подолання стресу серед дітей передпідліткового віку в умовах воєнних дій.

При повторному відвідуванні стоматолога зниження рівня психоемоційного стресу в дітей дозволило лікарю налагодити довірливі відносини з дитиною, максимально обмежуючи відчуття страху та уникаючи будь-якого психічного травмування, забезпечити безболісність втручань і виконати необхідний об'єм запланованого лікування.

Для подальшої успішної адаптації до складного життєвого досвіду та з метою стати більш психологічно резильєнтними – стресостійкими, нами було дано рекомендації Американської психофізіологічної асоціації [6] для покращення розумової, емоційної та поведінкової гнучкості. Основні рекомендації включали створення та налагодження міцних стосунків із новими друзями; зосередження уваги на позитивних речах, які приносять задоволення та позитивні емоції; виявлення позитивних і негативних моделей своєї поведінки та корегування їх; сприйняття наявних проблем із надією та меншою тривогою; приділення уваги своїм почуттям та потребам, в тому числі достатньому сну та відпочинку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Населення України опинилось в реаліях війни – надзвичайної ситуації, що потребує мобілізації значних ресурсів організму для подолання стресового стану, який впливає на всі сфери функціонування, порушуючи адаптаційно-компенсаторні механізми, послаблюючи імунну систему та призводячи до виникнення численних стрес-індукованих патологій та психічних захворювань.

Оцінка психоемоційного стану дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб за шкалою психологічного стресу RSI та клінічна оцінка якості сну за Піттсбурзьким індексом PSQI дали можливість виявити психічний дискомфорт, пов'язаний зі стресом. Встановлено, що підвищений рівень психоемоційних розладів у дітей та підлітків пов'язаний зі змінами в функціонуванні та дисрегуляцією гіпоталамо-гіпофізарно-наднирничкової осі, підтвердженням чого є зміни рівнів стресових гормонів кортизолу та мелатоніну. Результати дослідження показали, що емоційний

дистрес у дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб є одним із основних факторів виникнення психоемоційних розладів, що потребує проведення психотерапевтичних заходів.

Проведення психотерапевтичних методів – індивідуального психологічного дебрифінгу та позитивної психології дозволило мінімізувати та пом'якшити стрес, підвищити мотивацію дітей, що допомогло сформувати позитивне відношення до стоматологічного лікування та провести необхідні лікарські втручання.

Отримані дані підкреслюють необхідність мультимодального моніторингу психофізіологічного стану та розробки комплексної програми психологічної допомоги дітям в умовах війни, здатної сприяти збереженню стресостійкості та відновлювати здатність до подолання складних життєвих обставин.

Подальші дослідження будуть спрямовані на визначення відповідних психокорегуючих заходів, які допоможуть покращити якість життя досліджуваної популяції.

Література:

1. Ващенко Н. М., Розова К. В. Сприятливі умови для використання мелатоніну при короткочасному експериментальному стресі. *Зб. матеріалів XXI Всеукр. наук. конф., Лубни, 2025*. С. 58–60.
2. Гудзь Т. О. Аналіз специфіки коучингу у роботі з підлітками. *Інклюзія і суспільство*. 2024. Вип. 3(8). С. 98–103. DOI: <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-3-13>.
3. Клименко І. С. Особливості, що впливають на медико-психологічний супровід постраждалих осіб: аналіз даних та практичні рекомендації. *Інклюзія і суспільство*. 2024. Вип. 2(7). С. 74–81. DOI: <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2-11>
4. Матвійчук Х. Б., Скалат А. П., Скиданович С. І. Вміст кортизолу у крові та ротовій рідині як критерій стресової реакції у хворих на генералізований пародонтит та ускладнення виразкової хвороби дванадцятипалої кишки. *Галицький лікарський вісник*. 2015. № 22 (1). С. 42–45.
5. Михальський А. В., Михальська Ю. А. Сутність психічного здоров'я: визначення, критерії, ранні прояви розладів. *Інклюзія і суспільство*. 2025. Вип. 1(9). С. 83–90. DOI: <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-1-10>
6. APA Handbook of Health Psychology. Volume 1: Foundations and Context of Health Psychology. Edited by Neil Schneiderman. 2024. 1746 p. ISBN: 978-1-4338-3672-5.
7. Bomhof-Roordink H, Seldenrijk A, van Hout HP, van Marwijk HW, Diamant M, Penninx BW. Associations between life stress and subclinical cardiovascular disease are partly mediated by depressive and anxiety symptoms. *J Psychosom Res*. 2015. 78, 4, p. 332–339. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2015.02.009>
8. Buysse D. J., Reynolds Ch. F., Monk T. H., Berman S. R., Kupfer D. J. The Pittsburgh sleep quality index: A new instrument for psychiatric practice and research. *Psychiatry Research*. 1989. 28, 2. P. 193–213. DOI: [https://doi.org/10.1016/0165-1781\(89\)90047-4](https://doi.org/10.1016/0165-1781(89)90047-4)
9. Dieleman G. C., Huizink A. C., Tulen J. H., Utens E. M., Creemers H. E., van der Ende J., Verhulst F. C. Alterations in HPA-axis and autonomic nervous system functioning in childhood anxiety disorders point to a chronic stress hypothesis. *Psychoneuroendocrinology*. 2015. 51. P. 135–150. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2014.09.002>
10. Gavic L., Cigic L., Biocina Lukenda D., Gruden V., Gruden Pokupec J. S. The role of anxiety, depression, and psychological stress on the clinical status of recurrent aphthous stomatitis and oral lichen planus. *J Oral Pathol Med*. 2014. 43, 6. P. 410–417. DOI: <https://doi.org/10.1111/jop.12148>
11. Gillies D., Maiocchi L., Bhandari A. P., Taylor F., Gray C., O'Brien L. Psychological therapies for children and adolescents exposed to trauma. *Cochrane Database Syst Rev*. 2016. 10, 10, (CD012371). DOI: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD012371>
12. Juruena M. F., Erer F., Cleare A. J., Young A. H. The Role of Early Life Stress in HPA Axis and Anxiety. *Adv Exp Med Biol*. 2020. 1191, p. 141–153. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-32-9705-0_9
13. Kallen V. L., Tulen J. H., Utens E. M., Treffers P. D., De Jong F. H., Ferdinand R. F. Associations between HPA axis functioning and level of anxiety in children and adolescents with an anxiety disorder. *Depress Anxiety*. 2008. 25, 2. p. 131–141. DOI: <https://doi.org/10.1002/da.20287>
14. Karni-Visel Y., Hershkowitz I., Lamb M. E., Blasbalg U. Nonverbal Emotions While Disclosing Child Abuse: The Role of Interviewer Support. *Child Maltreat*. 2023. 28, 1. P. 66–75. DOI: <https://doi.org/10.1177/10775595211063497>
15. Maron E, Nutt D. Biological markers of generalized anxiety disorder. *Dialogues Clin Neurosci*. 2017. 19, 2. P. 147–158. DOI: <https://doi.org/10.31887/DCNS.2017.19.2/dnutt>
16. Metcalfe C., Smith G. D., Wadsworth E. A contemporary validation of the Reeder Stress Inventory. *Br J Health Psychol*. 2003. 8, 1. P. 83–94. DOI: <https://doi.org/10.1348/135910703762879228>
17. Papola D., Purgato M., Gastaldon C., Bovo C., van Ommeren M. Psychological and social interventions for the prevention of mental disorders in people living in low- and middle-income countries affected by humanitarian crises. *Cochrane Database Syst Rev*. 2020. 9, 9. (CD012417). DOI: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD012417.pub2>

18. Renoir T., Hasebe K., Gray L. Mind and body: how the health of the body impacts on neuropsychiatry. *Front Pharmacol.* 2013. 4, p. 158. DOI: <https://doi.org/10.3389/fphar.2013.00158>
19. Roberts N. P., Kitchiner N. J., Kenardy J., Robertson L., Lewis C. Multiple session early psychological interventions for the prevention of post-traumatic stress disorder. *Cochrane Database Syst Rev.* 2019. 8, 8, (CD006869). DOI: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD006869.pub3>
20. Sahu N. N. Sr, Gawai J. Disaster Effect Among Preadolescents Along With a Search for an Evidence-Based Preventive Approach: A Systematic Review. *Cureus.* 2023. 15, 7, (e41497). DOI: [10.7759/cureus.41497](https://doi.org/10.7759/cureus.41497)
21. Selye H. The stress of life, Rev. 1978. McGraw Hill.
22. Sharan P., Vellapandian C. Hypothalamic-Pituitary-Adrenal (HPA) Axis: Unveiling the Potential Mechanisms Involved in Stress-Induced Alzheimer's Disease and Depression. *Cureus.* 2024. 16, 8, (e67595). DOI: <https://doi.org/10.7759/cureus.67595>. PMID: 39310640
23. Tay A. K., Miah M. A. A., Khan S., Badrudduza M., Morgan K. Theoretical background, first stage development and adaptation of a novel Integrative Adapt Therapy (IAT) for refugees. *Epidemiol Psychiatr Sci.* 2019. 29, (e47). DOI: <https://doi.org/10.1017/S2045796019000416>
24. Vreeburg S. A., Zitman F. G., van Pelt J., Derijk R. H., Verhagen J. C. Salivary cortisol levels in persons with and without different anxiety disorders. *Psychosom Med.* 2010. 72, 4. P. 340–347. DOI: <https://doi.org/10.1097/PSY.0b013e3181d2f0c8>
25. World Health Organization. (2023). Stress. URL: <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/stress>
26. World Health Organization. WHO's response to health emergencies in Ukraine: annual report 2024. 2025. URL: <https://www.who.int/europe/publications/i/item/WHO-EURO-2025-12500-52274-80390>

References:

1. Vashchenko, N.M., & Rozova K.V. (2025). Spryatylyvi umovy dlya vykorystannya melatoninu pry korotkochasnomu eksperymentalnomu stresi [Favorable conditions for the use of melatonin in short-term experimental stress]. *Zb. materialiv XKHl Vseukr. nauk. konf. Lubny* (pp. 58–60) [in Ukrainian].
2. Hudz, T.O. (2024). Analiz spetsyfyky kouchynhu u roboti z pidlitkamy [Analysis of the specifics of coaching in working with adolescents]. *Inklyuziya i suspilstvo*, 3(8), 98–103. DOI: <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-3-13> [in Ukrainian].
3. Klymenko, I.S. (2024). Osoblyvosti, shcho vplyvayut na medyko-psykholohichnyy suprovid postrazhdalykh osib: analiz danykh ta praktychni rekomendatsiyi [Features affecting the medical and psychological support of victims: data analysis and practical recommendations]. *Inklyuziya i suspilstvo*, 2(7), 74–81. DOI: <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2-11> [in Ukrainian].
4. Matviychuk, Kh.B., Skalat, A.P., & Skydanovych, S.I. (2015). Vmist kortyzolu u krovi ta rotoviy ridyni yak kryteriy stresovoyi reaktsiyi u khvorykh na heneralizovanyy parodontyt ta uskladnennya vyrazkovoyi khvoroby dvanadtsyatypaloyi kyshky [Cortisol content in blood and oral fluid as a criterion of stress reaction in patients with generalized periodontitis and complications of duodenal ulcer]. *Halytskyi likarskyi visnyk*, 22 (1), 42–45 [in Ukrainian].
5. Mykhalskyi, A.V., & Mykhalska, Yu.A. (2025). Sutnist psykhhichnoho zdorovya: vyznachennya, kryteriyi, ranni proyavy rozladiv [The essence of mental health: definition, criteria, early manifestations of disorders]. *Inklyuziya i suspilstvo*, 1(9), 83–90. DOI: <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2025-1-10> [in Ukrainian].
6. APA Handbook of Health Psychology. (2024). Volume 1: Foundations and Context of Health Psychology. Edited by Neil Schneiderman. 1746 p. ISBN: 978-1-4338-3672-5 [in English].
7. Bomhof-Roordink, H., Seldenrijk, A., van Hout, H.P., van Marwijk, H.W., Diaman, M., & Penninx, B.W. (2015). Associations between life stress and subclinical cardiovascular disease are partly mediated by depressive and anxiety symptoms. *J Psychosom Res.*, 78, 4, 332–339. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2015.02.009> [in English].
8. Buysse, D.J., Reynolds, Ch.F., Monk, T.H., Berman, S.R., & Kupfer, D.J. (1989). The Pittsburgh sleep quality index: A new instrument for psychiatric practice and research. *Psychiatry Research*, 28, 2, 193–213. DOI: [https://doi.org/10.1016/0165-1781\(89\)90047-4](https://doi.org/10.1016/0165-1781(89)90047-4) [in English].
9. Dieleman, G.C., Huizink, AC, Tulen, J.H., Utens, E.M., Creemers, H.E., van der Ende, J., & Verhulst, F.C. (2015). Alterations in HPA-axis and autonomic nervous system functioning in childhood anxiety disorders point to a chronic stress hypothesis. *Psychoneuroendocrinology*, 51, 135–150. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2014.09.002> [in English].
10. Gavic, L., Cigic, L., Biocina Lukenda, D., Gruden, V., & Gruden Pokupec, J.S. (2014). The role of anxiety, depression, and psychological stress on the clinical status of recurrent aphthous stomatitis and oral lichen planus. *J Oral Pathol Med.*, 43, 6, 410–417. DOI: <https://doi.org/10.1111/jop.12148> [in English].
11. Gillies, D., Maiocchi, L., Bhandari, A.P., Taylor, F., Gray, C., & O'Brien, L. (2016). Psychological therapies for children and adolescents exposed to trauma. *Cochrane Database Syst Rev.* 10, 10, CD012371. DOI: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD012371> [in English].
12. Juruena, M.F., Eror, F., Cleare, A.J., & Young, A.H. (2020). The Role of Early Life Stress in HPA Axis and Anxiety. *Adv Exp Med Biol.*, 1191, 141–153. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-32-9705-0_9 [in English].

13. Kallen, V.L., Tulen, J.H., Utens, E.M., Treffers, P.D., De Jong, F.H., & Ferdinand, R.F. (2008). Associations between HPA axis functioning and level of anxiety in children and adolescents with an anxiety disorder. *Depress Anxiety*, 25, 2, 131–141. DOI: <https://doi.org/10.1002/da.20287>. PMID: 17340603 [in English].
14. Karni-Visel, Y., Hershkowitz, I., Lamb, M.E., & Blasbalg, U. (2023). Nonverbal Emotions While Disclosing Child Abuse: The Role of Interviewer Support. *Child Maltreat.*, 28, 1, 66–75. DOI: <https://doi.org/10.1177/10775595211063497> [in English].
15. Maron, E., & Nutt, D. (2017). Biological markers of generalized anxiety disorder. *Dialogues Clin Neurosci.*, 19, 2, 147–158. DOI: <https://doi.org/10.31887/DCNS.2017.19.2/dnutt> [in English].
16. Metcalfe, C., Smith, G.D., & Wadsworth, E. (2003). A contemporary validation of the Reeder Stress Inventory. *Br J Health Psychol.*, 8, 1, 83–94. DOI: <https://doi.org/10.1348/135910703762879228> [in English].
17. Papola, D., Purgato, M., Gastaldon, C., Bovo, C., van Ommeren, M. (2020). Psychological and social interventions for the prevention of mental disorders in people living in low- and middle-income countries affected by humanitarian crises. *Cochrane Database Syst Rev.*, 9, 9, CD012417. DOI: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD012417.pub2> [in English].
18. Renoir, T., Hasebe, K., & Gray, L. (2013). Mind and body: how the health of the body impacts on neuropsychiatry. *Front Pharmacol.*, 4, 158. DOI: <https://doi.org/10.3389/fphar.2013.00158> [in English].
19. Roberts, N.P., Kitchiner, N.J., Kenardy, J., Robertson, L., & Lewis C. (2019). Multiple session early psychological interventions for the prevention of post-traumatic stress disorder. *Cochrane Database Syst Rev.*, 8, 8, CD006869. DOI: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD006869.pub3> [in English].
20. Sahu, N.N. Sr, & Gawai, J. (2023). Disaster Effect Among Preadolescents Along With a Search for an Evidence-Based Preventive Approach: A Systematic Review. *Cureus.*, 15, 7, e41497. DOI: <https://doi.org/10.7759/cureus.41497> [in English].
21. Selye, H. (1978). *The stress of life*, Rev. McGraw Hill [in English].
22. Sharan, P., & Vellapandian, C. (2024). Hypothalamic-Pituitary-Adrenal (HPA) Axis: Unveiling the Potential Mechanisms Involved in Stress-Induced Alzheimer’s Disease and Depression. *Cureus*, 16, 8, e6759. DOI: <https://doi.org/10.7759/cureus.67595> [in English].
23. Tay, A.K., Miah, M.A.A., Khan, S., Badrudduza, M., & Morgan, K. (2019). Theoretical background, first stage development and adaptation of a novel Integrative Adapt Therapy (IAT) for refugees. *Epidemiol Psychiatr Sci.*, 29, e47. DOI: <https://doi.org/10.1017/S2045796019000416> [in English].
24. Vreeburg, S.A., Zitman, F.G., van Pelt, J., Derijk, R.H., & Verhagen, J.C. (2010). Salivary cortisol levels in persons with and without different anxiety disorders. *Psychosom Med.*, 72, 4, 340–347. DOI: <https://doi.org/10.1097/PSY.0b013e3181d2f0c8> [in English].
25. WHO. (2023). Stress. Retrieved from: <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/stress> [in English].
26. WHO. (2025). WHO’s response to health emergencies in Ukraine: annual report 2024. Retrieved from: <https://www.who.int/europe/publications/i/item/WHO-EURO-2025-12500-52274-80390> [in English].

Отримано: 02.12.2025

Рекомендовано: 26.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

Гела Тенгізович КАЛАНДІЯ,
аспірант кафедри спеціальної психології та медицини,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
E-mail: kalandiyagela@gmail.com
ORCID: 0009-0000-9238-3405

МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ ДЕПРЕСИВНИХ СТАНІВ У ДОРОСЛИХ ОСІБ З НАБУТОЮ ВТРАТОЮ ЗОРУ

Анотація. *Вступ.* Одними з найскладніших викликів сучасного українського суспільства є проблеми, пов'язані з тривогою та депресією. Особливо гострою ця проблематика постає у дорослих осіб із набутою втратою зору, у яких ризик розвитку депресивних станів у 2–3 рази перевищує показники загальної популяції. Втрата зору порушує звичний спосіб життя, призводить до обмеження автономії, змінює соціальні ролі та провокує глибоку емоційну кризу.

Мета роботи: дослідити механізми формування депресивних станів у дорослих осіб внаслідок набутої втрати зору та визначення основних чинників, що впливають на процес адаптації до інвалідизації.

Наукова новизна. У статті узагальнено й систематизовано сучасні теоретичні підходи до розуміння депресивних станів при набутій втраті зору на основі когнітивної моделі А. Бека та теорії навченої безпорадності М. Селігмана. Показано специфіку когнітивних спотворень, візуально-пов'язаного дистресу, змін самооцінки та ідентичності в осіб із набутою втратою зору. Систематизовано внутрішні (вік, особистісні риси, копінг-стратегії) та зовнішні (соціальна підтримка, доступність реабілітації, ставлення оточення) чинники адаптації. Окреслено роль адаптивних та неадаптивних копінг-стратегій, а також можливості психотерапевтичних втручань і міждисциплінарного підходу в профілактиці й корекції депресивних станів.

Висновки. Отримані результати підтверджують багатofакторність процесу формування депресивних станів при набутій втраті зору та підкреслюють важливість комплексного підходу до психологічної допомоги. Дослідження має практичне значення для розробки науково обґрунтованих програм корекції та реабілітації, підготовки спеціалізованих фахівців, а також впровадження ефективних стратегій профілактики й лікування депресивних станів у осіб із сенсорною інвалідністю.

Ключові слова: депресивні стани, набута втрата зору, копінг-стратегії, когнітивна модель Бека, навчена безпорадність, психосоціальна реабілітація, візуально-пов'язаний дистрес.

Gela Tengizovich KALANDIYA,
Postgraduate Student at the Department of Special Psychology and Medicine,
Dragomanov Ukrainian State University
E-mail: kalandiyagela@gmail.com
ORCID: 0009-0000-9238-3405

PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF DEPRESSIVE STATES FORMATION IN ADULTS WITH ACQUIRED VISUAL IMPAIRMENT

Abstract. Introduction. Mental health problems related to anxiety and depression are among the most pressing challenges in contemporary societies. Adults who experience acquired vision loss are at particularly high risk, with depressive disorders occurring two to three times more frequently in this group compared to the general population. Vision loss alters lifestyle, disrupts social roles and autonomy, and often triggers a profound emotional and existential crisis.

Purpose. To study the psychological mechanisms of the formation of depressive states in adults as a result of acquired vision loss and to identify the main factors influencing the process of adaptation to disability.

Scientific novelty. The article analyses the mechanisms of depressive state formation in the context of acquired vision loss through the lens of Beck's cognitive model and Seligman's learned helplessness theory. It systematizes internal (age, personality traits, coping strategies) and external (social support, access to rehabilitation, social attitudes) factors of adaptation, highlights the role of vision-related distress, changes in self-esteem and identity, and substantiates the importance of adaptive coping and multidisciplinary interventions for psychological support.

Conclusions. The findings emphasize the multifactorial nature of depressive states in adults with acquired visual impairment and justify the need for an integrated approach combining psychological assessment, psychotherapy, psychoso-

cial rehabilitation, and interdisciplinary cooperation. These results are significant for the development of evidence-based programs aimed at preventing and treating depressive states in individuals with acquired vision loss.

Key words: *depressive states, acquired vision loss, coping strategies, Beck's cognitive model, learned helplessness, psychosocial rehabilitation, vision-related distress.*

Вступ. Проблема депресивних станів внаслідок набутої втрати зору у дорослих осіб набуває особливої гостроти в контексті зростаючої поширеності офтальмологічних захворювань у світі. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, понад 2,2 мільярда людей мають порушення зору, з яких щонайменше 1 мільярд випадків можна було запобігти або ще не вирішено. В Україні, згідно з офіційною статистикою Міністерства охорони здоров'я, кількість осіб з інвалідністю по зору щорічно зростає на 3–5 %, що свідчить про масштабність проблеми [19; 20].

Втрата зору в дорослому віці кардинально змінює життєвий уклад людини, призводячи до руйнування звичних соціальних зв'язків, професійних планів та особистої автономії. Дослідження показують, що у 60–70 % осіб, які втратили зір після 18 років, розвиваються клінічно значущі депресивні розлади протягом першого року після діагностування. Показники депресії в даній групі в 3–4 рази перевищують аналогічні в загальній популяції того ж віку.

Особливу увагу привертає феномен «каскадної інвалідизації», коли депресивні стани, що виникли внаслідок втрати зору, призводять до подальшого погіршення адаптаційних можливостей, зниження мотивації до реабілітації та формування вторинних психосоматичних розладів. Такий процес створює замкнене коло, де психологічні наслідки інвалідності посилюють її функціональні прояви.

Сучасні підходи до реабілітації осіб з втратою зору переважно зосереджені на відновленні практичних навичок та технічному забезпеченні, тоді як психологічний компонент адаптації залишається недостатньо дослідженим. Брак системного розуміння механізмів розвитку депресивних станів у цієї категорії осіб обмежує ефективність комплексних реабілітаційних програм та знижує якість життя пацієнтів.

У контексті розвитку інклюзивного суспільства та реформування системи надання допомоги особам з інвалідністю в Україні, дослідження психологічних аспектів адаптації до втрати зору набуває не лише наукового, але й практичного значення для розробки ефективних протоколів психологічної підтримки та профілактики депресивних розладів у даній категорії осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне розуміння депресивних станів при набутій втраті зору ґрунтується на кількох провідних теоретичних моделях, які пояснюють механізми їх виникнення та розвитку.

Когнітивна модель депресії, розроблена А. Беком [3], залишається однією з найбільш впливових теоретичних рамок для розуміння депресивних розладів. Згідно з цією моделлю, депресія виникає внаслідок дії трьох взаємопов'язаних механізмів: когнітивної тріади негативного мислення (негативні думки про себе, світ та майбутнє), систематичних помилок у обробці інформації та формування негативних автоматичних думок. Пізніше науковець запропонував уніфіковану модель депресії, в якій депресивний стан розглядається як адаптивна відповідь на сприйняту втрату життєво важливих ресурсів, включаючи соціальні зв'язки, професійну ідентичність або фізичні можливості [4].

Застосування когнітивної моделі до контексту набутої втрати зору демонструє специфічні прояви когнітивних спотворень. Дослідження показують, що особи з набутою втратою зору часто демонструють катастрофічне мислення («я ніколи не зможу жити нормально»), надмірну персоналізацію («це сталося через мою недбалість») та дихотомічне оцінювання ситуації («якщо я не можу бачити ідеально, то я абсолютно безпорадний») [15].

Теорія навченої безпорадності, первинно сформульована М. Селігманом, надає альтернативне пояснення механізмів формування депресії. Згідно з цією теорією, депресія виникає, коли індивід навчається тому, що його спроби контролювати або змінити негативні ситуації не приносять результату, що призводить до пасивності та втрати мотивації навіть у ситуаціях, де контроль можливий [14]. Подальший розвиток теорії включив атрибутивні процеси, де песимістичний атрибутивний стиль (схильність пояснювати негативні події

внутрішніми, стабільними та глобальними причинами) значно підвищує ризик розвитку депресії [1].

У контексті втрати зору навчена безпорадність може проявлятися як стійке переконання в неможливості адаптації до нових умов життя, відмова від освоєння компенсаторних навичок та повна залежність від допомоги інших осіб. Дослідження [18] показало, що студенти з порушеннями зору, які демонструють симптоми навченої безпорадності, мають значно нижчі показники академічної успішності та соціальної адаптації.

Специфіка депресивних розладів при набутій втраті зору має певні відмінності від депресії при вроджених порушеннях зору. Лонгітудне дослідження національної вибірки показало, що набута втрата зору асоціюється з підвищеним ризиком розвитку депресії в усіх вікових групах, причому найбільший ризик спостерігається у молодих та осіб середнього віку [4]. Поширеність клінічно значущих депресивних симптомів серед дорослих з втратою зору становить приблизно 25 %, що в 2–3 рази перевищує показники в загальній популяції.

Важливим аспектом є те, що при набутій втраті зору депресивні симптоми часто супроводжуються специфічним візуально-пов'язаним дистресом (vision-specific distress), який є незалежним предиктором тяжкості депресивної симптоматики, незалежно від ступеня порушення зору та тривалості захворювання [5]. Цей феномен відрізняється від загальної депресивної симптоматики та потребує специфічних терапевтичних підходів.

Мета дослідження. У рамках даної статті ставимо за мету дослідити механізми формування депресивних станів у дорослих осіб внаслідок набутої втрати зору та визначити основні чинники, що впливають на процес адаптації до інвалідизації.

Виклад основного матеріалу. Процес психологічного реагування на набуту втрату зору характеризується складною послідовністю когнітивних, емоційних та поведінкових змін, які можуть призвести до формування депресивного стану.

Модель п'яти стадій горювання Е. Кюблер-Росс, первинно розроблена для термінальних хворих, виявилася корисною для розуміння процесу адаптації до набутої втрати зору [10]. Дослідження психологічного впливу втрати зору показало, що пацієнти проходять через етапи «заперечення» та поступово рухаються до «прийняття» свого стану [15]. Однак цей процес не є лінійним і може характеризуватися зворотними переходами між стадіями залежно від зовнішніх обставин та індивідуальних особливостей.

Початкова стадія заперечення може тривати від кількох тижнів до кількох місяців і характеризується відмовою визнавати реальність діагнозу, пошуком альтернативних медичних думок та нереалістичними очікуваннями щодо відновлення зору. Хоча ця стадія може забезпечити емоційну дистанцію та захист від пригнічення, вона також може перешкоджати своєчасному зверненню за реабілітаційною допомогою [7].

Когнітивні спотворення при втраті зору мають специфічні особливості порівняно з іншими формами депресії. Дослідження показують, що особи з набутою втратою зору схильні до розвитку катастрофічних інтерпретацій своєї ситуації, де будь-які труднощі розглядаються як докази повної безпорадності [3]. Поширеними є також селективна увага до негативних аспектів ситуації (неможливість водити автомобіль, читати дрібний текст) при ігноруванні збережених можливостей та ресурсів.

Концепція візуально-пов'язаного дистресу відіграє центральну роль у формуванні депресивних симптомів. Цей феномен включає емоційні реакції, специфічно пов'язані з втратою зору, такі як страх перед подальшим погіршенням зору, тривога щодо безпеки пересування, сором через використання допоміжних засобів [5]. Важливо, що візуально-пов'язаний дистрес є надійним предиктором депресивної симптоматики навіть при контролі ступеня порушення зору та соціально-демографічних факторів.

Роль самооцінки та образу тіла у формуванні депресивних станів при втраті зору є особливо значущою для молодих дорослих. Дослідження [7] показало, що молоді люди з глибокою втратою зору переживають значне зниження самооцінки, пов'язане з неможливістю виконувати соціальні ролі та досягати професійних цілей. Учасники дослідження повідомляли про відчуття «неповноцінності» та переконання, що вони «будуть безробітними все життя» та не зможуть фінансово підтримувати свої сім'ї.

Зміни в образі тіла при втраті зору включають не лише втрату візуального самосприйняття, але й зміни в кінестетичному та просторовому самоусвідомленні. Особи з набутою втратою зору часто повідомляють про відчуття втрати контролю над своїм тілом, невпевненість у рухах та страх фізичної травми, що призводить до соціального відходу та зниження фізичної активності [12].

Процес переосмислення ідентичності є критичним аспектом психологічної адаптації. Дорослі з набутою втратою зору часто описують необхідність «переосмислити свою особистість», оскільки вони більше не можуть виконувати попередні ролі на роботі, вдома або в дозвіллі. Цей процес може супроводжуватися глибоким екзистенціальним стресом та кризою сенсу життя.

Процес адаптації до набутої втрати зору визначається складною взаємодією внутрішніх та зовнішніх факторів, які можуть як сприяти, так і перешкоджати успішному пристосуванню до нових умов життя.

Серед внутрішніх факторів вік втрати зору є одним з найбільш значущих предикторів успішності адаптації. Дослідження [11] показало, що особи, які втратили зір у більш молодому віці, зазвичай демонструють кращу довгострокову адаптацію порівняно з тими, у кого втрата зору сталася в похилому віці. Водночас молоді дорослі в початковому періоді можуть переживати більш виражений дистрес через раптові зміни в сімейних та професійних ролях.

Характер втрати зору також суттєво впливає на процес адаптації. Особи з поступовою втратою зору мають більше можливостей для поступового освоєння компенсаторних стратегій порівняно з тими, хто зіткнувся з раптовою повною втратою зору [17]. Дослідження військовослужбовців показало, що ті, хто втратив зір внаслідок бойових дій, демонстрували вищі рівні прийняття свого стану та гордості за обставини втрати зору порівняно з особами з небойовими причинами порушення зору [16].

Особистісні риси відіграють критичну роль у виборі стратегій подолання. Дослідження [18] виявило, що оптимізм та психологічна стійкість є значущими предикторами проактивного подолання у осіб з порушеннями зору. Особи з вищими показниками оптимізму демонструють більшу готовність до освоєння нових навичок, використання допоміжних технологій та підтримання соціальних контактів.

Копінг-стратегії при втраті зору можна класифікувати на адаптивні та неадаптивні. До адаптивних стратегій належать рефлексивний копінг (обдумування ситуації та пошук рішень), проблемно-орієнтований копінг (активні дії для подолання труднощів), пошук соціальної підтримки та когнітивна реструктуризація (зміна способу мислення про ситуацію) [9]. Дослідження показують, що використання *engaging coping strategies* асоціюється з кращою якістю життя та нижчими рівнями депресивних симптомів.

Неадаптивні стратегії включають уникаючий копінг, соціальний відхід, зловживання психоактивними речовинами та румінації. Хоча уникаючий копінг традиційно розглядається як негативна стратегія, деякі дослідження показують, що він може бути тимчасово корисним, надаючи особі час для мобілізації внутрішніх ресурсів [13].

Серед зовнішніх факторів соціальна підтримка є одним з найбільш потужних предикторів успішної адаптації. Дослідження показують різну динаміку потреби в підтримці залежно від етапу адаптації: на початкових етапах критичною є підтримка сім'ї, тоді як через 6–18 місяців більшого значення набуває підтримка друзів та осіб з подібним досвідом.

Якість сімейних стосунків може як полегшувати, так і ускладнювати процес адаптації. Дослідження військовослужбовців показало, що набута втрата зору створює значний стрес у подружніх стосунках через зміну динаміки залежності та необхідність перерозподілу ролей у сім'ї [16]. Водночас підтримуючі сімейні стосунки є потужним протективним фактором проти розвитку депресії.

Доступність та якість реабілітаційних послуг суттєво впливають на результати адаптації. Комплексна реабілітація слабкого зору, що включає навчання навичкам повсякденного життя, орієнтації та мобільності, використання допоміжних технологій та психологічну підтримку, демонструє значущі позитивні ефекти на якість життя та зниження депресивних симптомів [5].

Соціально-економічні фактори також відіграють важливу роль. Дослідження показують, що лише 44 % осіб працездатного віку з сліпотою або серйозними порушеннями зору

є працевлаштованими, порівняно з 79 % осіб без інвалідності [11]. Економічна нестабільність створює додатковий стрес та може перешкоджати доступу до якісних реабілітаційних послуг.

Ставлення суспільства та наявність бар'єрів у навколишньому середовищі також впливають на процес адаптації. Дискримінація та стигматизація, пов'язані з інвалідністю, можуть призводити до соціального відходу та зниження самооцінки [8]. Водночас доступне фізичне середовище та інклюзивні соціальні практики сприяють успішній інтеграції осіб з втратою зору.

Ефективна система підтримки осіб з набутою втратою зору повинна базуватися на науково обґрунтованих підходах та враховувати специфічні потреби цієї категорії пацієнтів.

Методи психологічної діагностики депресії при втраті зору потребують адаптації стандартних інструментів. Шкала депресії Бека (BDI) залишається одним з найбільш валідних інструментів для оцінки депресивних симптомів у цій популяції, показуючи середній бал 9,6 у дослідженні осіб з діагностованими очними захворюваннями [15]. Однак необхідно враховувати, що деякі соматичні симптоми депресії можуть бути пов'язані безпосередньо з втратою зору, а не з депресивним розладом.

Дослідження показують критичну недостатність діагностики та лікування: приблизно 91 % осіб з порушеннями зору, які демонструють ознаки депресії або тривоги, не отримують послуг психічного здоров'я [11]. Це вказує на необхідність впровадження систематичного скринінгу в офтальмологічних закладах та центрах реабілітації зору.

Специфічними індикаторами для психологічного втручання є: наявність суїцидальних думок (що було виявлено у кількох учасників дослідження), виражений візуально-пов'язаний дистрес, соціальний відхід тривалістю більше 3 місяців, відмова від участі в реабілітаційних програмах та зловживання психоактивними речовинами як стратегія подолання.

Problem-Solving Therapy (Терапія орієнтована на вирішення проблем) демонструє особливу ефективність у лікуванні депресії при втраті зору. Рандомізовані контрольовані дослідження показали, що Problem-Solving Therapy, що надається через телефон, призводить до значущого покращення тяжкості депресивних симптомів, якості життя та впевненості у використанні проблемно-орієнтованих копінг-навичок через три місяці після початку лікування [5]. Важливою перевагою методу є можливість надання послуг фахівцями з рівнем магістра або бакалавра, що розширює доступність лікування.

Когнітивно-поведінкова терапія, адаптована для осіб з втратою зору, фокусується на двох основних компонентах: зменшення румінаційного способу мислення у відповідь на інвалідність та допомога в корекції та досягненні реалістичних цілей [7]. Ефективність терапії підтверджена метааналізом, який показав помірну ефективність порівняно зі звичайним доглядом.

Емоційно-орієнтована терапія показала специфічні переваги для зменшення депресивних симптомів порівняно з проблемно-орієнтованими підходами. Дослідження [18] виявило, що хоча проблемно-орієнтована терапія була ефективнішою для покращення адаптації до втрати зору, лише емоційно-орієнтована терапія призводила до значущого зменшення депресивних симптомів.

Програми самоменеджменту, що надаються в груповому форматі, демонструють стабільні позитивні результати. Метааналіз показав, що самоменеджмент був значно ефективнішим за контрольні умови у зменшенні психологічного дистресу та покращенні самоефективності й функціонування у пацієнтів з віково-пов'язаною макулярною дегенерацією, з ефектами, що тривають до шести місяців після завершення програми [5].

Роль міждисциплінарної команди є критичною для забезпечення комплексного догляду. Дельфійське дослідження виявило сім ключових факторів, важливих для лікування проблем психічного здоров'я у клієнтів з порушеннями зору: характеристики порушення зору, фактори навколишнього середовища, стресори, емоційні аспекти, роль та ставлення професіонала, особливості терапевтичного середовища та доступність матеріалів [6].

Оптимальна міждисциплінарна команда повинна включати офтальмолога, психолога/психотерапевта, спеціаліста з реабілітації зору, інструктора з орієнтації та мобільності, ерготерапевта, соціального працівника та, за потреби, психіатра для медикаментозного лікування.

Координація між учасниками команди та регулярний моніторинг прогресу є обов'язковими компонентами ефективного втручання.

Специфічні рекомендації для практичної реалізації включають: впровадження систематичного скринінгу депресії та тривоги в усіх офтальмологічних закладах з використанням валідованих інструментів; створення мультидисциплінарних центрів реабілітації зору з обов'язковим включенням послуг психічного здоров'я; розвиток телемедицини програм для забезпечення доступності психологічної підтримки; підготовка спеціалізованих фахівців з психічного здоров'я, що мають знання про специфіку роботи з особами з втратою зору; створення груп взаємопідтримки; розробка адаптованих матеріалів та технологій для психотерапевтичної роботи з особами з порушеннями зору.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, формування депресивних станів у дорослих осіб внаслідок набутої втрати зору представляє складний багатофакторний процес, що включає взаємодію когнітивних, емоційних, соціальних та біологічних механізмів. Теоретичні моделі надають фундаментальне розуміння основних механізмів, при цьому специфіка втрати зору вимагає урахування унікальних аспектів, таких як візуально-пов'язаний дистрес та необхідність переосмислення ідентичності.

Процес адаптації визначається складною взаємодією внутрішніх факторів (вік, особистісні риси, копінг-стратегії) та зовнішніх чинників (соціальна підтримка, доступність реабілітаційних послуг, соціально-економічні умови). Успішна адаптація потребує комплексного підходу, що поєднує раннє виявлення депресивних симптомів, спеціалізовані психотерапевтичні втручання, соціальну підтримку та мультидисциплінарну реабілітацію.

Ефективність втручань підтверджена значним корпусом досліджень, що демонструють позитивні ефекти проблемно-орієнтованої терапії, програм самоменеджменту та комплексної реабілітації. Однак існує критична потреба у покращенні доступності реабілітаційних послуг для цієї популяції та підготовці спеціалізованих фахівців.

Подальші дослідження мають зосередитися на розробці персоналізованих підходів до лікування, дослідженні довгострокових ефектів втручань та вивченні механізмів, що забезпечують стійкість позитивних змін. Особлива увага повинна приділятися розробці інноваційних технологій та телемедицини підходів для забезпечення широкого доступу до якісної реабілітаційної та корекційної допомоги.

Література:

1. Abramson L.Y., Seligman M.E., Teasdale J.D. Learned helplessness in humans: Critique and reformulation. *Journal of Abnormal Psychology*. 1978. Vol. 87. № 1. P. 49–74.
2. Beck A.T., Bredemeier K. A unified model of depression. *Clinical Psychological Science*. 2016. Vol. 4. № 4. P. 596–619. DOI: <https://doi.org/10.1177/2167702616628523>.
3. Beck A.T. et al. Beck's cognitive model of depression: Evolution, modern evidence and critical appraisal. *Scientific Research Publishing*. 2025. Vol. 1. P. 12–25. DOI: 10.4236/psych.2025.161002.
4. Choi H.G., Lee M.J., Lee S.M. Visual impairment and risk of depression: A longitudinal follow-up study using a national sample cohort. *Scientific Reports*. 2018. Vol. 8. P. 2083. DOI: 10.1038/s41598-018-20374-5.
5. Demmin D., Silverstein S. Visual impairment and mental health: Unmet needs and treatment options. *Clinical Ophthalmology*. 2020. Vol. 14. P. 4229–4251. DOI: 10.2147/OPHTH.S258783.
6. Braakman J., Sterkenburg P. S. Needed adaptations in psychological treatments for people with vision impairment: A Delphi study, including clients, relatives, and professionals. *Frontiers in Psychology*. 2023. Vol. 14. P. 1028084. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1028084.
7. Garcia G.A., Khoshnevis M., Gale J. et al. Profound vision loss impairs psychological well-being in young and middle-aged individuals. *Clinical Ophthalmology*. 2017. Vol. 11. P. 417–427. DOI: 10.2147/OPHTH.S113414.
8. Jackson A.J. et al. Association of perceived discrimination with emotional well-being in older adults with visual impairment. *JAMA Ophthalmology*. 2019. Vol. 137. № 7. P. 825–832. DOI: 10.1001/jamaophthalmol.2019.1230.
9. Krithika A., Garip G. Coping strategies, vision-related quality of life, and emotional health in managing retinitis pigmentosa. *BMC Ophthalmology*. 2018. Vol. 18. № 1. P. 21. DOI: 10.1186/s12886-018-0689-2.
10. Kübler-Ross E. *On Death and Dying*. New York: Routledge, 1973.
11. NCOA. Supporting your mental health: How to cope with vision loss. National Council on Aging. 2024. URL: <https://www.ncoa.org/article/vision-loss-and-mental-health-how-to-cope-and-adapt>.
12. Nyman S.R., Gosney M.A., Victor C.R. Psychosocial impact of visual impairment in working-age adults. *The British Journal of Ophthalmology*. 2010. Vol. 94. № 11. P. 1427–1431. DOI: 10.1136/bjo.2009.164814.

13. Rai H., Rohatgi J., Dhaliwal U. Coping strategy in persons with low vision or blindness – an exploratory study. *Indian Journal of Ophthalmology*. 2019. Vol. 67. № 5. P. 669–676. DOI: 10.4103/ijo.IJO_1655_18.
14. Seligman M.E. Learned helplessness: Theory of depression. *Positive Psychology*. 2024.
15. Senra H. et al. Psychological impact of vision loss. *Mental Health Journal*. 2022. Vol. 6. № 3. P. 25–31. URL: <https://www.mentalhealthjournal.org/articles/psychological-impact-of-vision-loss.pdf>.
16. Stevelink S.A.M., Malcolm E.M., Fear N.T. Visual impairment, coping strategies and impact on daily life: A qualitative study among working-age UK ex-service personnel. *BMC Public Health*. 2015. Vol. 15. P. 1118. DOI: 10.1186/s12889-015-2455-1.
17. Sturrock B.A. et al. The influence of coping on vision-related quality of life in patients with low vision. *Investigative Ophthalmology & Visual Science*. 2015. Vol. 56. № 4. P. 2416–2422. DOI: 10.1167/iov.14-16223.
18. Tshuma N. et al. Challenges and coping strategies of the visually impaired adults: A brief exploratory systematic literature review. *International Journal of Research*. 2022. Vol. 6. № 2. P. 245–267. DOI: <https://doi.org/10.32936/pssj.v6i2.301>.
19. World Health Organization. World report on vision. Geneva: WHO, 2019. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241516570>.
20. World Health Organization. Blindness and visual impairment: Fact sheet. Geneva: WHO, 2023. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/blindness-and-visual-impairment>

References:

1. Abramson, L.Y., Seligman, M.E., & Teasdale, J.D. (1978). Learned helplessness in humans: Critique and reformulation. *Journal of Abnormal Psychology*, Vol. 87. №1, 49–74 [in English].
2. Beck, A.T., & Bredemeier, K. (2016). A unified model of depression. *Clinical Psychological Science*, 4(4), 596–619. DOI: <https://doi.org/10.1177/2167702616628523> [in English].
3. Beck, A.T., et al. (2025). Beck's cognitive model of depression: Evolution, modern evidence and critical appraisal. *Scientific Research Publishing*. Vol. 1, 12–25. DOI: 10.4236/psych.2025.161002 [in English].
4. Choi, H.G., Lee, M.J., & Lee, S.M. (2018). Visual impairment and risk of depression: A longitudinal follow-up study using a national sample cohort. *Scientific Reports*, 8, 2083. DOI: 10.1038/s41598-018-20374-5 [in English].
5. Demmin, D., & Silverstein, S. (2020). Visual impairment and mental health: Unmet needs and treatment options. *Clin Ophthalmol*, 14, 4229–4251. DOI: 10.2147/OPHTH.S258783 [in English].
6. Braakman, J., & Sterkenburg, P. S. (2023). Needed adaptations in psychological treatments for people with vision impairment: A Delphi study, including clients, relatives, and professionals. *Frontiers in Psychology*. 14. 1028084. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1028084 [in English].
7. Garcia, G.A., Khoshnevis, M., & Gale, J., et al. (2017). Profound vision loss impairs psychological well-being in young and middle-aged individuals. *Clin Ophthalmol.*, 11, 417–427. DOI: 10.2147/OPHTH.S113414 [in English].
8. Jackson A.J., et al. (2019). Association of perceived discrimination with emotional well-being in older adults with visual impairment. *JAMA Ophthalmology*. 137(7), 825–832. DOI: 10.1001/jamaophthalmol.2019.1230 [in English].
9. Krithika Anil, & Gulcan Garip (2018). Coping strategies, vision-related quality of life, and emotional health in managing retinitis pigmentosa. *BMC Ophthalmology*, 18 (1), 21. DOI: 10.1186/s12886-018-0689-2 [in English].
10. Kübler-Ross, E. (1973). *On death and dying*. New York: Routledge [in English].
11. NCOA. (2024). Supporting your mental health: How to cope with vision loss. National Council on Aging. Retrieved from: <https://www.ncoa.org/article/vision-loss-and-mental-health-how-to-cope-and-adapt> [in English].
12. Nyman, S.R., Gosney, M.A., & Victor, C.R. (2010). Psychosocial impact of visual impairment in working-age adults. *The British Journal of Ophthalmology*, 94(11), 1427–1431. DOI: 10.1136/bjo.2009.164814 [in English].
13. Rai, H., Rohatgi, J., & Dhaliwal, U. (2019). Coping strategy in persons with low vision or blindness – an exploratory study. *Indian Journal of Ophthalmology*, 67(5), 669–676. DOI: 10.4103/ijo.IJO_1655_18 [in English].
14. Seligman, M.E. (2024). Learned helplessness: Theory of depression. *Positive Psychology* [in English].
15. Senra, H., et al. (2022). Psychological impact of vision loss. *Mental Health Journal*, 6(3), 25–31. <https://www.mentalhealthjournal.org/articles/psychological-impact-of-vision-loss.pdf> [in English].
16. Sharon, A. M., Stevelink, Estelle M. Malcolm, Nicola T. Fear (2015). Visual impairment, coping strategies and impact on daily life: A qualitative study among working-age UK ex-service personnel. *BMC Public Health*. 15. 1118. DOI: 10.1186/s12889-015-2455-1 [in English].
17. Sturrock, B.A., et al. (2015). The influence of coping on vision-related quality of life in patients with low vision. *Investigative Ophthalmology & Visual Science*, 56(4), 2416–2422. DOI: 10.1167/iov.14-16223 [in English].

18. Tshuma, N., et al. (2022). Challenges and coping strategies of the visually impaired adults: A brief exploratory systematic literature review. *International Journal of Research*, Vol. 6, № 2, 245–267. <https://doi.org/10.32936/pssj.v6i2.301> [in English].
19. World Health Organization. (2019). *World report on vision*. Geneva: World Health Organization. Retrieved from <https://www.who.int/publications/i/item/9789241516570> [in English].
20. World Health Organization. (2023). *Blindness and visual impairment: Fact sheet*. WHO Media Centre. Retrieved from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/blindness-and-visual-impairment> [in English].

Отримано: 06.11.2025

Рекомендовано: 02.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

Людмила Миколаївна КОМАРНІЦЬКА,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри психології, реабілітації та адаптації,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: kob-1974@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6742-8314

Ірина Михайлівна ЗАВАДСЬКА,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: irynazavadaska80@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7680-9514

ФЕНОМЕН ПАНІКИ ТА ГРУПОВА ПОВЕДІНКА В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. Вступ. У сучасних умовах зростання кількості надзвичайних ситуацій, соціальних потрясінь та інформаційних загроз феномен паніки набуває особливої актуальності. Паніка розглядається як складний соціально-психологічний процес, що виникає під впливом стресогенних чинників і характеризується швидким поширенням ірраціональних емоційних реакцій у групі. Вивчення механізмів панічних настроїв та особливостей групової поведінки в кризових ситуаціях є важливим для формування ефективних стратегій подолання колективної тривоги та організації чіткої комунікації на рівні спільнот і служб реагування. Аналіз соціально-психологічних закономірностей паніки дозволяє зрозуміти, як індивідуальні переживання перетворюються на масові поведінкові моделі, що впливають на суспільну стабільність та безпеку.

Мета полягає у всебічному дослідженні феномену паніки та групової поведінки в кризових ситуаціях через виявлення ключових соціально-психологічних чинників, механізмів поширення панічних реакцій та особливостей колективної взаємодії, що визначають динаміку поведінки групи під впливом загрози.

Новизна роботи полягає у комплексному підході до аналізу паніки як інтегрованого феномену, що поєднує емоційні, когнітивні та поведінкові компоненти. У дослідженні уточнено роль соціальних комунікацій, лідерства та групових норм у формуванні та пригніченні панічних станів, а також підкреслено значення інформаційного середовища як каталізатора або стабілізатора колективних реакцій. Розкрито специфіку механізмів зараження емоціями, групової конформності та розсіювання відповідальності, які визначають характер поведінки великих груп у стресових умовах.

Висновки. Проведений соціально-психологічний аналіз засвідчує, що паніка є результатом сукупної дії емоційних імпульсів, когнітивних викривлень та групових динамік, які посилюються в умовах невизначеності та дефіциту достовірної інформації. Розуміння закономірностей панічних процесів дозволяє розробити ефективні моделі кризової комунікації, підвищити психологічну готовність населення та оптимізувати дії служб реагування. Системний підхід до вивчення групової поведінки у критичних ситуаціях сприяє формуванню стратегій, спрямованих на зменшення соціальної напруги, попередження деструктивних реакцій та забезпечення колективної безпеки.

Ключові слова: паніка, групова поведінка, кризові ситуації, соціально-психологічні механізми, емоційне зараження, колективна тривога, соціальна взаємодія, кризова комунікація.

Liudmyla Mykolaivna KOMARNITSKA,
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Psychology, Rehabilitation and Adaptation,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
E-mail: kob-1974@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6742-8314

Iryna Mykhailivna ZAVADSKA,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Inclusive Education, Rehabilitation and Humanities,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
«Kamianets-Podilskyi State Institute»
E-mail: irynazavadska80@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7680-9514

THE PHENOMENON OF PANIC AND GROUP BEHAVIOR IN CRISIS SITUATIONS: A SOCIO-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

Abstract. Introduction. *In the modern context of increasing emergencies, social upheavals and information-related threats, the phenomenon of panic has become particularly significant. Panic is understood as a complex socio-psychological process that arises under the influence of stressogenic factors and is characterized by the rapid spread of irrational emotional reactions within a group. Studying the mechanisms of panic reactions and the specific features of group behavior in crisis situations is essential for developing effective strategies to overcome collective anxiety and to establish clear communication at the level of communities and emergency response services. Analyzing the socio-psychological patterns of panic makes it possible to understand how individual experiences transform into mass behavioral models that affect social stability and safety.*

Purpose. *The purpose is to comprehensively examine the phenomenon of panic and group behavior in crisis situations by identifying key socio-psychological factors, mechanisms of the spread of panic reactions, and features of collective interaction that determine the dynamics of group behavior under threat.*

Scientific novelty. *The novelty of the work lies in a holistic approach to analyzing panic as an integrated phenomenon combining emotional, cognitive and behavioral components. The study clarifies the role of social communication, leadership and group norms in the formation and suppression of panic states, and emphasizes the importance of the information environment as a catalyst or stabilizer of collective reactions. It reveals the specific mechanisms of emotional contagion, group conformity and diffusion of responsibility that shape the behavior of large groups under stressful conditions.*

Conclusions. *The socio-psychological analysis conducted demonstrates that panic results from the combined influence of emotional impulses, cognitive distortions and group dynamics, all of which intensify under conditions of uncertainty and lack of reliable information. Understanding the regularities of panic processes allows for the development of effective crisis communication models, enhancement of psychological preparedness among the population and optimization of emergency response actions. A systemic approach to studying group behavior in critical situations contributes to the formation of strategies aimed at reducing social tension, preventing destructive reactions and ensuring collective safety.*

Key words: *panic, group behavior, crisis situations, socio-psychological mechanisms, emotional contagion, collective anxiety, social interaction, crisis communication.*

Вступ. *Актуальність проблеми дослідження феномену паніки та групової поведінки в кризових ситуаціях зумовлена зростанням кількості соціальних, техногенних, воєнних та природних загроз, що створюють високий рівень невизначеності та стресу для населення. У сучасному суспільстві, де інформаційні потоки поширюються миттєво, а дезінформація може набувати масового характеру, панічні реакції формуються швидше та охоплюють значно ширші соціальні групи. Це підсилює вразливість спільнот до хаотичної поведінки, деструктивних колективних дій та погіршення соціальної стабільності.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Бенігно Еміліо Агірре, автор наукової роботи на тему «Panic Flight in the Social Sciences of Disasters», переглядає соціально-психологічні дослідження евакуацій і критикує усталені у інженерів / моделювальників уявлення про «іраціональну», «егоцентричну» поведінку у паніці. Автор підкреслює, що сучасні емпіричні дослідження все частіше демонструють: під час евакуацій люди діють як соціалізовані, раціональні індивіди, показують солідарність і готовність допомагати один одному, а не просто сліпо «наслідують масу» [2].*

«The manifestation and causes of public panic in the early stages of the pandemic» – недавнє дослідження, яке вивчало динаміку «публічної паніки» на початку пандемії COVID-19. Згідно з результатами опитувань, страх, невизначеність і відсутність достовірної інформації призвели до значного зростання рівня тривоги, масового бажання жорстких заходів та сплесків недовіри. Автори показали, наскільки швидко поширювалися панічні настрої, і як соціальні/інформаційні умови (інформаційна недостатність, чутки, непрозорість) слугували каталізаторами панічної поведінки [8].

У дослідженні Ван Хао «Analysis of Group Behavior and Regulation Strategies under Emergencies» представлені сучасні тенденції: автор аналізує еволюційні стадії групової поведінки в надзвичайних ситуаціях – від її зародження до згасання – та виділяє фактори, що впливають на цю динаміку (структура групи, канали комунікації, рівень загрози, інформаційний потік). Дослідження пропонує практично орієнтовані стратегії регулювання групової поведінки під час криз [7].

Крім того, класичні та узагальнювальні дослідження – як-от Analysis of Crowd Behaviour Theories in Panic Situation» – аналізують моделі поведінки натовпу під час паніки, рішення у небезпеці та проблеми комунікації в екстремальних умовах. Ця робота показує, що натовп у паніці часто поводить себе не як однорідна маса, а як сукупність окремих індивідів, які орієнтуються на знайомих, друзів або лідерів.

Додатково, моделювання групової поведінки з урахуванням емоційного зараження – наприклад «Crowd Behavior Simulation with Emotional Contagion in Unexpected Multi-hazard Situations» – надає важливі підґрунтя для розуміння, як емоції страху й тривоги можуть поширюватися в натовпі, впливати на рішення, змінювати траєкторії евакуації та породжувати нестандартну поведінку [10].

Іноді – як у дослідженні «Panic contagion and the evacuation dynamics» – паніку навіть порівнюють із заразним «соціальним вірусом»: автори описують механізми «зараження» емоцією страху серед груп людей та їхню поведінку під час евакуації з урахуванням топологічних параметрів простору [9].

Таким чином, сучасні дослідження – як емпіричні (опитування, спостереження під час пандемії), так і теоретичні / модельні – все частіше заперечують традиційне бачення паніки як лише ірраціонального, хаотичного явища, натомість підкреслюють соціальну природу поведінки, роль комунікацій, лідерства, групової солідарності та інформаційного контексту.

Мета дослідження полягає у всебічному соціально-психологічному аналізі феномену паніки та специфіки групової поведінки в кризових ситуаціях шляхом виявлення ключових чинників, механізмів і закономірностей формування панічних реакцій, визначення ролі соціальних комунікацій та групової динаміки у поширенні або стримуванні панічних станів, а також обґрунтування теоретичних і прикладних підходів до оптимізації колективної поведінки в умовах підвищеного ризику та невизначеності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У суспільствах Європи та, останнім часом, в українському контексті питання поведінки людей під час надзвичайних криз – техногенних, природних або соціальних – набуває дедалі більшої актуальності. Класичні уявлення про «масову паніку» як неминучий, майже «природний» наслідок катастроф або загроз усе частіше піддаються перегляду на основі сучасних соціально-психологічних досліджень. Так, у дослідженні The psychology of crowd behaviour in emergency evacuations на підставі численних інтерв'ю з пережившими екстрені евакуації показано, що ніяких масових актів хаосу чи ірраціонального «бігу» зазвичай не спостерігається; натомість переважають організованість, взаємодопомога, солідарність та спільна ідентичність серед людей, навіть якщо вони були незнайомцями до моменту кризи [1; 3].

Також у сучасних дослідженнях – наприклад, у роботі Issues of Crowd Evacuation in Panic Conditions – продемонстровано, що так звані «панічні евакуації» часто мають свої закономірності, які можна моделювати, передбачати й контролювати: залежно від щільності натовпу, швидкості руху, структури простору, наявності інформування та організованих каналів керування [6].

Водночас українські дослідники також звертають увагу на феномен «соціально-психологічної тривоги», дезорієнтації та навіть масового занепокоєння в умовах криз (економічних, безпекових, війни чи інших загроз). Наприклад, у праці, присвяченій аналізу «маси поведінки» під час карантинних та суспільних викликів, автори виокремлюють сукупність індивідуальних, соціаль-

них, ситуаційних та політико-ідеологічних чинників, які сприяють формуванню «колективної паніки» [1; 5].

Отже, сучасна наука демонструє, що у критичних обставинах поведінка груп далеко не завжди відповідає карикатурним уявленням про масову істерію; натомість вона часто організована, соціально зорієнтована і обумовлена соціальними зв'язками, інформаційним фоном і структурою групи.

У контексті України, що нині стикається зі значними викликами – війною, масштабною дезінформацією, постійною невизначеністю – це особливо важливо: саме в таких умовах необхідні глибоке розуміння і науково обґрунтовані підходи до аналізу групової поведінки, комунікації, колективної стійкості, можливостей для психологічної підтримки та соціального згуртування.

Ось одне з глибших і вмотивованих пропозиційних зауважень до теми «Феномен паніки та групова поведінка в кризових ситуаціях: соціально-психологічний аналіз», з урахуванням міжнародного та українського досвіду – з акцентом на те, на що варто звернути увагу в майбутньому дослідженні.

У сучасній психологічній науці все частіше відбувається перегляд класичних уявлень про те, що під час криз автоматично виникає «масова паніка» та хаотична, ірраціональна поведінка. За висновками оглядової праці Дж. Друрі «The Psychology of Crowd Behaviour», застосування підходу соціальної ідентичності дозволяє пояснити, як група людей у надзвичайних обставинах здатна діяти колективно, керуючись спільними нормами, солідарністю та підтримкою одне одного – навіть якщо індивіди раніше були незнайомі [4]. Таке переосмислення феномену групової поведінки під час криз відкриває нові перспективи для аналізу: замість клішованих моделей «страху → хаосу → руйнації» слід враховувати складні суспільні, психологічні та комунікативні механізми, які визначають поведінку мас.

Останні емпіричні дослідження, такі як робота «Analyzing Crowd Emotional Contagion in Metro», демонструють роль «емоційного зараження» (emotional contagion) у групах під час кризових ситуацій: зростання щільності натовпу, зростання тривожності окремих індивідів – все це здатне призвести до посилення панічних настроїв [9]. Однак ті самі дослідники підкреслюють, що вчасна та адекватна офіційна інтервенція (інформування, організація евакуації, підтримка) може зменшити інтенсивність панічних реакцій – що має важливе значення для кризового менеджменту та охорони громадянської безпеки [9].

Водночас із зарубіжними досягненнями, в українських працях також окреслено проблематику кризового стану особистості та колективів. Наприклад, у монографії «Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій» розглядаються умови адаптації, ресоціалізації та психологічної підтримки людей в умовах складних життєвих обставин, а також шляхи збереження психічного здоров'я. Це дає можливість врахувати культурні, соціальні та індивідуальні особливості українського контексту, що особливо актуально зараз, у час тривалої кризи, невизначеності й інформаційних викликів.

На тлі зазначеного, представляється перспективним зосередитися у власному дослідженні на інтеграції підходів: поєднати теоретичну базу соціальної психології натовпу, механізми емоційного зараження та групової солідарності з урахуванням соціокультурних особливостей України. Такий аналіз дозволить переосмислити ролі індивідуальних і групових чинників, структури комунікацій, інформаційної політики, а також механізмів психологічної підтримки в кризових ситуаціях.

Враховуючи, що сучасні дослідження піднімають питання не лише про поведінку під час криз, але й про вплив на психічне здоров'я, стабільність соціальних груп та можливості колективної резилієнтності, цілком доцільно зосередитися на тому, як можна підсилити колективну стійкість та протидіяти панічним процесам – через інформаційну прозорість, посилення групової ідентичності, соціальну підтримку, підготовку та навчання населення.

Таблиця відображає систематизовану модель ключових соціально-психологічних чинників, які визначають напрям розвитку групової поведінки в умовах кризи – від панічних реакцій до організованої, просоціальної та адаптивної поведінки. Вона структурує кожен чинник у трьох взаємопов'язаних площинах: прояв у ситуаціях паніки, прояв у конструктивній поведінці групи та потенційні інтервенції, здатні змінити поведінкову динаміку.

**Соціально-психологічні чинники паніки та конструктивної групової поведінки
в кризових ситуаціях**

Чинник	Прояв у напрямі паніки	Прояв у напрямі організованої / просоціальної поведінки	Можливі соціально-психологічні інтервенції
Рівень інформованості	Дефіцит достовірної інформації, чутки, суперечливі повідомлення; відчуття повної невизначеності	Чіткі, узгоджені, повторювані повідомлення від авторитетних джерел; зрозумілі інструкції	Налагодження системи кризової комунікації; тренінги для спікерів; стандарти повідомлень під час НС
Соціальна довіра	Низька довіра до влади, служб, медіа; очікування обману або приховування інформації	Висока довіра до офіційних структур, місцевої громади, волонтерських ініціатив	Прозорість рішень, залучення громади до обговорень, регулярна звітність і зворотний зв'язок
Групова ідентичність	Відчуженість, «кожен сам за себе», конкуренція за ресурси	Відчуття «ми» (сусіди, пасажири, громадяни), готовність допомагати, координація дій	Підсилення спільної ідентичності через комунікаційні кампанії, практики взаємодопомоги, роль лідерів думок
Емоційний фон	Переважання неконтрольованого страху, тривоги, паніки; емоційне «зараження» хаосом	Стримуваний страх, мобілізуюча тривога, взаємна підтримка, емоційне «зараження» спокоєм	Психологічна підтримка, присутність підготовлених модераторів/волонтерів, навчання технік саморегуляції
Досвід кризових ситуацій	Відсутність досвіду, неузгоджені спонтанні дії, порушення інструкцій	Наявність попереднього досвіду (навчання, тренування, реальні події), звичка діяти за алгоритмом	Регулярні навчальні евакуації, тренінги цивільного захисту, моделювання ситуацій
Тип лідерства	Відсутність видимого лідера або хаотичне «самопризначення» некваліфікованих осіб	Наявність визнаних лідерів (офіційних або неформальних), які задають конструктивні сценарії поведінки	Підготовка лідерів громад, навчання персоналу, впровадження протоколів поведінки
Інфраструктурні умови	Тіснота, закриті проходи, відсутність позначених виходів, небезпека фізичного тисняви	Чітка навігація, достатня кількість виходів, візуальні підказки, доступність інформації	Урбаністичне та архітектурне планування з урахуванням поведінки натовпу; навчальні візуальні матеріали
Культурний контекст	Індивідуалістичні установки, слабка культура взаємодопомоги, толерантність до «панічних» реакцій	Колективістські й солідарні цінності, норми взаємодопомоги, осуд небезпечної поведінки	Освітні програми з громадянської відповідальності, промоція історій взаємодопомоги (у т.ч. український досвід добротності під час війни)

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що феномен паніки у кризових ситуаціях є складним багатофакторним соціально-психологічним явищем, у якому взаємодіють емоційні, когнітивні та групові процеси. Панічні реакції рідко виникають спонтанно – вони формуються під впливом дефіциту інформації, високої невизначеності, емоційного напруження та слабкості групових норм. У той же час дослідження демонструють, що поведінка спільнот у кризах не обмежується хаотичними чи деструктивними діями: важливе місце займають прояви солідарності, взаємодопомоги та спільної ідентичності, які можуть значно зменшувати ризики панічних станів. Усвідомлення ролі соціальних комунікацій, структури групи, рівня довіри та ефективності лідерства дає змогу прогнозувати напрями розвитку групової поведінки та формувати стратегії її регулювання. Системне врахування цих чинників сприяє підвищенню психологічної готовності населення, зміцненню колективної стійкості та мінімізації негативних наслідків кризових подій, що є важливим для забезпечення громадської безпеки й ефективного функціонування соціальних інститутів.

Література:

1. Домінанти становлення інклюзивного соціуму в Україні: колективна монографія / За загальною редакцією М. Тріпака, С. Петрухи, А. Тимківа. Кам'янець-Подільський : ЗУНУ, 2022. 457 с.
2. Aguirre B. E. Panic Flight in the Social Sciences of Disasters. *Encyclopedia*. 2025. Vol. 5, No. 4. P. 192. DOI: <https://doi.org/10.3390/encyclopedia5040192>
3. Cocking C., Drury J., Reicher S. D. The psychology of crowd behaviour in emergency evacuations: Results from two interview studies and implications for the Fire & Rescue Services. *Irish Journal of Psychology*. 2009. Special Edition: Psychology and the Fire & Rescue Services. URL: https://www.academia.edu/52291666/The_psychology_of_crowd_behaviour_in_emergency_evacuations_Results_from_two_interview_studies_and_implications_for_the_Fire_and_Rescue_Services
4. Drury J. The psychology of crowd behaviour: review article. Sussex : University of Sussex, 2025. 35 p. URL: <https://www.qeios.com/read/K26NKZ/pdf>
5. Osadchenko I. I., Perepeliuk T. D., Baldyniuk O. D., Masliuk R. V., Semenov A. A. The Essence and Causes of Mass Panic: An Analysis of Data on the Beginning of Quarantine in Ukraine. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2021. Vol. 9. P. 3146–3156. DOI:10.6000/1929-4409.2020.09.381
6. Pecio M. Issues of Crowd Evacuation in Panic Conditions. *Urban Science*. 2025. Vol. 9, No. 7, Article 258. <https://doi.org/10.3390/urbansci9070258>
7. Wang H. Analysis of Group Behavior and Regulation Strategies under Emergencies. *International Journal of English Literature and Social Sciences*. 2025. Vol. 10, Issue 4. DOI: 10.22161/ijels.104.75
8. Wei C., Xu J., Xu Z. The manifestation and causes of public panic in the early stage of COVID-19 in China: a framework based on consciousness-attitude-behavior. *Frontiers in Public Health*. 2024. Vol. 12. Article 1324382. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2024.1324382>
9. Wu W., Zhang Y. Analyzing Crowd Emotional Contagion in Metro Emergencies. *Applied Sciences*. 2025. Vol. 15, No. 3. Article 1244. URL: <https://www.mdpi.com/2076-3417/15/3/1244>
10. Xu M., Xie X., Lv P., Niu J., Wang H., Li C., Zhu R., Deng Z., Zhou B. Crowd Behavior Simulation with Emotional Contagion in Unexpected Multi-hazard Situations. *arXiv*. 2018. arXiv:1801.10000. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1801.10000>

References:

1. Tripak, M., Petrukh, A., & Tymkiv, A. (Eds.). (2022). Dominanty stanovlennia inkliuzyvnoho sotsiumu v Ukraini: kolektyvna monohrafiia [Dominants of the formation of an inclusive society in Ukraine: a collective monograph]. Kamianets-Podilskyi: ZUNU [in Ukrainian].
2. Aguirre, B. E. (2025). Panic flight in the social sciences of disasters. *Encyclopedia*, 5(4), 192. DOI: <https://doi.org/10.3390/encyclopedia5040192> [in English].
3. Cocking, C., Drury, J., & Reicher, S. D. (2009). The psychology of crowd behaviour in emergency evacuations: Results from two interview studies and implications for the Fire & Rescue Services. *Irish Journal of Psychology, Special Edition: Psychology and the Fire & Rescue Services*. Retrieved from: https://www.academia.edu/52291666/The_psychology_of_crowd_behaviour_in_emergency_evacuations_Results_from_two_interview_studies_and_implications_for_the_Fire_and_Rescue_Services [in English].
4. Drury, J. (2025). The psychology of crowd behaviour: Review article. Sussex: University of Sussex. Retrieved from <https://www.qeios.com/read/K26NKZ/pdf> [in English].
5. Osadchenko, I. I., Perepeliuk, T. D., Baldyniuk, O. D., Masliuk, R. V., & Semenov, A. A. (2021). The essence and causes of mass panic: An analysis of data on the beginning of quarantine in Ukraine. *International Journal of Criminology and Sociology*, 9, 3146–3156. DOI:10.6000/1929-4409.2020.09.381 [in English].
6. Pecio, M. (2025). Issues of crowd evacuation in panic conditions. *Urban Science*, 9(7), Article 258. <https://doi.org/10.3390/urbansci9070258> [in English].
7. Wang, H. (2025). Analysis of group behavior and regulation strategies under emergencies. *International Journal of English Literature and Social Sciences*, 10(4). DOI: 10.22161/ijels.104.75 [in English].
8. Wei, C., Xu, J., & Xu, Z. (2024). The manifestation and causes of public panic in the early stage of COVID-19 in China: A framework based on consciousness-attitude-behavior. *Frontiers in Public Health*, 12, Article 1324382. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2024.1324382> [in English].
9. Wu, W., & Zhang, Y. (2025). Analyzing crowd emotional contagion in metro emergencies. *Applied Sciences*, 15(3), Article 1244. Retrieved from: <https://www.mdpi.com/2076-3417/15/3/1244> [in English].
10. Xu, M., Xie, X., Lv, P., Niu, J., Wang, H., Li, C., Zhu, R., Deng, Z., & Zhou, B. (2018). Crowd behavior simulation with emotional contagion in unexpected multi-hazard situations. *arXiv*. arXiv:1801.10000. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1801.10000> [in English].

Отримано: 01.12.2025

Рекомендовано: 26.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

Людмила Іванівна РОМАНОВСЬКА,
доктор педагогічних наук,
кандидат психологічних наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи, психології
та соціокультурної діяльності імені Т. Сосновської,
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут»
E-mail: liromanovska12@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7547-4575

Катерина Сергіївна ОЛІЙНИК,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки,
Хмельницький національний університет
E-mail: katerina.oleynik@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0327-1474

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ: МОДЕЛІ, КОНЦЕПЦІЇ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕГРАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

***Анотація.** Вступ.* У статті розглядаються теоретичні основи інклюзивної соціалізації як складової сучасного соціального розвитку, акцентуючи увагу на моделях, концепціях і сучасних підходах до інтеграції людей з особливими потребами. Інклюзивна соціалізація розглядається як процес, що забезпечує рівноправну участь усіх членів суспільства в соціальному, освітньому, професійному та культурному житті. Актуальність теми підкреслюється в умовах глобалізації та зростання потреб у створенні інклюзивного середовища, яке враховує інтереси та потреби різних груп населення. Інтеграція людей з особливими потребами є не лише етичним обов'язком, а й необхідною умовою для формування гармонійного і справедливого суспільства.

Мета роботи полягає у дослідженні теоретичних засад інклюзивної соціалізації через аналіз основних моделей, концепцій та сучасних підходів, що забезпечують ефективну інтеграцію людей з особливими потребами. Зокрема, увага приділена аналізу медичної, соціальної, екологічної, інтегративної та інклюзивної моделей, а також концепцій, які акцентують увагу на рівності, доступності та толерантності.

Наукова новизна роботи полягає у систематизації існуючих моделей і концепцій інклюзивної соціалізації, визначенні їхнього впливу на формування доступного середовища, а також у розробці рекомендацій щодо впровадження інноваційних підходів, таких як універсальний дизайн, цифрові технології та партнерська взаємодія між державою, громадськими організаціями та бізнесом.

Висновки. У висновках зазначено, що інклюзивна соціалізація є ключовим фактором у побудові толерантного суспільства, заснованого на принципах рівності та справедливості. Сучасні підходи, зокрема універсальний дизайн, персоналізоване наставництво, цифровізація та просвітницькі ініціативи, значно підвищують ефективність процесів інтеграції. Проте подальші дослідження мають бути зосереджені на розробці нових моделей, вивченні міжнародного досвіду та впливу інклюзії на соціальний розвиток. Це дозволить створити ефективні механізми, які забезпечать рівноправну участь усіх громадян у житті суспільства.

Ключові слова: інклюзивна соціалізація, моделі соціалізації, концепції інклюзії, інтеграція, доступне середовище.

Lyudmyla Ivanivna ROMANOVSKA,
Doctor of Pedagogical Sciences,
Candidate of Psychological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Social Work, Psychology
and Sociocultural Activity named after T. Sosnovska,
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education "Kamianets-Podilskyi State Institute"
E-mail: liromanovska12@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7547-4575

Kateryna Serhiivna OLEYNIK,
Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Work and Pedagogy,
Khmelnitskyi National University
E-mail: katerina.oleynik@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0327-1474

THEORETICAL FOUNDATIONS OF INCLUSIVE SOCIALIZATION: MODELS, CONCEPTS AND MODERN APPROACHES TO THE INTEGRATION OF PEOPLE WITH SPECIAL NEEDS

Abstract. Introduction. *The article examines the theoretical of inclusive socialization as a component of modern social development, focusing on models, concepts and modern approaches to the integration of people with special needs. Inclusive socialization is considered as a process that ensures equal participation of all members of society in social, educational, professional and cultural life. The relevance of the topic is emphasized in the context of globalization and the growing need to create an inclusive environment that takes into account the interests and needs of different population groups. The integration of people with special needs is not only an ethical obligation, but also a necessary condition for the formation of a harmonious and just society.*

The purpose of the work is to study the theoretical foundations of inclusive socialization through the analysis of the main models, concepts and modern approaches that ensure the effective integration of people with special needs. In particular, attention is paid to the analysis of medical, social, environmental, integrative and inclusive models, as well as concepts that focus on equality, accessibility and tolerance.

The scientific novelty of the work lies in the systematization of existing models and concepts of inclusive socialization, determining their impact on the formation of an accessible environment, as well as in the development of recommendations for the implementation of innovative approaches, such as universal design, digital technologies and partnership between the state, public organizations and business.

Conclusions. *The conclusions indicate that inclusive socialization is a key factor in building a tolerant society based on the principles of equality and justice. Modern approaches, in particular universal design, personalized mentoring, digitalization and educational initiatives, significantly increase the effectiveness of integration processes. However, further research should focus on developing new models, studying international experience and the impact of inclusion on social development. This will allow creating effective mechanisms that will ensure equal participation of all citizens in the life of society.*

Key words: *inclusive socialization, socialization models, inclusion concepts, integration, accessible environment.*

Вступ. Актуальність проблеми. Інклюзивна соціалізація є ключовою складовою сучасної соціальної політики, що відображає прагнення суспільства забезпечити рівні можливості для всіх його членів, незалежно від їхніх фізичних, психічних чи соціальних особливостей. Інтеграція людей з особливими потребами у соціальне, культурне та професійне середовище виступає не лише етичним та правовим зобов'язанням, але й необхідною умовою формування гармонійного та сталого суспільства.

Зростання кількості людей з особливими потребами, спричинене як природними демографічними процесами, так і підвищенням якості діагностики, вимагає ефективних механізмів їхньої підтримки. Водночас соціальна ізоляція цієї групи населення залишається однією з найбільших перешкод на шляху до їхньої повної інтеграції. Інклюзивна соціалізація дає можливість не лише зменшити рівень соціальної нерівності, а й розкрити потенціал цих людей у різних сферах суспільного життя [1, с. 172].

Важливість проблеми також обумовлена необхідністю модернізації соціальних та освітніх систем. Інклюзивна освіта, як один із ключових аспектів соціалізації, вимагає структурних змін для створення середовища, яке враховуватиме потреби всіх учасників навчального процесу [2, с. 43].

Таким чином, теоретичне осмислення основ інклюзивної соціалізації є важливим для розробки сучасних моделей та практичних підходів, які забезпечать повну інтеграцію людей з особливими потребами в усі аспекти суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інклюзивна соціалізація, спрямована на інтеграцію людей з особливими потребами в суспільство, є предметом численних досліджень та публікацій, що відображають сучасні підходи та виклики в цій сфері.

Одним із ключових аспектів є впровадження інклюзивної освіти, яка розглядається як фундаментальний елемент соціалізації осіб з особливими потребами. Дослідження (Л. І. Прохоренко [3], І. Радіонова [4],) підкреслюють, що інклюзивна освіта сприяє не лише академічному розвитку, але й формуванню соціальних навичок та підвищенню самооцінки осіб. Важливим є створення адаптивного навчального середовища, яке враховує індивідуальні потреби кожного студента.

Інший напрямок досліджень (Т. В. Семигіна, А. В. Каркач [5]) стосується соціальної адаптації та інтеграції дорослих з особливими потребами. Вивчаються ефективні методи підтримки, такі як професійна реабілітація, наставництво та програми зайнятості, які допомагають цим особам стати активними учасниками ринку праці та суспільного життя. Підкреслюється важливість міжсекторальної співпраці між державними установами, громадськими організаціями та бізнесом для забезпечення комплексної підтримки.

Крім того, М. Ноусіайнен, Л. Леманн [6] акцентують увагу на ролі громади та суспільства в процесі інклюзії. Підкреслюється необхідність подолання стереотипів та упереджень, що існують щодо людей з особливими потребами. Важливим є проведення інформаційних кампаній та освітніх програм, спрямованих на підвищення обізнаності та формування толерантного ставлення в суспільстві.

Водночас, І. М. Гоян, В. Будз [1] наголошують на наявності численних перешкод, що ускладнюють досягнення повної інклюзії. Серед них – недостатнє фінансування програм підтримки, відсутність доступної інфраструктури та обмежений доступ до якісних послуг. Ці фактори вимагають комплексного підходу та розробки ефективних політик, спрямованих на подолання існуючих перешкод.

Отже, сучасні дослідження в галузі інклюзивної соціалізації підкреслюють важливість системного підходу, що включає освітні, соціальні та економічні аспекти, для забезпечення повноцінної інтеграції людей з особливими потребами в суспільство.

Метою дослідження є визначення теоретичних засад інклюзивної соціалізації шляхом аналізу моделей, концепцій і сучасних підходів, що забезпечують ефективну інтеграцію людей з особливими потребами в суспільство.

Завданнями дослідження є: проаналізувати основні моделі інклюзивної соціалізації та визначити їхню роль у забезпеченні інтеграції людей з особливими потребами; розкрити сутність концепцій інклюзії та їхнє застосування в соціальних, освітніх та професійних практиках; вивчити сучасні підходи до соціалізації осіб з особливими потребами у контексті створення доступного та інклюзивного середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інклюзивна соціалізація – це процес інтеграції людей з особливими потребами в суспільство, який передбачає створення доступного, толерантного та рівноправного середовища, що сприяє повноцінній участі кожної людини в соціальному, культурному, освітньому та професійному житті. Вона базується на низці моделей, які визначають підходи до інтеграції людей з особливими потребами у суспільство. Вивчення цих моделей допомагає зрозуміти, як адаптація індивідуальних особливостей і трансформація суспільного середовища забезпечують ефективну інклюзію.

Медична модель інклюзивної соціалізації розглядає інвалідність виключно як проблему здоров'я, яка потребує лікування, реабілітації або корекції. У цьому підході головна увага приділяється фізичним або психічним обмеженням людини, які сприймаються як основні перешкоди для її повноцінного життя. Основна мета моделі – усунути або максимально зменшити ці обмеження за допомогою медичних і терапевтичних втручань. Однак такий підхід часто ігнорує соціальні, культурні та екологічні аспекти, які також впливають на інтеграцію людини в суспільство. Зосереджуючись переважно на "корекції" особистості, медична модель нехтує необхідністю адаптації середовища, яке могло б сприяти більшій залученості людей з особли-

вими потребами у суспільне життя. Це обмежує соціалізацію, оскільки інвалідність трактується як проблема окремої людини, а не як виклик для всього суспільства [6, с. 288].

Соціальна модель інклюзивної соціалізації розглядає інвалідність не як проблему людини, а як результат бар'єрів, створених суспільством. Ці бар'єри можуть бути фізичними (недоступність будівель, транспорту), інформаційними (відсутність адаптованих матеріалів чи технологій) або культурними (стереотипи, дискримінація). У рамках цієї моделі акцент робиться не на лікуванні чи корекції людини, а на зміні середовища, щоб воно стало інклюзивним і доступним для всіх. Соціальна модель визнає, що причиною ізоляції людей з особливими потребами є упередження та недостатня адаптованість інфраструктури, а не їхні фізичні чи психологічні особливості. Основна мета цього підходу – усунення бар'єрів, забезпечення рівного доступу до всіх аспектів життя, таких як освіта, працевлаштування, дозвілля, що сприяє повноцінній інтеграції осіб з інвалідністю у суспільство [7, с. 965]. Цей підхід стимулює суспільство до змін, підкреслюючи необхідність створення умов, які відповідають потребам усіх його членів.

Екологічна модель інклюзивної соціалізації підкреслює, що інвалідність є результатом невідповідності між можливостями людини та вимогами середовища, в якому вона живе. Замість того щоб зосереджуватися виключно на фізичних чи психологічних обмеженнях, ця модель аналізує, як суспільство може адаптувати свої структури та середовище, щоб забезпечити комфортну і рівноправну участь усіх його членів. У рамках цього підходу важливо не лише усунути фізичні бар'єри, але й створювати інклюзивне середовище через використання принципів універсального дизайну – концепції, яка передбачає розробку продуктів, інфраструктури та послуг, доступних для всіх людей незалежно від їхніх фізичних чи когнітивних можливостей. Екологічна модель також враховує вплив соціальних, культурних та інформаційних факторів на інтеграцію людини в суспільство [2, с. 43]. Вона сприяє розвитку середовища, яке враховує індивідуальні потреби кожної людини, забезпечуючи гармонійну взаємодію між людиною та її оточенням, що робить можливим подолання бар'єрів для повноцінного життя осіб з інвалідністю.

Інтегративна модель інклюзивної соціалізації передбачає залучення людей з особливими потребами до вже існуючих соціальних структур, таких як загальноосвітні школи, робочі колективи або громади, з наданням мінімальної підтримки. Основна ідея цієї моделі полягає в тому, щоб включити людину до суспільного життя без значних змін у середовищі чи його адаптації. У цьому підході пріоритет надається інтеграції особи в систему, яка вже функціонує, тоді як підтримка часто зводиться до базових потреб, наприклад, надання ресурсів або послуг у разі необхідності. Інтегративна модель вважається перехідним етапом між сегрегацією та повною інклюзією, оскільки вона не завжди враховує специфічні потреби людей з інвалідністю і не сприяє створенню доступного середовища. Як результат, особа може залишатися на периферії соціального життя через недостатню адаптацію інфраструктури чи відсутність системної підтримки. Попри свої обмеження, ця модель відіграє важливу роль у поступовому переході до інклюзивного суспільства, оскільки допомагає формувати толерантність і змінювати ставлення до людей з особливими потребами [8, с. 161].

Інклюзивна модель інклюзивної соціалізації є найпрогресивнішою та найбільш ефективною у забезпеченні рівності можливостей для всіх членів суспільства, незалежно від їхніх фізичних, психічних чи соціальних особливостей. Ця модель орієнтована на створення універсального та доступного середовища, яке не потребує адаптації "під конкретну людину", оскільки спочатку розроблене з урахуванням різноманітності потреб. Інклюзивна модель забезпечує повну участь людей з особливими потребами в усіх сферах життя – соціальній, професійній, культурній та освітній. Вона підкреслює значення не лише фізичної доступності, але й соціальної підтримки, інформаційної доступності та формування толерантного ставлення в суспільстві. Головною метою цієї моделі є забезпечення рівних можливостей і соціальної справедливості для кожного, що сприяє розвитку гармонійного, справедливого і прогресивного суспільства [3, с. 7]. Інклюзивна модель не тільки допомагає людям з особливими потребами реалізувати свій потенціал, але й збагачує суспільство, стимулюючи розвиток різноманітності, взаєморозуміння та взаємоповаги.

Кожна модель відіграє свою роль у розвитку інклюзивної соціалізації, але найефективнішою є інклюзивна модель, яка спрямована на адаптацію суспільства та створення рівних мож-

ливостей для всіх. Поєднання елементів соціальної, екологічної та інклюзивної моделей забезпечує комплексний підхід до інтеграції людей з особливими потребами в сучасний світ.

Концепція інклюзії базується на ідеї рівності можливостей для всіх людей незалежно від їхніх фізичних, психічних, соціальних чи культурних особливостей. Її сутність полягає у створенні такого середовища, в якому кожна особистість може почуватися прийнятою, цінною та залученою до повноцінного життя в суспільстві. Інклюзія вимагає не лише усунення бар'єрів (фізичних, інформаційних, соціальних), а й формування толерантного ставлення, спрямованого на визнання різноманітності та багатогранності людського досвіду [4, с. 49].

У *соціальній сфері* інклюзія реалізується через забезпечення доступності громадських просторів, послуг та ресурсів для всіх громадян. Це включає створення безбар'єрного середовища, розвиток громадських ініціатив для підтримки людей з особливими потребами, подолання стереотипів і формування толерантного ставлення. Наприклад, соціальні проекти, спрямовані на підтримку людей з інвалідністю, сприяють їхній інтеграції у громаду, а інформаційні кампанії підвищують обізнаність суспільства про важливість інклюзивності [2, с. 44].

Інклюзія в *освіті* передбачає створення умов, за яких кожен учень, незалежно від його здібностей чи особливостей, матиме рівний доступ до якісного навчання. Це включає адаптацію навчальних програм, застосування диференційованих методів навчання, використання сучасних технологій, які підтримують індивідуальний підхід. Інклюзивна освіта не лише сприяє академічному розвитку дітей з особливими потребами, але й формує у суспільстві цінності толерантності, взаємоповаги та співпраці. Наприклад, інклюзивні класи допомагають учням без особливих потреб навчитися сприймати різноманітність як норму [5, с. 130].

У *професійній сфері* концепція інклюзії реалізується через забезпечення рівного доступу до працевлаштування, створення адаптованих робочих місць, проведення тренінгів для роботодавців щодо роботи з людьми з особливими потребами. Інклюзія на робочому місці включає не лише доступність фізичного простору, але й підтримку психологічного клімату, який сприяє рівноправності та прийняттю. Наприклад, компанії, що впроваджують програми з адаптації робочого середовища для співробітників з інвалідністю, часто отримують вигоди від підвищення різноманітності та інноваційності в командах [1, с. 173].

Концепції інклюзії в соціальних, освітніх та професійних практиках спрямовані на створення умов для рівної участі всіх людей у житті суспільства. Їхнє успішне застосування вимагає комплексного підходу, який поєднує адаптацію середовища, зміну суспільних норм і впровадження інноваційних рішень, що забезпечують комфорт і доступність для всіх. Інклюзія не лише сприяє соціальній справедливості, але й формує більш гармонійне та прогресивне суспільство.

Соціалізація осіб з особливими потребами в умовах сучасного суспільства базується на впровадженні новітніх підходів, які забезпечують створення доступного та інклюзивного середовища. Ці підходи спрямовані на подолання бар'єрів, які обмежують участь людей з інвалідністю у соціальному, освітньому та професійному житті, і передбачають адаптацію як середовища, так і суспільних відносин.

1. *Універсальний дизайн* є ключовим підходом, спрямованим на створення середовища, яке відповідає потребам усіх людей, незалежно від їхніх фізичних чи когнітивних можливостей. Це стосується як фізичного простору (доступність будівель, транспорту, громадських місць), так і цифрового середовища (адаптовані веб-сайти, додатки, інформаційні ресурси). Універсальний дизайн забезпечує рівний доступ до послуг і можливостей, сприяючи інтеграції людей з особливими потребами [8, с. 162].

2. *Персоналізований підхід* передбачає врахування індивідуальних потреб кожної особи, щоб створити умови, які найбільше сприяють її соціалізації. Наприклад, це може бути індивідуальна програма навчання в школах, адаптовані робочі місця, гнучкий графік роботи або доступ до спеціалізованих послуг. Персоналізований підхід сприяє залученню людини до активного соціального життя, враховуючи її можливості та особливості [7, с. 966].

3. *Партнерський підхід* у соціалізації осіб з особливими потребами акцентує увагу на тісній взаємодії між державними установами, громадськими організаціями, бізнесом та місцевими громадами для створення комплексної системи підтримки. Цей підхід передбачає спільну розробку та реалізацію ініціатив, які охоплюють соціальні, освітні та професійні аспекти інте-

градії. Наприклад, державні органи можуть забезпечувати правову базу та фінансування, громадські організації – пропонувати експертні знання та адресну допомогу, бізнес – створювати адаптовані робочі місця, а громади – сприяти соціальній інтеграції через місцеві ініціативи. Така взаємодія дозволяє реалізовувати комплексні програми, які враховують реальні потреби людей з інвалідністю та створюють умови для їхньої повноцінної участі в суспільному житті. Наприклад, партнерство між державними структурами та приватними компаніями сприяє впровадженню програм працевлаштування, які включають професійну підготовку, менторство та адаптацію робочого середовища. Завдяки такій співпраці формується ефективна система підтримки, що забезпечує сталий розвиток інклюзивного суспільства [6, с. 289].

4. *Використання цифрових технологій* значно розширює можливості соціалізації осіб з особливими потребами. Онлайн-освіта, дистанційна робота, адаптовані мобільні додатки та спеціалізовані гаджети сприяють подоланню фізичних і географічних бар'єрів. Наприклад, застосування технологій, таких як штучний інтелект або голосові асистенти, допомагає створити інклюзивне середовище у різних сферах життя [5, с. 131].

5. *Просвітницькі та інформаційні кампанії* відіграють ключову роль у процесі соціалізації осіб з особливими потребами, оскільки сприяють зміні суспільних стереотипів та формуванню толерантного ставлення. Ці ініціативи спрямовані на підвищення обізнаності про права, потреби та потенціал людей з інвалідністю, а також на популяризацію принципів інклюзії. Кампанії можуть охоплювати різні форми – від інформаційних відеороликів і соціальної реклами до громадських лекцій, тренінгів і заходів, які залучають різні верстви населення. Особлива увага приділяється роботі з роботодавцями, освітянами та працівниками державних установ, які часто відіграють ключову роль у формуванні доступного середовища. Наприклад, навчальні програми для роботодавців допомагають їм зрозуміти, як створити інклюзивні робочі місця, а громадські ініціативи сприяють залученню людей з інвалідністю до культурного та соціального життя громади [1, с. 174]. Крім того, такі кампанії допомагають подолати страхи та упередження, що існують у суспільстві, сприяючи більшій відкритості до різноманітності. Завдяки просвітницьким і інформаційним заходам створюється основа для гармонійного співіснування та взаємопідтримки, що є невід'ємною частиною інклюзивного суспільства [4, с. 50].

6. Соціальна реабілітація та підтримка є невід'ємною складовою ефективною соціалізації осіб з особливими потребами, забезпечуючи їм необхідні умови для адаптації до суспільного життя. Цей процес включає надання широкого спектра послуг, таких як психологічна допомога, медична та соціальна реабілітація, наставництво, а також професійне консультування. Наприклад, психологічна підтримка допомагає долати емоційні труднощі, пов'язані з ізоляцією або змінами в житті, тоді як наставництво сприяє формуванню нових соціальних навичок і впевненості [8, с. 163]. Крім того, соціальні реабілітаційні програми можуть включати тренінги для розвитку професійних компетенцій або інтеграції у нове робоче середовище. Такі заходи забезпечують не лише адаптацію до фізичного та соціального середовища, але й сприяють активному залученню до громадського, освітнього чи професійного життя. Завдяки системній соціальній реабілітації та підтримці особи з інвалідністю отримують можливість не лише реалізувати свій потенціал, але й стати повноцінними учасниками суспільства [2, с. 45].

Сучасні підходи до соціалізації осіб з особливими потребами орієнтовані на створення доступного та інклюзивного середовища, яке відповідає принципам рівності, універсальності та персоналізації. Універсальний дизайн, цифрові технології, партнерська співпраця та просвітницька діяльність є ключовими елементами цього процесу. Їхнє впровадження сприяє не лише інтеграції людей з особливими потребами, але й формуванню гармонійного та справедливого суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Теоретичні основи інклюзивної соціалізації демонструють, що успішна інтеграція людей з особливими потребами в суспільство залежить від системного підходу, який поєднує адаптацію середовища, подолання соціальних бар'єрів і впровадження інноваційних практик. Аналіз основних моделей інклюзії, таких як медична, соціальна, екологічна, інтегративна та інклюзивна, показав, що найефективнішою є інклюзивна модель, орієнтована на створення універсального середовища, яке враховує потреби кожної особистості.

Концепція інклюзії, заснована на принципах рівності, толерантності та різноманітності, акцентує увагу на усуненні фізичних, інформаційних, економічних і культурних бар'єрів. Сучасні підходи, зокрема універсальний дизайн, персоналізована підтримка, партнерські ініціативи, цифрові технології та просвітницькі кампанії, забезпечують створення доступного середовища та сприяють інтеграції осіб з особливими потребами у соціальне, освітнє та професійне життя.

Перспективи подальших досліджень у сфері інклюзивної соціалізації охоплюють кілька ключових напрямів. Розробка нових моделей соціалізації потребує інтеграції інноваційних технологій, таких як штучний інтелект та віртуальна реальність, які можуть значно підвищити доступність освіти, праці та соціальних послуг для людей з особливими потребами. Важливим завданням є оцінка ефективності інклюзивних практик у різних країнах через порівняльний аналіз, що дозволить адаптувати успішний міжнародний досвід до місцевих умов. Подальші дослідження також мають вивчати вплив інклюзії на соціальний розвиток, включаючи економічне зростання, соціальну згуртованість та культурне різноманіття. Окрему увагу слід приділити дослідженню бар'єрів у впровадженні інклюзивних політик, зокрема структурних, фінансових та адміністративних перешкод, які обмежують їхню ефективність. Крім того, важливо розробити рекомендації для освітніх закладів та роботодавців, зокрема практичні посібники, що сприятимуть впровадженню інклюзивного підходу у навчальних процесах і на робочих місцях. Поглиблення наукових досліджень у цих напрямках дозволить створити дієві механізми інклюзивної соціалізації, які сприятимуть побудові суспільства, заснованого на рівності, справедливості та толерантності.

Література:

1. Гоян І. М., Будз В. Соціальна інклюзія vs соціальна ексклюзія. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. 2021. р. 172–173. <https://doi.org/10.36074/logos-09.04.2021.v1.60>
2. Потішук О., Руденко Т. Інклюзивна освіта як складова соціальної роботи. *Соціальна робота і соціальна освіта*. 2021. Вип. 1 (6). С. 43–51. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(6\).2021.234128](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(6).2021.234128)
3. Прохоренко Л. І. Психологія інклюзії: освіта та соціалізація дітей з особливими потребами. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2024. № 115 (3). С. 7–20. <https://doi.org/10.33189/ectu.v115i3.181>
4. Радіонова І. Функція соціальної політики та соціальна інклюзія в поясненні загальної економічної рівноваги. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. 2020. № 1 (208). С. 49–55. <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2020/208-1/6>
5. Семигіна Т. В., Каркач А. В. «Е-інклюзія» літніх людей і соціальна робота. *Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи*. 2019. С. 130–133.
6. Nousiainen M., Leemann L. Realistic evaluation of social inclusion. *Evaluation*. 2024. № 30 (2), р. 288–305. <https://doi.org/10.1177/13563890231210328>
7. Raitelhuber E. Mentoring for social inclusion: a call for social work to engage with an emerging model of social intervention. *European Journal of Social Work*. 2024. № 27 (5). р. 965–976. <https://doi.org/10.1080/13691457.2023.2236319>
8. Renner H. M., Rowland B., Hutchinson D., Toumbourou J. W. The role of adolescent social inclusion in educational attainment among vulnerable youth. *Child and Adolescent Mental Health*. 2024. № 29 (2). р. 161–169. <https://doi.org/10.1111/camh.12709>

References:

1. Hoian, I. M., & Budz, V. (2021). Sotsialna inkluziia vs sotsialna eksklyuziia [Social inclusion vs social exclusion]. *Zbirnyk naukovykh prats LОНОС – Collection of scientific works ЛОГОС*, 172–173. <https://doi.org/10.36074/logos-09.04.2021.v1.60> [in Ukrainian].
2. Potishchuk, O., & Rudenko, T. (2021). Inkluzyvna osvita yak skladova sotsialnoi roboty [Inclusive education as a component of social work]. *Sotsialna robota i sotsialna osvita – Social work and social education*, 1 (6), 43–51. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(6\).2021.234128](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(6).2021.234128) [in Ukrainian].
3. Prokhorenko, L. I. (2024). Psykholohiia inkluziit: osvita ta sotsializatsiia ditei z osoblyvymy potrebamy [Psychology of inclusion: education and socialization of children with special needs]. *Osoblyva dytna: navchannia i vykhovannia – Special child: teaching and upbringing*, 115 (3), 7–20. <https://doi.org/10.33189/ectu.v115i3.181> [in Ukrainian].
4. Radionova, I. (2020). Funktsiia sotsialnoi polityky ta sotsialna inkluziia v poiasnenni zahalnoi ekonomichnoi rivnovahy [The function of social policy and social inclusion in explaining the general economic equilibrium]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Serii: Ekonomika – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: Economics*, 1 (208), 49–55. <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2020/208-1/6> [in Ukrainian].

5. Semyhina, T. V., & Karkach, A. V. (2019). «E-inkliuziia» litnikh liudei i sotsialna robota [“E-inclusion” of the elderly and social work]. *Aktualni problemy sotsialnoi pedahohiky ta sotsialnoi roboty – Current problems of social pedagogy and social work*, 130–133. [in Ukrainian].

6. Nousiainen, M., & Leemann, L. (2024). Realistic evaluation of social inclusion. *Evaluation*, 30 (2), 288–305. <https://doi.org/10.1177/13563890231210328> [in English].

7. Raithelhuber, E. (2024). Mentoring for social inclusion: a call for social work to engage with an emerging model of social intervention. *European Journal of Social Work*, 27 (5), 965–976. <https://doi.org/10.1080/13691457.2023.2236319> [in English].

8. Renner, H. M., Rowland, B., Hutchinson, D., & Toumbourou, J. W. (2024). The role of adolescent social inclusion in educational attainment among vulnerable youth. *Child and Adolescent Mental Health*, 29 (2), 161–169. <https://doi.org/10.1111/camh.12709> [in English].

Отримано: 30.11.2025

Рекомендовано: 23.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

Вадим Валерійович ШВЕД,
кандидат економічних наук,
професор кафедри бізнесу та права
Вінницький соціально-економічний інститут
Університету «Україна»
E-mail: osvitav@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5497-0975

Артур Володимирович КОВТУН,
магістрант
Вінницький соціально-економічний інститут
Університету «Україна»
E-mail: osvitav@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5720-7101

ДОВІРА ЯК ПСИХОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Анотація. *Вступ.* У статті здійснено теоретико-концептуальний аналіз довіри як психолого-економічного феномену, що суттєво впливає на взаємодію суб'єктів ринку та споживчу поведінку в умовах невизначеності, ризику й інформаційної асиметрії. Обґрунтовано, що в сучасній економіці, зокрема у сфері послуг, фінансового посередництва та цифрових платформ, можливості повної перевірки якості й намірів контрагента є обмеженими, а тому довіра виступає базовою умовою кооперації та стабільності обміну.

Метою дослідження є узагальнення сучасних підходів до трактування довіри, уточнення її структурних компонентів і соціально-інституційних опор, а також формулювання інтегрального визначення довіри як психолого-економічного феномену.

Наукова новизна полягає в інтеграції психологічного та економіко-інституційного підходів: довіру подано як поєднання когнітивної оцінки надійності об'єкта, емоційного відчуття безпеки та поведінкової готовності покладатися, що підтримується нормами, санкціями, договором, репутаційними сигналами й регуляторними механізмами. Додатково акцентовано багаторівневість довіри (макро-, мікро- та нанорівні), що дозволяє пояснити взаємозв'язок довіри до інституцій і правил, довіри до організацій та персоналіфікованої довіри у взаємодії з клієнтом.

Висновки. Доведено, що довіра актуалізується саме за відсутності повного знання та функціонує як форма соціального капіталу, знижуючи трансакційні витрати, підвищуючи швидкість і ефективність обміну та стабілізуючи довгострокові відносини. Показано, що в споживчому вимірі довіра є критичною передумовою лояльності, оскільки формує стійкі очікування щодо чесності, відповідальності й надійності постачальника або бренду, підсилюючи повторний вибір і готовність до співпраці.

Ключові слова: довіра; психолого-економічний феномен; невизначеність; ризик; соціальний капітал; трансакційні витрати; інституційна довіра; управління довірою.

Vadym Valeriiovych SHVED

Candidate of Economic Sciences Professor of the Department of Business and Law
Vinnytsia Institute of Economics and Social Sciences University "Ukraine"

E-mail: osvitav@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5497-0975

Artur Volodymyrovych KOVTUN

Master's student

Vinnytsia Institute of Economics and Social Sciences University "Ukraine"

E-mail: osvitav@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5720-7101

TRUST AS A PSYCHOLOGICAL AND ECONOMIC PHENOMENON

Abstract. Introduction. The article provides a theoretical and conceptual analysis of trust as a psychological and economic phenomenon that significantly influences market actors' interaction and consumer behavior under conditions of uncertainty, risk, and information asymmetry. It is substantiated that in today's economy—particularly in services, financial intermediation, and digital platforms—the possibilities for fully verifying the quality of an offering and a counterparty's intentions are limited; therefore, trust becomes a fundamental condition for cooperation and the stability of exchange.

The purpose of the study is to summarize contemporary approaches to the interpretation of trust, clarify its structural components and socio-institutional foundations, and formulate an integrated definition of trust as a psychological and economic phenomenon.

The scientific novelty of the study lies in integrating psychological and economic-institutional perspectives: trust is presented as a combination of a cognitive assessment of the object's reliability, an emotional sense of security, and a behavioral readiness to rely on another party, supported by norms, sanctions, contracts, reputational signals, and regulatory mechanisms. Additionally, the study emphasizes the multilevel nature of trust (macro-, meso-, and nano-levels), which makes it possible to explain the relationship between trust in institutions and rules, trust in organizations, and personalized trust in direct client interaction.

Conclusions. It is proven that trust becomes salient precisely when full knowledge is absent and functions as a form of social capital by reducing transaction costs, increasing the speed and efficiency of exchange, and stabilizing long-term relationships. It is shown that, in the consumer dimension, trust is a critical prerequisite for loyalty, as it shapes stable expectations of the supplier's or brand's honesty, responsibility, and reliability, thereby strengthening repeat choice and willingness to cooperate.

Key words: trust; psychological and economic phenomenon; uncertainty; risk; social capital; transaction costs; institutional trust; trust management.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасній економіці, де рішення споживачів і контрагентів ухвалюються за умов інформаційної асиметрії, високої невизначеності та зростання складності ринкових взаємодій, довіра перетворюється на ключовий регулятор поведінки. Вона одночасно знижує відчуття ризику, полегшує прийняття рішень і впливає на вибір брендів, фінансових посередників та форматів співпраці. Особливої ваги довіра набуває в секторах із підвищеною «невидимістю» якості та відкладеним результатом (фінансові послуги, цифрові сервіси, професійні послуги), де клієнт змушений покладатися не на повну перевірку, а на очікування добросовісної поведінки та надійності.

Поведінкові теорії економіки додатково підкреслюють, що довіра є не лише морально-психологічною категорією, а й чинником ірраціональної (неповністю раціональної) споживчої поведінки, впливаючи на схильність до ризику, лояльність і готовність до повторних взаємодій. Відтак актуальним є інтегративний психолого-економічний підхід до довіри, який дозволяє пояснити її психологічні механізми та економічні наслідки в єдиній логіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика міждисциплінарного підходу до сутності довіри розглядається багатьма авторами. Зокрема Д. Руссо, С. Сіткін, Р. Берт та С. Камерер одними з перших узагальнили міждисциплінарні визначення і сформулювали «компромісну» дефініцію: довіра це психологічний стан, що включає намір прийняти вразливість на основі позитивних очікувань щодо намірів або поведінки іншого [18].

Д. Гамбетта описує довіру через суб'єктивну ймовірність того, що інший здійснить дію, корисну (або принаймні не шкідливу) для нас, і ця ймовірність достатня, щоб ми пішли на кооперацію [17].

О.М. Кузьмук визначає теоретичну інтерпретацію концепту «довіра», зокрема в контексті соціальних індикаторів і суспільних вимірів довіри [8].

Також довіра розглядається передусім не як індивідуальна психологічна риса, а як самостійна економічна цінність, яка здатна суттєво впливати на рішення учасників ринку та поведінку споживачів у сучасних економічних моделях (вікіноміка, шерингова економіка, поведінкова економіка). В умовах цифровізації й тотальної інформатизації саме довіра може виконувати роль квазіеквівалента вартості, тобто довірчі відносини дозволяють контрагентам взаємодіяти, орієнтуючись не лише на грошовий критерій, а на рівень упевненості у відкритості та взаємовигідності участі [15].

Інші дослідники зауважують, що інституційна довіра спрямована не стільки на конкретних посадових осіб, скільки на правила, норми, процедури та функціонування інституцій у цілому; при цьому вона є амбівалентною. Тобто люди часто персоніфікують інститути й навіть технічні системи, наділяючи їх людськими характеристиками, що ускладнює вимірювання довіри та інтерпретацію її джерел [19].

Але більшість досліджень все ж таки концентруються на визначено дисциплінарному підході, не зважаючи на змінювану природу довіри та її інтегрально-міждисциплінарний характер.

Метою статті є формулювання інтегрального визначення довіри як психолого-економічного феномену шляхом узагальнення сучасних міждисциплінарних підходів (соціокультурних, інституційно-економічних, поведінкових та психологічних), з уточненням її структурних компонентів, джерел формування та функцій у ринковій взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні дослідники в переважній більшості схиляються до визначення довіри, що було запропоновано Ф. Фукуямой, й який розглядає довіру як «довіра – це очікування, що з'являється у членів співтовариства, що інші його члени будуть вести себе більш або менш передбачувано, чесно і з увагою до потреб оточуючих, у згоді з деякими загальними нормами» [11].

Але не можливо не розглянути й інші точки зору. Мандибура В.О. зазначає, що довіра є багатовимірним і системоутворювальним феноменом соціально-економічного життя суспільства.

Проведений аналіз дає підстави виокремити чотири типологічні прояви довіри залежно від джерел її формування:

1. Довіра, підкріплена позаекономічними санкціями. Одна сторона покладається на надійність іншої, оскільки потенційні втрати від покарання за порушення домовленостей істотно перевищують можливі вигоди від опортуністичної поведінки.

2. Розрахункова (раціональна) довіра. Базується на зваженому виборі в межах економічного обміну та виникає тоді, коли довіритель оцінює, що іншій стороні об'єктивно вигідно діяти добросовісно й виконати очікувані зобов'язання.

3. Реляційна (відносинна) довіра. Формується через повторювану взаємодію сторін, коли ключовим підґрунтям стає тривалий позитивний досвід співпраці, що підтверджує передбачуваність і надійність партнера.

4. Інституційна довіра. ґрунтується на функціонуванні інститутів як механізмів забезпечення довіри; у цьому випадку індивід довіряє не стільки конкретній особі, скільки інституції, яка в межах своєї компетенції визначає, хто є гідним такої довіри [10].

В свою чергу Романова Л.В. апелює до тлумачення довіри, яке міститься у філософському словнику й визначається як морально-практичне ставлення людини до партнера у спілкуванні, що спирається на переконання в його чесності та щирості. У сфері ділових взаємин юридичною гарантією довіри виступає договір, який встановлює та регламентує взаємні зобов'язання сторін. Водночас довіра може підтримуватися не лише формальними нормами, а й особистою відданістю або емоційною прихильністю [12].

Семенов А.Ю., Бричко М.М. та Семенов В.В. апелюють до розуміння довіри як одного із ключових чинників, що впливає на ірраціональну поведінку споживачів. У цьому контексті, довіра трактується як упевненість у надійності економічного об'єкта, що базується на уявленнях або знаннях про нього та пов'язана зі здатністю передбачати, прогнозувати або певною мірою впливати на його дії. Водночас довіра постає раціонально доцільним і взаємовигідним форматом взаємин, виконуючи функцію своєрідного капіталу, який допомагає споживачам отримувати доступ до ресурсів і благ швидше та з меншими витратами [13].

Не можливо не відмітити погляд на сутність довіри Ковтун О.А., що виділяє три рівні довіри на ринку. На макроекономічному рівні йдеться про інституційну довіру, що спирається на сукупність суспільних, правових, економічних і культурних норм та виявляється через очікування прогнозованої поведінки державного регулятора й інших публічних інституцій. На мікрорівні акцент зроблено на економічній довірі до установ, яку можна трактувати як упевненість споживачів у надійності та стабільності посередника. Нанорівень охоплює персоніфіковану довіру, специфічну для конкретної установи: вона відображає переконаність клієнта в надійності об'єкта довіри та формується завдяки взаємному діалогу, індивідуальному підходу й якості [4].

Гурицька М.С. та Шмига Ю.І. наголошують на взаємозв'язку довіри та лояльності. Довіра є важливою передумовою формування лояльності, адже саме на її основі споживачі схильні обирати бренд (продукт), сприймаючи його як надійний, чесний і відповідальний [2].

Вже згадуваний нами Ф. Фукуяма зазначає, що довіра – це ключова характеристика розвиненого людського суспільства, що виявляється як на індивідуальному рівні, так і на рівні соціальному (довіра до суспільних інститутів та держави загалом). Саме довіра визначає прогрес; успіх «самореалізації» конкретного суспільства залежить не від ринкових принципів та не від прихильності традиціям, а від «одного елемента культури, що поширився всюди, – рівня довіри, що існує в суспільстві [11].

Лисенко Д. П. зазначає, що довіра є соціально-психологічним відношенням, яке виявляється в особливому ставленні суб'єкта до об'єкта довіри. Вона формується внаслідок безпосередньої або опосередкованої взаємодії та відображає внутрішню позицію суб'єкта, зумовлену прогнозною оцінкою можливих результатів цієї взаємодії [9].

За Чайкою Г. В., довіра означає впевненість у порядності й доброзичливості іншої сторони, з якою людина перебуває у певних відносинах [14].

Довіра важлива не лише для налагодження взаємодії з новими та потенційними клієнтами, а й для якісного утримання й розвитку відносин із тими, хто вже користується вашими послугами. Її посилення дає клієнтам відчуття безпеки та впевненості, що ви компетентні, дієте професійно й маєте обґрунтоване право надавати відповідні послуги. Якщо клієнтам імпонуєте ви, ваша команда та ваш бізнес, а ваші підходи узгоджуються з їхніми цінностями й переконаннями, це додатково поглиблює довгострокові стосунки [16].

І. Кряж та Д. Левенець розглядають довіру як феномен, що актуалізується саме в умовах невизначеності: за наявності повної інформації й передбачуваності йдеться радше про знання та впевненість, а не про довіру. У ситуації, коли людина не може напевно встановити наміри іншого, вона вимушена обирати – довіряти чи ні, спираючись на припущення щодо можливих мотивів і подальших дій партнера. У разі довіри формується очікування доброзичливих намірів і відсутності шкоди, натомість недовіра породжує установку на негативні наміри, яку людина надалі схильна підкріплювати пошуком конкретних підтверджень у фактах [7].

Коновальчук В.І. визначає, що довіра не може розглядатися лише як інструмент для досягнення успішності. Вона має самостійну цінність і виступає важливою передумовою результативності, яке філософ осмислював як «народження» особистості та своєрідне таїнство духовного становлення людини. Відчуття довіри або недовіри виникає в психіці дуже рано – ще на досвідомому етапі розвитку. Саме тому раннє формування цієї установки істотно впливає на подальший життєвий шлях і нерідко створює враження її «генетичної» зумовленості [5].

Узагальнено, з психологічної точки зору, довіру як соціально-психологічний феномен досліджували у трьох відносно автономних вимірах. Перший із них – довіра до світу, яку трактують як базову життєву установку, що значною мірою визначає соціальне та психологічне благополуччя особистості (З. Фрейд, М. Кляйн, Е. Еріксон, Г. Саліван, Дж. Боулбі, М. Ейнсворт, Д. Віннікот та ін.). Другий вимір – довіра до людей, що розглядається як фонове підґрунтя для існування й розвитку міжособистісних стосунків різного типу: дитячо-батьківських, романтичних, дружніх, партнерських у бізнесі та колегіальних (А. Селігман, Р. Б. Шо, С. Діпіаза і Р. Екклз, О. Кронік і К. Кронік, Т. Скрипкіна, Є. Ільїн, М. Якушева, А. Купрейченко, В. Зінченко, І. Антоненко, Л. Журавльова, С. Табхарова та ін.). Третій вимір – довіра до себе, яку визначають як специфічне ставлення людини до власного внутрішнього світу та до власної

суб'єктності як до значущої цінності (К. Роджерс, Ф. Перлз, Е. Шостром, Т. Скрипкіна, Н. Астаїна, Н. Крамаренко та ін.) [1].

Не можливо не вказати, що у теологічних дослідженнях довіру зазвичай осмислюють у площині віри людини в Бога. Водночас варто підкреслити, що поняття «віра» і «довіра» не є синонімами. Віра характеризується значною емоційною глибиною та може супроводжуватися станом, за якого людина здатна діяти ірраціонально, ігноруючи доводи й аргументи. Довіра, натомість, передбачає певний скептицизм і спирається на раціональні міркування, сформовані на основі життєвого досвіду.

В історичному підході до вивчення феномену довіри увага зосереджується на відносинах, що існували ще в первісному суспільстві, а також на їхньому впливі на подальший розвиток людства. Дослідники вказують, що саме солідарність, взаємодопомога та довіра були важливими умовами виживання спільноти. Це підводить до усвідомлення значущості довіри в первісних соціальних практиках і її подальшої ролі в еволюції суспільних відносин [6].

Доцільно також навести точку зору А. Маслоу, який доводить важливість довіри як елемента, вже класичної ієрархії потреб за Маслоу й наголошує, що вміння довіряти це одна з ключових характеристик самоактуалізованої особистості. Він інтерпретує довіру насамперед крізь призму ставлення людини до світу. Водночас він став одним із перших зарубіжних психологів, хто трактував довіру не лише в координатах «Я – світ», а й як складову внутрішнього ставлення людини до самої себе. При цьому наголошується, що довіра є рефлексивним суб'єктивним утворенням, пов'язаним із такими особистісними рисами, як упевненість, самопідтримка, самоконтроль, самоповага, самоприйняття, інтернальність у досягненнях тощо [3].

Якщо спробувати підсумувати всі наведені погляди, то довіру можна розглядати як психолого-економічний феномен, в якому чітко простежується ядро довіри (психологічний базис) та її функція в обміні (економічний ефект).

Ми вважаємо, що довіра як психолого-економічний феномен це соціально-психологічне ставлення та готовність суб'єкта приймати обґрунтований ризик взаємодії в умовах неповної інформації, покладаючись на іншу сторону (особу, організацію, бренд або інституцію) та прогнозуючи відносно передбачувану, чесну й відповідальну поведінку.

Психологічне ядро довіри становлять:

- когнітивний компонент (уявлення та знання про об'єкт, оцінка компетентності та надійності);
- емоційний компонент (відчуття безпеки та спокою);
- поведінково-вольовий компонент (рішення діяти, делегувати, купувати, укладати угоду).

Виникаючи саме у ситуаціях невизначеності, довіра відрізняється від «знання» тим, що спирається не на повну доказовість, а на ймовірнісну оцінку намірів та наслідків, підкріплену досвідом, нормами і репутаційними сигналами.

Джерелами формування довіри можуть виступати також й санкційні механізми (коли порушення домовленостей надто болісне або неприйнятне), раціональний розрахунок вигоди від добросовісної поведінки, реляційний досвід повторюваної взаємодії та інституційні гарантії (правові норми, регуляторні вимоги, договірні інструменти).

В економічному вимірі довіра уособлює різновид соціального капіталу. Довіра знижує трансакційні витрати (пошуку, контролю, узгодження), пришвидшує доступ до ресурсів і благ та підвищує ефективність обміну. На макрорівні довіра набуває інституційної форми тобто очікування передбачуваної дії держави, регулятора та системи правил; на мікрорівні проявляється вже як економічна довіра до конкретних організацій і посередників (стабільність, надійність, компетентність); на нанорівні – як персоніфікована довіра, що формується через діалог, індивідуальний підхід і якість сервісної взаємодії.

Підсумовуючи, довіра водночас є самостійною цінністю (тобто довіра це основа психологічної безпеки й соціальної взаємодії) та інструментальним ресурсом ринку, який підтримує довгострокові відносини, лояльність і стійкість поведінки споживачів.

Таким чином, довіра як психолого-економічний феномен – це відносно стійка соціально-психологічна установка та стан готовності суб'єкта прийняти обґрунтований ризик взаємодії, покладаючись на іншу особу, організацію або інституцію в умовах неповної інформації, на підставі когнітивної оцінки, ціннісно-моральних очікувань та соціально-інституційних гарантій.

У економічному вимірі довіра виконує роль соціального капіталу, зменшуючи невизначеність і транзакційні витрати, підвищуючи ефективність обміну, стабільність партнерства та лояльність споживачів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнення результатів дослідження засвідчує, що довіра є феноменом, який актуалізується насамперед в умовах невизначеності та пов'язаний із готовністю суб'єкта прийняти обґрунтований ризик взаємодії, спираючись на прогноз щодо поведінки іншої сторони. Встановлено, що довіра має інтегральну природу, оскільки поєднує психологічні компоненти – когнітивну оцінку, емоційне відчуття безпеки та поведінкову готовність покладатися із соціально-інституційними опорами, зокрема нормами, санкціями, договірними гарантіями, репутаційними сигналами й регуляторними механізмами. В економічному вимірі довіра функціонує як форма соціального капіталу, адже знижує транзакційні витрати, пов'язані з пошуком інформації, контролем і узгодженням, підвищує швидкість та ефективність обміну і водночас сприяє стабілізації довгострокових відносин між сторонами. Доведено, що довіра проявляється багаторівнево: на макро-, мікро- та нанорівнях, що особливо виразно простежується на ринках фінансових послуг, де вона охоплює як довіру до інститутів і правил, так і довіру до конкретних організацій та персоніфіковану довіру у безпосередній взаємодії з клієнтом. У підсумку, у споживчій поведінці довіра виступає критичною передумовою лояльності, оскільки формує стійкі очікування щодо чесності, відповідальності та надійності бренду або постачальника, посилюючи повторний вибір і готовність до подальшої співпраці.

Література:

1. Анпілова Д.В. Психологічне значення довіри для самоактуалізації особистості в період ранньої дорослості. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. URL: <https://ae.fl.kpi.ua/index.php/2227-6246/article/download/157514/156802/0> (дата звернення: 01.12.2025)
2. Гурицька М.С., Шмига Ю.І. Лояльність до бренду: роль, показники та важливість довіри споживача. *Бренд-комунікації: Сучасні виміри* : монографія / В. Ф. Іванова, Є. В. Ромата. Київ, 2023. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/29605/1/2023_Yevseitseva_88.pdf (дата звернення: 04.12.2025)
3. Доброносова Ю. Д. Самоактуалізація. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Самоактуалізація> (дата звернення: 01.12.2025)
4. Ковтун О.А. Обґрунтування механізму впливу на рівень довіри домогосподарств до інституцій фінансового ринку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 10(1). С. 133–138.
5. Коновальчук В.І. Довіра як чинник розвитку творчого потенціалу особистості у просторі освіти. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2015. № 67 URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/03/Trust-as-a-factor-of-personalities-creative-potential-development-in-education-space-V.I.-Konovalechuk.pdf> (дата звернення: 02.12.2025)
6. Крижанівська Ю.В., Свідерська О.І. Теоретико-методологічний аналіз психологічного підходу до феномену довіри. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. №58. DOI: 10.33099/2617-6858 – 20 – 58 – 5 – 107-112 (дата звернення: 02.12.2025)
7. Кряж І.В., Левенець Н. В. Довіра й емоційний інтелект як предиктори суб'єктивного благополуччя у студентів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2018. Вип. 64. С. 26–31.
8. Кузьмук О.М. Теоретична інтерпретація концепту «довіра» в соціології. *Грані*. 2015. № 5. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/201/187> (дата звернення: 04.12.2025)
9. Лисенко Д. П. Довіра як соціально-психологічний феномен. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. №3 С. 123-126. URL: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2018/26.pdf (дата звернення: 01.12.2025)
10. Мандибура В.О. Відновлення довіри суб'єктів кінцевого споживання як складова соціальної відповідальності бізнесу. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. URL: <https://ir.duan.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6f36fa1d-f1bd-4e59-bf90-741c6373faf8/content#page=55> (дата звернення: 02.12.2025)
11. Перепелиця Н.О. Довіра як чинник політичного розвитку: погляд Френсіса Фукуями. *Науковий журнал «Політікус»*. 2019. № 2. DOI: 10.24195/2414-9616-2019-2-11-16 (дата звернення: 01.12.2025)
12. Романова Л.В. Формування довіри як основного фактора успіху маркетингової діяльності. *Вісник Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана*. 2007. № 3. С. 39-43. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7c2a207a-0d19-4477-8054-c08ac63b8dd4/content> (дата звернення: 21.12.2025)

13. Семеног А.Ю., Бричко М.М., Семеног В.В. Довіра на ринку сучасних фінансових послуг в Україні та світі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: економічні науки*. 2018. №32. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d9e0c7bb-af8d-4ea9-b772-e7c91e7fd1f2/content> (дата звернення: 04.12.2025)
14. Чайка Г. В. Довіра як ключовий компонент психологічного здоров'я. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Загальна психологія. Історія психології*. 2022. Том 33 (72) №1. С. 31-36. DOI: 10.32838/2709-3093/2022.1/05 (дата звернення: 02.12.2025)
15. Швед В.В. Довіра – психологічна категорія чи економічна цінність? *Проблеми економіки*. 2018. №1. С. 274-279 URL: <https://oaji.net/articles/2017/728-1527056606.pdf> (дата звернення: 01.12.2025)
16. Adams Alan S. Building trust and the psychology of relationships. *The PMFA Journal*. 2023. Vol. 10, No. 2. URL: <https://www.thepmfajournal.com/features/features/post/building-trust-and-the-psychology-of-relationships> (дата звернення: 02.12.2025)
17. Gambetta D. Can We Trust Trust? URL: https://www.researchgate.net/publication/255682316_Can_We_Trust_Trust_Diego_Gambetta (дата звернення: 01.12.2025)
18. Rousseau Denise M., Sitkin Sim B., Burt Ronald S., Camerer Colin Introduction to Special Topic Forum: Not so Different after All: A Cross-Discipline View of Trust. *The Academy of Management Review*. 1998. Vol. 23, No. 3. URL: <https://www.jstor.org/stable/259285> (дата звернення: 01.12.2025)

References:

1. Anpilova D. V. (2016) Psykholohichne znachennia doviry dlia samoaktualizatsii osobystosti v period rannoi doroslости [Psychological significance of trust for personality self-actualization in early adulthood]. Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, Instytut psykholohii imeni H. S. Kostiuca NAPN Ukrainy. Problemy suchasnoi psykholohii, vol. 33, pp. 34–46. (in Ukrainian)
2. Hurytska M. S., Shmyha Yu. I. (2023) Loyalnist do brendu: rol, pokaznyky ta vazhlyvist doviry spozhyvacha [Brand loyalty: role, indicators and importance of consumer trust]. In V. F. Ivanov, Ye. V. Romat (Eds.). Brend-komunikatsii: suchasni vymiry [Brand communications: contemporary dimensions]. Kyiv: Studtsentr, p. 59. (in Ukrainian)
3. Dobronosova Yu. D. (n.d.) Samoaktualizatsiia [Self-actualization]. Velyka ukrainska entsyklopediia [Great Ukrainian Encyclopedia]. Available at: <https://vue.gov.ua/Самоактуалізація> (in Ukrainian)
4. Kovtun O. A. (2016) Obruntuvannia mekhanizmu vplyvu na riven doviry domohospodarstv do instytutsii finansovoho rynku [Substantiation of the mechanism of influence on the level of households' trust in financial market institutions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo, vol. 10(1), pp. 133–138. (in Ukrainian)
5. Konovalchuk V. I. (2015) Dovira yak chynnyk rozvytku tvorchoho potentsialu osobystosti u prostori osvity [Trust as a factor of development of personality's creative potential in the educational space]. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, vol. III(11), no. 67, pp. 23–26. Available at: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/03/Trust-as-a-factor-of-personalities-creative-potential-development-in-education-space-V.I.-Konovalchuk.pdf> (in Ukrainian)
6. Kryzhanivska Yu. V., Sviderska O. I. (2020) Teoretyko-metodolohichniy analiz psykholohichnoho pidkhodu do fenomenu doviry [Theoretical and methodological analysis of the psychological approach to the phenomenon of trust]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, vol. 5(58), pp. 107–112. DOI: 10.33099/2617-6858-20-58-5-107-112 (in Ukrainian)
7. Kriazh I. V., Levenets N. V. (2018) Dovira y emotsiinyi intelekt yak predyktory subiektyvnoho blahopoluchchia u studentiv [Trust and emotional intelligence as predictors of students' subjective well-being]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii «Psykhologhiia»*, vol. 64, pp. 26–31. (in Ukrainian)
8. Kuzmuk O. M. (2015) Teoretychna interpretatsiia kontseptu «dovira» v sotsiolohii [Theoretical interpretation of the concept “trust” in sociology]. *Hrani*, no. 5, pp. 42–45. Available at: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/201/187> (in Ukrainian)
9. Lysenko D. P. (2018) Dovira yak sotsialno-psykholohichniy fenomen [Trust as a socio-psychological phenomenon]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii*, no. 3, pp. 123–126. Available at: http://www.tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2018/26.pdf (in Ukrainian)
10. Mandybura V. O. (2010) Vidnovlennia doviry subiektyvnoho kintsevoho spozhyvannia yak skladova sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu [Restoring trust of final consumption subjects as a component of business social responsibility]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*, vol. 21, pp. 55–68. Available at: <https://ir.duan.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6f36fa1d-f1bd-4e59-bf90-741c6373faf8/content> (in Ukrainian)
11. Perepelytsia N. O. (2019) Dovira yak chynnyk politychnoho rozvytku: pohliad Frensisa Fukuiamy [Trust as a factor of political development: Francis Fukuyama's view]. *Politikus*, no. 2, pp. 11–16. DOI: 10.24195/2414-9616-2019-2-11-16 (in Ukrainian)
12. Romanova L. V. (2007) Formuvannia doviry yak osnovnoho faktora uspikhu marketynhovoї diialnosti [Building trust as the main factor of marketing success]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho ekonomichnoho*

universytetu im. Vadyma Hetmana, no. 3, pp. 39–43. Available at: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7c2a207a-0d19-4477-8054-c08ac63b8dd4/content> (in Ukrainian)

13. Semenoh A. Yu., Brychko M. M., Semenoh V. V. (2018) Dovira na rynku suchasnykh finansovykh posluh v Ukraini ta sviti [Trust in the market of modern financial services in Ukraine and worldwide]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky*, vol. 32, pp. 167–172. Available at: <https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d9e0c7bb-af8d-4ea9-b772-e7c91e7fd1f2/content> (in Ukrainian)

14. Chaika H. V. (2022) Dovira yak kliuchovyi komponent psykholohichnoho zdorovia [Trust as a key component of psychological health]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Psykholohiia*, vol. 33(72), no. 1, pp. 31–36. DOI: 10.32838/2709-3093/2022.1/05 (in Ukrainian)

15. Shved V. V. (2018) Dovira – psykholohichna katehoriia chy ekonomichna tsinnist? [Trust: a psychological category or an economic value?]. *Problemy ekonomiky*, no. 1(35), pp. 274–279. Available at: <https://oaji.net/articles/2017/728-1527056606.pdf> ((in Ukrainian)

16. Adams A. S. (2022) Building trust and the psychology of relationships. *The PMFA Journal*. vol. 10(2), Available at: <https://www.thepmfajournal.com/features/features/post/building-trust-and-the-psychology-of-relationships>

17. Gambetta D. (2000) Can we trust trust? In D. Gambetta (ed.) *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*. Oxford: Basil Blackwell, pp. 213–237. Available at: https://www.researchgate.net/publication/255682316_Can_We_Trust_Trust_Diego_Gambetta

18. Rousseau D. M., Sitkin S. B., Burt R. S., Camerer C. (1998) Introduction to Special Topic Forum: Not so Different after All: A Cross-Discipline View of Trust. *The Academy of Management Review*, vol. 23(3), pp. 393–404. Available at: <https://www.jstor.org/stable/259285>

Отримано: 14.11.2025

Рекомендовано: 09.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

Наукове видання

ІНКЛЮЗІЯ І СУСПІЛЬСТВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 3(11), 2025

Комп'ютерне верстання *Ю.В. Ковальчук*

Підписано до друку 30.12.2025 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 9,53.
Наклад 100 прим. Замовлення № 0226/149

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.